

issn 0557-9465

Projekt

**3-4/
2023.**

**ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST,
KULTURU I ZNANOST**

MATICA
HRVATSKA
SISAK

riječī

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
3-4/2023.

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
3-4/2023.

Nakladnik

Matica hrvatska Sisak

Za nakladnika

Tomislav Škrbić

Glavna i odgovorna urednica

Đurđica Vuković

Uredništvo

Đurđica Vuković, Tomislav Škrbić - zamjenik glavne i odgovorne urednice,
Darija Žilić - urednica, Mirna Rudan Lisak, Petra Sigur, Vlatko Čakširan, Ivica Plavec,
Iva Pavušek Rakarić - lektorica

Oblikovanje

Julija Marjanović

Naslovnica

Luka Kušević, *Ovremenjeni prostor / Temporalised space*,
200x300 cm, ulje na platnu, 2023.

Tisak

Studio Moderna d.o.o. Zagreb

Uredništvo

Internet

e-mail

Ogranak Matice hrvatske Sisak, Rimska 9, 44000 Sisak

www.maticahrvatskasisak.hr

maticasisakogranak@gmail.com

Uredništvo prima srijedom 17 do 20 sati. Rukopise ne vraćamo. Cijena pojedinog broja 10 €. Godišnja pretplata 35 €. Ovaj broj tiskan je novčanom pomoći **Županije Sisačko-moslavačke i Ministarstva kulture i medija RH**.

Sadržaj

USKLIČNIK	1
Durđica Vuković / Kvirin za Kirina, Kirin za Kvirinal	1
Miroslav Kirin, laureat 27. Kvirinovih poetskih susreta	3
Miroslav Mićanović / Kvirin za Kirina	3
Miroslav Kirin / Poezija (izbor)	6
Patrik Gregurec, dobitnik Nagrade za najbolju knjigu poezije	24
Darija Žilić / Mali Kvirin 2023.	24
Tin Lemac / Mukli glasovi nezavršene svršenosti	25
Patrik Gregurec / Špaga i druge pjesme (izbor)	27
POEZIJA	44
Lana Derkač / Tahikardija	44
Zorica Radaković / Kako kome	52
Andrea Debak / Crni češeri	56
Selma Dizdar / Pokušati osvojiti misao	64
Ivana Skuhala Karasman / Pjesme	79
Tin Fresl / Pjesme	88
Nikola Strašek / Pokušaji	95
Zrinko Šimunić / Pjesme	105
Iva Dužić / Pjesme	116
Sanja Bužimkić / Bog sretnog trenutka	122
PRIJEVODNA KNJIŽEVNOST	131
Yin Xiaoyuan / Bilješke	131
Elí Urbina / Pjesme iz knjige <i>Čovjekov bezdan (El abismo del hombre)</i> ,	136
PROZA	146
Željko Mavretić / Prekobrojna čitateljica	146
Još bolnije različita	149
Neva Lukić / Sve to što ne znamo unaprijed kako će teći, možemo nazvati pustolovinom	151
Dva brata	152
Rasvjetljenje	153
Izvinjenje	153
Marina Kuvedžić / Priče	155
Susjeda	155
Kolega	157
Šogorica	160
Iva Pejković / Priče	164
Od Vošte do Kalelarge	164
Od Vošte do Marexa	165
Sve je isto. Sve je drugačije	167
Adam Rajzl / Dvije priče	169
Žena na biciklu	169
Topla predvečerja	173

ESEJISTIKA	179
Žarko Paić / Čemu glazba?	179
Ivan Smiljanić / O naravi historiografije u filozofiji povijesti Frane Petrića	187
KRITIKA/OGLED/PRIKAZ	193
Iva Mirčić / Između, kao jedino sigurno i stalno mjesto onih koji odlaze	193
Vesna Solar / Denis Peričić: <i>San o Križaniću</i>	196
Elizabeta Hristić / Sibila Petlevski: Točka poraza	199
Kritičarev obzor Damira Radića	202
Martina Vidaić, <i>Grad: Konstrukcija</i> , V.B.Z., Zagreb, 2023.	202
Almin Kaplan, <i>Šušanj</i> , V.B.Z., Zagreb, 2023.	204
Natalija Grgorinić i Ognjen Rađen, <i>Joso, Komoč koruna</i> , Ližnjan, 2023.	206
Isaac Bashevich Singer, <i>Sjene na Hudsonom</i> , V.B.Z., Zagreb, 2022.	209
EX PANNONIA	213
Hrvoje Sarkotić / Povijest tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku od 1869. do 1940. godine	213
LIKOVNOST	237
Marko-Marija Gregorić / U vremenu van vremena - crtica o slikarstvu Luke Kuševića	237

Đurđica Vuković

Kvirin za Kirina, Kirin za Kvirina!¹

Sisak. Održani 27. Kvirinovi poetski susreti,
jedna od najznačajnijih pjesničkih manifestacija u Hrvatskoj

Pjesnikinje i pjesnike, izaslanicu ministrice kulture Mihaelu Majcen Marinić, Robertinu Štajdohar, izaslanicu župana Ivana Celjaka, mnogobrojnu publiku pozdravio je domaćin Tomislav Škrbić, predsjednik sisačke Matice, a Susrete je otvorio predsjednik Matice hrvatske Miro Gavran, zahvalivši priređivačima na ustrajnosti u promicanju pjesništva i organizaciji Kvirinovih pjesničkih susreta.

Na Susretima su dodijeljene dvije nagrade: Plaketa sv. Kvirina za ukupan prinos hrvatskom pjesništvu i Nagrada za najbolju knjigu poezije, autoru do 35. godina, objavljenu između dva Susreta.

Ovogodišnji laureat **Miroslav Kirin**, dobitnik je Plakete sv. Kvirina, a u Obrazloženju nagrade stoji: „Zaključiti nam je da Kirinova poezija na izniman, hirovit i sustavan način istodobno propituje sebe, svoj jezik, ali tom igrom i provjeravanjem, užitkom i razlikom, u suvremeno hrvatsko pjesništvo donosi niz neočekivanih i do sada neupisanih znakova. Riječ je o projektu koji trusno stanje suvremenog pjesništva, i stanovitog beznađa, čini živim i privlačnim, koji čitatelja iznova uvjerava u važnost poezije. Otuda razlozi za nagradu, otuda jedno-glasno i glasno: **Kvirin za Kirina, Kirin za Kvirina!**“ (M. Mićanović)

Dobitnik Malog Kvirina za najbolju knjigu poezije je **Patrik Gregurec** za pjesničku knjigu *Špaga*. „Gregurčev rukopis, uz posebnu strukturu, karakterizira i nadahnutost, neobične slike, povezivanje svakodnevnog i intertekstualnog, te potreba da u svim tim glasovima koje slijedi dijaloški, na kraju kormilo prepusti vjetru koji razbacuje glas i donosi poništenje koncepta, bez straha.“ (D. Žilić)

¹ Naslov preuzet iz Obrazloženja nagrade – Kvirin za Kirina, Kirin za Kvirina Miroslava Mićanovića

U razgovoru o poeziji laureata sudjelovali su akademik Krešimir Bagić, Miroslav Mićanović, Darija Žilić i Đurđica Vuković.

Dvije večeri poezije i glazbe stihovima su častili Krešimir Bagić, Ana Brnardić, Jasmina Bosančić, Lana Derkač, Sanja Domenuš, Tihomir Dunderović, Biserka Goleš Glasnović, Hrvoje Jurić, Marija Lamot, Tin Lemac, Sanja Lovrenčić, Ines Kosturin, Marin Kos, Maja Marchig, Paula Mautner, Siniša Matasović, Miroslav Mićanović, Adrian Dumitru Oproiu, Zrinka Posavec, Marijana Radmilović, Zorica Radaković, Goran Rem, Davor Šalat, Darija Žilić, a glazbeni dio programa otpjevao je i odsvirao Robert James Hudulin.

Drugoga dana Susreta na Brodu Biokovo knjigu Waltera Friedricha Otta *Muze i božanski izvor pjevanja i kazivanja*, u izdanju Matica hrvatske Sisak, predstavili su Kristijan Gradečak, Ivan Smiljanić i Tomislav Škrbić. Prigodnim riječima nazočnima se obratio i prof. dr. sc. Damir Barbarić spominjući „dimenzije kulture i duha o kojima se Matica brine, ne isključivo...“ i nastavlja „to je neka vrsta jamstva da nećemo izgubiti korak s onim skrivenijim ali bitnijim duhovnim životom“, raduje ga da se ta nastojanja događaju u sisačkoj Matici.

Riječi, časopis za književnost, kulturu i znanost predstavili su Mirna Rudan Lisak, autorica temata o vrhunskim intelektualcima Višnji i Mladenu Machiedu, a prigodom 10-godišnjice nagrade za esejistiku koja nosi ime Višnje Machiedo koju je ustanovio Hrvatski P.E.N. centar, njoj se pridružio Milan Bešlić istaknuvši da je Mladen Machiedo – likovni umjetnik. O tome svjedoče likovni radovi koji krase naslovnice i unutrašnjost časopisa. Na kraju je akademik Machiedo zahvalio uredništvu i Matici biranim riječima koje povezaše književno i intimno, lokalno (Josip Sevar, Tea Rimay Benčić) i svjetsko stvaralaštvo, a sve kroz *hommage* velikoj intelektualki i suputnici Višnji Machiedo, donoseći na poklon domaćinima takozvane „polumrtve knjige“ kojima su oni autori.

Nastavilo se poezijom i glazbom, a nad Siskom su dva dana oblaci mirovali, beskućnicu sisačku Maticu i njezine goste štitio je sv. Kvirin i odigralo se kao u Prudencijevoj *Himni sv. Kvirinu*: „Povrh smirena vrtloga / rijeka zadrži biskupa / te mu ne da potonuti / držeć teret od kamena / puku na čudo veliko...“, da, držao je naš patron nebo do nedjelje, 11. lipnja, tada je pljusnula kiša, snažno oplakujući odlazak pjesnikinja i pjesnika iz Siska.

Čitatelja u *Malešnjima* zatječe njegova sjena, ono što ga u čitanju prati, a njezina autora čini iznimnim i važnim: ako pisanje nije pouzdana ulaznica za vječnost, jest dio one radosti koju ne obasjava samo vidljivo i jasno. Evo nas u knjizi uzbudljivih prizora, neočekivanih slika, pomaknutih pogleda, u knjizi pisama, imena, gradova, zemalja i naroda, postotaka, prekrivenih mjesta, mnogostrukih izjava o paklu... Čudimo se i tražimo, dopisujemo sami sa sobom i s drugima. Jednostavno: čitamo knjigu o tome kakav je svijet mogao biti, a da to ni on ni mi nismo znali!

Moglo bi se zaključiti povodom dodjele Nagrade sv. Kvirina za ukupan doprinos hrvatskom pjesništvu da Kirinova poezija na izniman, hirovit i sustavan način istodobno propituje sebe, svoj jezika, ali tom igrom i provjeravanjem, užitkom i razlikom, u suvremeno hrvatsko pjesništvo donosi niz neočekivanih i dosad nepisanih znakova. Riječ je o projektu koji trusno stanje suvremenog pjesništva i stanovitog beznada čini živim i privlačnim, koji čitatelja iznova uvjerava u važnost poezije. Otuda razlozi za nagradu, otuda jednoglasno i glasno: Kvirin za Kirina, Kirin za Kvirina.

Ad libitum

Miroslav Kirin

Izbor poezije

RASKOLIM STABLO BREZE breza padne

raskoli moju ruku

moja ruka padne

raskoli tebe

koja držiš mene

padnem raskolim

tebe moju brezu

svoju ruku tvoju ruku

ruku moje breze

sve padne

raskoli

se

(Tantalón, 1998)

ŠUMA

Sijeno je zatreperilo: u šumi je izbio požar.

Stopala se rastapaju u cipelama, čežnja za mekim, hladnim dahom.

Žedna pije ohlađeni čaj od metvice, utjeha ranjenog grla.

Uho ogлуši, spremi se za službu osluškivanja iznenadnog tajca.

Pepeo sipi po lišću, istiskuje sjećanje na snijeg.

Koja poskoči, ostane u zraku, bez mirisa.

U nagorjelim se tragovima naseli cvrkutanje i urlanje.

Sjena se ne prepoznaje, počne besciljno lutati.

Drvosječina sjekira priziva njegovu ruku: kamo je pobjegla?

Leptirova krila, samo što nisu zaplamsala, jer nigdje da se spusti.

Potok, što je vijugao, ide za sobom i pije svoj vlažni trag.

Ribe, pomične u presahlom, šalju miris, izmislio ih leptir, čežnjom da se na njih spusti.

Povrati se snijeg, zazvan, u njihanje grmlja iza uznemirenih veprova.

Tek što se rodio, umor svlada san.

U slatkom korijenu oslada ziba se nedostigli dječji zub.

Vrijes, raseljen s Mediterana, posvuda baca hobotničine pipke, da polize sol.

U bazginoj srčiki puca pogled na nezapočeti mali dječji rat.

Uvije se u se, slatki omotač oko šumskih jagoda.

Jer nikoga nije otrovala, pa nije ni bila, ostali su znavijek gladni.

Trčao je, jer nikoga nije vidio dok je trčao.

A i krv, što je šiknula, sad miruje, dok glas šiba dalje.

U zelenome crvendać bode oči.

Žaba, koja je htjela proricati, mijenja boju i zviždi.

Šibe, ljeskove, mirišu na nisku grgeča i klenova.

Oblijeću šumu, skupljaju u vrećice.

Stablo padne, zašumi preduga zima.

Kalaju se borovnice, pri pomisli na šećer.

Zvijezda zaluta, i čisti se u krošnji bukve.

Glavu je metnuo na panj, zasnijetlilo je vrijeme za priču.

Od šuštanja se sakrila kiša, što nikako da padne.

Bruji obožavanje meda, silazi među ljepljive prste.

Dojilje su se vratile, djeca se spuštaju niz stabla, kao niz tobogan.

Pušač bi rado izbavio svoju dušu i cigaretu gasi pod jezikom.

Zazvoni sat u deblu, trave se poviju, mahovina se zaputi na južnu stranu stabla.

Cipela, ponudi se biranom oku, prepadne ga nedostatkom svog tijela.

Plavo, privremeno se zatvara, pale se, jedna za drugom, boje odsutnosti.

Vikao je, glas mu se nije vraćao, uživao je u rastućoj nadi.

Vrijeme, koje je bilo, okružuje, prodire, što da se čini?

Humci, viđeni tijekom preskakivanja rovova punih lišća, na silu bi se htjeli raskopati.

Sporost i zuku odvede na vrh bukve.

Uvijek dovode smijeh, da bi ga ismijali pokazivanjem razloga.

Puteljak, stavili su ga da bi se s njega moglo skrenuti, izgubiti se odbacujući odjeću.

Dim seli izgorjele, u povorci ih vodi u njihov obećani grad.

Spuštaju se konopci, već ih love mlohavne ručice odozdo.

Zaspat će, bunika će likovati nad neznanjem.

Udaraju, jer ih zovu dolje, sljubljuju se dvije požude.

Odvezao se i pada, ali više ne misli i ne zna se, kamo će pasti?

Tješili su uleknuće, iz kojeg se nitko nije digao i krenuo na put.

Bambusov gm, jer glog nije mogao šupljinom zvoniti.

Uho je zapelo za korijen, cijela šuma galami, optužuje.

Leti, jer nema noge, pjeva, jer nema jezik.

Iz obiteljskih su vrtova stigli, prognani vlastitim dražesnim osmijehom.

Omotani u bukvin list, vrte se, vrte, u sebe, paleći se kao cigare.

Izbacuje sluz iz sebe, da zataška sporost osvajanja.

U zraku, vodoravno položeno stablo jasena; netko slijep će, valjda, tuda hodati?

Skriven, strepi da se od njega ne odvoji lelujavi list.

Vodili su ljubav, nitko ih nije čuo, pa su je zatrpali, pokrili granjem, dozlaboga mučaljivu.

Ide i svjetiljkom obasjava uleknuća, travke što se ipak ozarene uzdižu.

Vjetar nikako da spomenu, prošao je kroz ušicu koštane igle i izvjetrio.

Slijedio ga je požar, kao da ima noge, a zapravo krila.

Pobuna je narasla u oku što se zagledalo u lepetava krila.

Sjedi na grani, čita knjigu, i nadzire svoj pad.

(Zukva, 2004)

JALOG BR. 59

Ljudi su sami.

Žena koja jednom pa drugom cipelom udara u kutiju klima-uređaja ne bi li otresla kamenčiće i grudice blata uvjerljivo govori o tome.

Ne možete je ne zapaziti.

Odjekuje to njezino kloparanje kao pucnjevi muškarca radosnog što mu se rodio sin.

Zvuk krene, leluja na vjetru, udari u zid druge zgrade i vrati se kroz otvoren prozor [čula ga je kad ju je zaobišao, lagano su joj se zatresla ramena].

Ženu možda i ne biste zapazili, čak i da visi s ruba balkonske ograde.

Pa štošta visi.

Jedna se stabljika vodene palme slomila napola pa i ona visi.

Kao i najlonska vrećica što ju je vjetar upleo u ogradu i napuhnuo.

Visi i sjena muškarca naslonjenog na ogradu [puši], opuštena sjena, dobro zna da se od svog tijela ne odvaja tako lako.

Rekli bi sebi [poslije] da vam se učinilo da ste vidjeli svježe oprano rublje kako vijori na vjetru.

I još biste dodali: ta žena neprestano pere.

Ali ubrzo biste primijetili kako je riječ o sasvim drugoj ženi.

Mada se mogu povući neke paralele između obje. I da je posve lako sve pobrkati.

Zasmetat će vam to lupanje. Ta neugodna pucnjava.

Možda izazove gnjev, izmami psovku ili komentar što će ga muž [na trenutak je odložio novine i srknuo kavu] s balkona dva kata niže uputiti supruzi

koja upravo vješa oprano rublje na balkonu dva kata niže.

Da je htjela, učinila bi to unutra, na primjer u kuhinji ili predsoblju.

Ženino kloparanje ne računa na ravnodušnost. Mora se objaviti glasno.

Kad počne tući cipelom po kutiji, i kad prve grudice stvrdnute zemlje počnu svoj let prema pločniku, ona slavi.

(Jalozi,2006)

JALOG BR. 60

iz usta mi ispada jezik
to više nije jezik to je golema jetra teleća
 onog teleta što su ga zaklali prekjučer
uvjerava me mesar moje omiljene mesnice
 ali ja u mesnicu niti nisam otišao
nemam ni omiljenu mesnicu
samo mi je jezik ispao iz usta
 ta golema jetra
vraćam je u usta guram u grlo
odustajem kad shvatim da me guši
moj jezik ponovno ispada
vješa se plazi po vratu liže tijelo
moj jezik moj jezik moj preveliki jezik

(Jalozi,2006)

TI, KOJA KOSOM MLATARAŠ LIJEVO-DESNO

Ne daju mi čitati u tramvaju, a posebice ti, koja kosom mlataroš lijevo-desno.
Bacaš mi je posred stranice, pljuuus, nestaju sve riječi da bih podigao pogled.

Što bi rekla Jane Hirshfield, zašto sam zastao
usred njezine pjesme *To Judgment: An Assay*?

Ti mi svojom kosom mijenjaš život,
kao što «artičoka mijenja okus
svega što se jede poslije nje», kaže Jane.

Kosa je čudne naravi, prividno mrtva: možeš je rezati, paliti, a ipak raste.
I onda je moji živi prsti prevrću, zapliću se u nju, upliću svoj život, tuđi život,
mijenjaju im okus.

Recimo da ti odjednom poželim vidjeti lice dok zabacuješ kosu.

U najboljem slučaju mogu se nadati
tek bljesku tvojih ruku, koje će se pojaviti iznenada,
podignuti kosu, prstima je pročešljati,
a onda opet pustiti da pljusne

preko stranice knjige, nemilosrdno,
poput vode što ju na kraju smjene u brijalnici
iz kante izbacuju na ulicu.

(Zbiljka, 2009)

O BUCI

Navodno, Bog čučki kraj svakog rođenog djeteta i pripovijeda mu, izmamljuje iz njega krik. Djetetova tišina je poraz Boga. Ali sve ide prema njezinom poricanju. Cage ju je ograničio na 4' 33''; znao je da bi duže ustrajavanje na tišini raznijelo granice postojećeg svijeta. Dijete kratko biva i onda odraste. Proći će mnogo godina prije nego što će zastati da bi oslušnulo vlastito pomahnitalo srce. Može li se buka izmjeriti? Vjerojatno može, mjerni su instrumenti navodno pouzdani. Recimo, mrtvo tijelo glumice Adrienne Shelly. Izmjerimo ga bez stida i izložimo na hladni odar. Iz svog se newyorškog ureda spustila kat niže kako bi prigovorila zbog buke što ju je stvarao mladi radnik na crno. On je potom s lakoćom ubija. Bog ga je kušao devetnaest godina i pobijedio. Pobjedom koja je bila i poraz. Odsutnost ljubavi i Boga je tišina. Što je odsutnost tišine? Bog uvijek znade postaviti pitanje na koje nema odgovora. Ne prođe niti jedan trenutak a da ne čujem kolanje krvi kroz tijelo, treperenje dlačica u nosnicama. Gdjekad ne mogu zaspati jer čujem samoga sebe – ima li išta strašnije nego neprekidno biti svjestan prisutnosti vlastita tijela? tijela koje se prevrće po postelji, koje izbacuje gorki zrak što se sudara s jastukom, odbija od njega i vraća uhu. Uho je skladište u kojem je pohranjeno stenjanje žene koja vodi ljubav: čujem ju čak i kad to ne čini. To je i skladište u čijem tamnom kutu vrišti djevojčica. U njemu se svako malo pali bušilica koja želi popraviti nered svijeta. Njoj se pridružuje zavijanje automobilske sirene. Je li i tu riječ o popravljanju svijeta, ili tek o težnji da sve dobije svoje zvučno tijelo, jer je inače nezamjetljivo? U dalekom kutu ušnog skladišta je i ptica, uvijek samo jedna. Ona koja svojim pjevom dovodi u pitanje značenje kristalne noći. Ptice, čiji pjev ne uspijem prepoznati noću, vrate mi se danju. Ne zateknem li koju u džepu kaputa kad se vratim iz šetnje, bit će ispred vrata stana. Drhtat će mokra, sretna što se sklonila od kiše. Ili tko zna od čega drugog. Zar me ne prepoznaješ, govori mi i kljunom mi kucka po dlanu. Ali ja te ne razumijem, zar ne znaš pjevati? Ona mi i dalje kucka po dlanu, odbija išta iz sebe ispustiti, i učas je to samo prosjak, pruža mi zgužvani požutjeli papirić, u očima mu umor i sljepilo, možda i neizlječiva bolest. Uzmite i bar pročitajte, govori mi, i dok zatvaram vrata listić pada na pod, i nestaje svjetla na stubištu. U 4.48 ujutro spuštam se iz svog stana kako bih prigovorio zbog buke što su je stvarali dokoni tinejdžeri. Na kušnji su već devetnaest godina. Dobro se zna što će se zbiti. S lakoćom me premlaćuju. Zašto da se stidim – pokazat ću svoje ožiljke, ne moraju bučati samo radi mene. Neka pište kao ekspresni lonac, kao izgubljeni pisak vlaka. Još se snažnije poraz riječi upisao u moje tijelo. No nadu ipak nisam izgubio.

(Zbiljka, 2009)

NEDJELJA

Pomislio sam da je nedjelja
Nisam otišao na posao
Nitko se zbog toga nije požalio
Nedjeljom se ne gundā
Ulica je bila mirna nisu rušili stabla
Djeca su još spavala
Izišao sam baciti smeće od cijeloga tjedna
Brinulo me ipak što u mojoj vrećici
Nisu bile subotnje novine
Nije to bila ni moja vrećica
Iz čije sam kuće zapravo izišao

(Zenzancije, 2013)

NOĆ, JUTRO, POSLIJEPODNE

U noći se koraci ubrzaju.
Ujutro sam već umoran.
Popodne, kad se počnem
zagrijavati za noć,
lagano, posve lagano
potečem iz slavine.

(Zenzancije, 2013)

RAZLOG

Ja imam jedan razlog dovoljan
Dovoljan da vas sve mirno prebijem
Prebijem li vas sve hoću li ja biti
Biti sam sebi dovoljan da ostanem

Ostanem živjeti sa svojim razlogom
Razlogom koji mi ne da da mirujem
Mirujem od jutra do večeri a ujutro
Ujutro krećem s revolucijom brate

Brate, nađi i ti svoj dobar razlog
Razlog koji će ujediniti sve nas
Nas koji smo od rođenja u potrazi
U potrazi za svojim pravim mirom

(Lirka, 2018)

JABUKA I KONJ

Da bih doznao što je jabuka
Moram je zagristi
Da bih doznao što je konj
Moram ga zagristi

Ali na konju jaše pustopašni Josip Sever
Da bih doznao što je pustopašni Josip Sever
Moram ga zagristi

A u Josipu Severu je diktator
On će mene ugristi
Jer diktator je prazna siva ploča
Diktator je smrznuta ravnica
I otud nema se više kud

(Lirka, 2018)

POTRAGA

.
A kako kako opet
A kako naš brat otac sin muž šogor
A kako naša sestra majka supruga ujna
A kako sve u jednom a nigdje i nitko

A kako kao u zemlju propao
A kako kad grad pun postera a još i na radiju
A kako kad svi sad znaju to lice
A kako kad čudna fotka a kako nepoznat

A kako kad odjeven u plavu trenirku
A kako kad odjeven u bijelu majicu i crne tenisice
A kako biti različit a opet prepoznat
A kako kad se o tome neprestano govori i šapće

A kako kad još samo nekoliko dana
A kako kad već netko drugi sličan čeka
A kako kad nema pravog razloga
A kako kad čovjeka nema i nema

(Lirka, 2018)

PLJESNI

Pljesni rukama
Ako u njima nemaš ništa

A ako imaš to strašno ništa
Baci ga u zrak - i pljesni

(Lirka, 2018)

OGLED O JEDNOSTAVNOSTI

Ovako to ide: digni se rampa
i ljudi prolaze.

Rampa se spusti
i ljudi ne prolaze –
tako to ide.

(Lirka, 2018)

HODAO JE

Hodao je pogrbljen, tamna lica, i bio je Arapin, hodao je zgrčen, i bio je i Židov, hodao je svinut kao kljova, i bio je i Afroamerikanac, hodao je bačen duboko u sebe, i bio je i gniješni Heidegger, hodao je nezaustavljivo, kao da odlazi iz Njemačke, kao da stiže u Japan, i bio je i Murakami, i kad sam ga slučajno vidio kroz prozor, a sve se svodi na slučajnost – pio sam kavu i kažiprstom kvrckao po stolu – dohvatio sam šešir od filca i bukov štap i izjurio za njim. Bio je već poprilično odmakao i hodao tako pogrbljeno da je čelom gotovo dodirivao asfalt, pa ni meni više nije bio potreban štap da se ispomažem njime – odmah sam ga grubo i nezahvalno odbacio, bio je previsok, taj štap, i vrijeđao je naše zajedničko pognuto hodanje, našu zgrčenost, našu bačenost u svijet, naše zajedničko hodanje, jer i ja sam se pognuo i dugim koracima grabio za njim, premda nisam znao ni kamo ide niti je on znao da ja bezglavo grabim za njim, i uskoro više nisam nikoga i ništa vidio, svojim sam šeširom zatvorio svijet oko sebe, i oko njega, pognutog, mučaljivog, zgrčenog, u silovitoj žurbi, odbacio sam potom i šešir, i sada sam ga opet vidio, ali tek nakratko, u sretnom bljesku, oči su mi strugale asfaltom, kao i koljena, hlače sam već bio poderao, kapljice krvi izbile su na koljenima, tuleći sam se obraćao mravima, i vikao im, braćo, braćo, recite mu da uspori, a on, on je već išao tamo gdje ga je čekala njegova čista pjesnička košulja.

(Malešne, 2019)

ČOVJEK U MORU

Čovjek je bio u moru, odjednom, bio je, i oni s broda su se pitali zašto, i ne samo to, pitali su toga u moru, a pitajući zapravo sebe, zašto je u moru, dovraga? Odakle je, vrapca mu? A netko je još, možda prolupali filozof, promrmljao, i čemu? Iz mora im taj čovjek u moru nije mogao dobacivati pitanja, nikako, riječ je o neprocjenjivoj daljini, što da ispali dragocjenu rečenicu, a ona, iscrpljena klone i padne tik uz bok broda?, i zato se treba štedjeti, i dah i srce i iznutrice. No zato su oni s broda glatko dobacivali, jedno, drugo, treće, ali nije ih čuo, jer bio je čovjek u moru, koji želi, a ne čuje one koji nisu s njim u moru, zato što nema, ne može biti bliskosti između onoga u moru i onoga izvan, crta koja ih spaja tek je privid, to je crta koju crtaju oni izvan mora, ti sebični hegemoni, nadmeni učenjaci u Armanijevim trapericama, ali ne, ne, ne, oni ne razumiju more jer nisu u moru, u moru se mora biti da bi ga se razumjelo, da bi se znalo zašto, zašto sam skočio u more, zašto sam pao u more, zašto bježim od kopna svog rođenja, zašto, itsl.

(Malešne, 2019)

PUT U BEČKEREK

prema razgovoru s Andrasom Gerevichem u Splitu 2016.

Bečkerek bi htio biti metafora, u dobu koje je odustalo od metafore, ali to je prejeftino, i prozirnno, biti metafora, završiti priču ili put prije samoga početka, bez borbe nitko ne živi, nema preživljavanja ako se ne boriš, ako se ne pjeniš kao ranjeni vepar dok tupo gleda kako u dubinu šume pobjedonosno odlazi srndać, i kad nema metafore, nema ni Bečkereka, zašto se onda nas dvojica sporimo oko razvlašćena imanja? Taj put u Bečkerek, pamtiš li ga, Andras, a? Kaži.

Ti odgovori na mađarskom, ja ću te pitati na hrvatskom. Ti se nasmij na hrvatskom, ja ću na mađarskom.

Bečkerek je Nova Barcelona u koju smo na prevaru dovukli sirote Katalonce. Te vječne bezemljaše.

U Bečkereku Buffalo Bill izrabljuje olinjale Indijance. Indigenose. Njihovi bijeli zubi izbezumljuju lokalno stanovništvo. U Bečkereku smo najbliže smušenoj ideji Srednje Europe, ondje gdje je nestala, možda na sinoptičkoj karti, možda ondje gdje se izdižu mrtvi dimnjaci, i zaustavljeni crno-bijeli fil62 movi s radnjom koja se kobajagi odvija, gdje energija slobodno odlazi u daljinu i gdje se odvezane pertle smatraju doprinosom ljudskoj slobodi, gdje Handke i Kundera doručuju palentu, gdje bomboni zamjenjuju komunistički manifest, a glazbena škola skrivena u aleji kestenova sinagogu, gdje prašina brzo postaje fina filozofija, a dunje se kotrljaju u krotku dječju povijest ... Bečkerek nije Split, Andras, kamenje se u njemu mrvli, i tone u blato. Ako mi je stalo do najbližeg mjesta, za koje ne treba nikakav prečac, nikakva lizalica da se zavara osjetilo okusa, tad odem,

odem u Bečkerek

(Malešne, 2019)

MINUTE PRIJE ODLASKA NA POSAO

Minute prije odlaska na posao provodim ispred Spara. Evo kako to činim. Dođem ispred Spara, približim se vratima i ona se automatski počnu otvarati. No ja ne ulazim, već zakoračim unatrag, i vrata se stanu zatvarati. Tu radnju primicanja i odmicanja ponovim nekoliko puta. Gdjekad netko drugi uđe, kao da me pretekne, jedva se suzdržava da se okrene, da mi to dade na znanje. Gdjekad vrata samo prazno lamataju, kao drvena vrata na nužniku na opustjeloj plaži koncem ljeta. Gdjekad ja uđem pa brzo iziđem. Pa se slatko smijem – ta mi je malena prijevara najdraža. Za promjenu, gdjekad donesem štap ili veliki kišobran pa ga gurnem u pravcu vrata, a ona se otvore, pa guram i povlačim štap-kišobran, kao da u ruci držim veliku pilu i njome pilim stablo svog razuma. Kada se to naposljetku dogodi, taj pad stabla, koji nitko ne čuje, jer sam sam u šumi, odlazim na posao.

(Malešne, 2019)

TKO JE ON

Susjedima je preglasan, a svojoj ženi pretih. U dućanu je grintav, na tržnici zaboravan. U parku je Jane Austen, u supermarketu Knut Hamsun. Na bazenu je nadmen, na nogometnom igralištu povučen. U kinu je nesiguran, u slastičarnici razmetljiv. Kod frizera je sveznajući, kod zubara seksist. Na poslu milostiv, na kuglanju lakouman. Na vjenčanju je nezamisliv, na pogrebu revolucionaran. U kantini je siromašan, u kafiću najpametniji. U plitkoj vodi je dubokouman, u dubokoj zajedljiv. U šumi je škakljiv, na livadi opičen. Na vrhu nebodera je nezajažljiv, na ulici smotan. U autu je maštovit, na biciklu zločest. Za stolom je prepoznatljiv, u fotelji mršav. Na javnom nastupu je lijen, u posjeti rodbini žalostan. Na suncu je uvredljiv, na kiši raspamećen. Pred kavom je zamišljen, pred tanjurom juhe usamljen. U rudniku nije bio, a na plantažu s jagodama bi baš rado otišao. Tko je on? Gdje živi taj čovjek? Rado bismo ga upoznali, baš sutra imamo vremena poslije ručka. Javite mu. Neka dođe. Mora da je divan čovjek. Susjedima preglasan, svojoj ženi pretih.

(Malešne, 2019)

Patrik Gregurec, dobitnik Nagrade za najbolju knjigu poezije

Darija Žilić

Mali Kvirin 2023.

Obrazloženje

Ovogodišnji dobitnik nagrade Kvirin za mlade autore do 35 godina je Patrik Gregurec. Gregurec je rođen 1992. u Sisku, studira diplomski studij Dramskog i filmskog pisma na ALU u Zagrebu. Piše poeziju, književne, dramske i izvedbene tekstove. Za rukopis Špaga nagrađen je nagradom Goran za mlade pjesnike 2022. Iste godine objavljena je i knjiga pod istim nazivom u izdanju SKUD-a Ivan Goran Kovačić iz Zagreba. Riječ je o promišljenom konceptu, idejno i poetski, o složenoj višeglasnoj strukturi u kojoj je špaga metonimija organona, alata kojim se dolazi do spoznaje o jastvu, ljubavi i svijetu. Gregurec se performativno poetski igra i vlastitim identitetom, pokazujući svu tu konstrukciju krhkom i izvedbenom, ludičkom. Lirski subjekt je troslojan, a opet jedinstven. U poemi koja ima i odlike romantičnog, miješaju se i emotivni i jezični registri, a čita se u dah. Treba se, kako ističe autorica pogovora Martina Jurčević, popeti uz Špagu ili se niz nju spustiti, jer ne postoji pogrešan smjer budući da je ionako nepoznato što je na kojem kraju. I oblikovanje teksta kao užeta u pokretu također govori o inovativnosti pjesnikovoj koji svoju ideju provodi konzekventno od početka do kraja. I pjesnik poziva čitatelja da se slobodno spusti niz špagu, neka zaroni u vlastitu unutrašnjost, u tamno i nespoznatljivo, u božansko i u ništavno, kako bi doživio epifaniju prepoznavanja. Kao žrec, kao Tiresija, pjesnik je na tom mitskom putovanju vodič koji sav taj eksperiment usmjerava prema bezgraničnoj ljubavi. Gregurecov rukopis, uz posebnu strukturu, karakterizira i nadahnutost, neobične slike, povezivanje svakodnevnog i intertekstualnog te potreba da u svim tim glasovima koje slijedi dijaloški na kraju kormilo prepusti vjetru koji razbacuje glas i donosi poništenje koncepta, bez straha. Jer put za istraživanjem dubinskog tek je započeo, za onim ja koji se opire svojim zadatostima. U tom smislu Špaga je poetsko tkivo koje nadahnjuje, a autor, pjesnik Patrik Gregurec zaslužuje zbog svega navedenog nagradu Kvirin za mlade autore.

Tin Lemac

Mukli glasovi nezavršene svršenosti

(Patrik Gregurec: *Špaga*
Goranovo proljeće, Zagreb, 2022.)²

Mladi autor Patrik Gregurec pojavio se prvi put s ukoričenim poetskim rukopisom *Špaga*. Ako izuzmemo neukoričeni rukopis *Špekec*, pohvaljen na Goranovu proljeću 2020. godine, rukopis koji stoji pred naam debitantskog je tipa. Takvi se rukopisi najčešće odlikuju početničkim greškama mladih autora, no ovdje to nije slučaj jer je već kao književna novina prepoznat i nagrađen na Goranovu proljeću 2022. godine.

Autorica pogovora, pjesnikinja i članica Povjerenstva za dodjelu nagrade *Goran za mlade pjesnike*, Mateja Jurčević ističe nekoliko bitnih poetičkih i vrijednosnih odlika zbirke. Žanrovski definirajući tekst kao poemu, Jurčevićeva tumači značenje naslova. On je semantički sazdan na tri osi; onoj literarnoj, onoj objektnoj i onoj subjektnoj. Poetički tumači knjigu kao spoj tradicionalnog i modernog pjesničkog izričaja, sadržajno se osvrće na samoidentifikaciju lirskog subjekta s Drugim, dok u stilskom sloju ističe grafičke izlete, figure ponavljanja i autoreferencijalnost. Zanimljivo je također da je na sadržajno-stilskoj razini detektirala emocionalne i jezične mijene lirskog subjekta.

S nekim od navedenih odrednica mogu se složiti, s nekim ne. Nije mi namjera polemizirati s pogovorom i relativizirati nagradu koju mu autorica dodjeljuje, već naglasiti neke druge perspektive i opisati zašto je ovaj rukopis nagrađen na pjesničkom festivalu *Kvirinovi pjesnički susreti* i zašto je dobio nagradu *Kvirin za mlade pjesnike*.

Gregurčeva *Špaga* prije svega predstavlja jedan konceptualno i poetički složen zahvat. Konceptualne danosti počivaju u kompoziciji i sadržajnosti knjige, dok u poetičkom smislu pratimo tok pjesničkog plovila uz brojne već tradicijski poznate pjesničke tokove, moderne po svojoj formi i sadržaju.

Knjiga je komponirana kao poema lirskog subjekta u kojem pratimo kontinuiran poetski govor i izmjenu različitih glasova koji se uvode grafizmom stihova. Obilježavaju je okrhci narativnog stiha, poetsko uprizorenje subjektive intimističke drame i dramsko zarezivanje pojedinih tokova. Naslov *Špaga* denotativno označava čvršću vrpcu kojom možemo povezati dva predmeta. Pjesnik je razdvaja na *Š* i *Paga* čime dobiva neologističku ludičku igru lirskih aktera. U poemi postoji polifonija glasova. Lirski subjekt, *Š* i *Paga*. Lirski subjekt jedna je projekcija empirijskog autora, dakle, Patrika Gregurca. *Š* je projekcija lirskog subjekta ili, bolje rečeno, lirskog junaka (rabim leksem *junak* iz kvalifikacijskih i emotivnih razloga). *Paga* je ženski lik s kojim je razapeta intimistička drama, uhvatljivo neuhvatljivi entitet junakovke drame.

Intimistička se drama zbiva u više iskaznih polja. To su reflektivno i samorelektivno, literarno i kulturološko polje. U reflektivnom polju nalazimo primjerice na iskaz (*mjesec se napunio i ispraznio / barem pet puta / ti ti to nisi mogao primijetiti / loše vidiš*) koji sugerira neki segment intimističke drame. Samorelektivne dionice također su prošivni bodovi intimističke drame (*Redovito sam se čistio / hranom bogova / pokušavao sam te sasuti sa sebe / kao suho lišće*). Literarnim i kulturološkim poljem simulira se intimistička drama, estetiziraju

² Kritika je obrazložjenje za nagradu *Kvirin za mlade pjesnike* (Sisak, 2023.).

njezine postavke u prepoznatljivim koordinatama (npr. bajkovitim (*na livadi / otok / oko njega / vile se kupaju / u vrućem ulju*), grčkom mitološkom (*kao Tiresija u kosti ptica / bio sam velik / u meni je vječno Teba*), slavenskom mitološkom (*Morana, majko, tu sam*), majanskom mitološkom (*Miclantecutli koji sve čeka*), engleskom književnom (*Tristram Shandy*)).

Zanimljiv je kraj poeme jer se u njemu lirski subjekt autolegitimira. Pojavljuje se niz ulančanih autolegitimacijskih iskaza i poema se privodi kraju, tj. špaga se začvoruje. Autolegitimacija se dotiče identitetskog modusa (*ja sam Patrik / ... / ja sam sin Valentine / i Damira / ... / Ja sam katolik / sa sakramentima*), autopoetičkog (*ja sam špaga*), povijesnog (*ja sam Napoleon / i njegov slon*), mitološkog (*ja sam i sin Afrodite i Hermesa*), prirodnog (*ja sam more / i nebo*), samorefleksivnog (*ja sam provalija*), religijskog (*ja sam posljednji Kristov pogled u nebo*), filozofijskog (*posljednji Sokratov prkos*) i literarnog (*Šeherezadina šutnja / prvi Mersaultov metak*).

Prelievajući se tako iz jednog u drugi modus, autor se iz lirskog subjekta vratio sebi i zatvorio poemu. Pustio je špagu i dao zadatak čitatelju. Kuda ići? Svakako slijediti recepcijsku uputu...

Patrik Gregurec

Špaga

(izbor)

U provaliji
na dnu
sklupčani u nitima Špage
ja Špaga
polako odmatam teško klupko Špage
na dnu
Š i paga
Špaga
po kojoj se penjemo
na najvišu livadu
penjemo se
polako
na livadi otok
oko njega
vile se kupaju
u vrućem ulju
ulje
zlato
curi odozgo
s najviše planine
s vrha otoka curi ulje zlato
naginjem glavu
da ih bolje vidim
u provaliji
na dnu
Š i paga
penjemo se
na najvišu planinu
ispod naš gori ulje zlato
Špaga
gori pod nama cijeli otok
Špaga
tamo na vrhu
prastari čarobjaci
besmrtni gušteri sa šeširima od slomljenih aureola
tope tvoje ime
u
zlato

ulje
koje se slijeva prema dolje
u provaliju
na dno
dolijevaš zlato na vatru
penjemo se po Špagi
gledam nam u dlanove dok me stišću
ja i provalija
penjemo se
jedan čarobnjak zazove svoga boga i pogleda u nebo
penjemo se
na jedini oblak
tamo na vrhu
bogovi se gozbe pjesmama i slikama
stanemo na okrijepu
ispijemo vino iz kaleža,
bogovi čarobnjaku ponekad šapnu, prema dolje,
nešto u uho
namjerno krivo
a ti i ja
mi ih načujemo u prolazu
pa se smijemo
a smijeh nam odvrate zvijezde
penjemo se
na najvišu planinu
na vrhu
ogromni umovi zvijezda
zaokupljeni egzistencijalnim pitanjima
tuguju, vole, raduju se, grade civilizacije,
silaze s uma, umiru i rađaju se
kao sunca ili duše
one najmlađe padaju bogovima
one najstarije nestaju prema gore
postaju oči
Š i paga mi
penjemo se

Š. Š! Š? Bez tvoga šiljka
koji zna i prodire
ja sam ništa.
Umiranje boli
a umrijeti to je nužni uvjet
koji nije na meni da ispunim.

Ipak.
Kako bi to bilo
kako bi bilo
da ja sada
vladam?

Sam. Da.

Sam.

Ili

ne.

Ali

Š je strašan.

On voli umirati.

Razumijem ga.

Bojim ga se.

Ne želim opet umrijeti.

Umiranje boli.

Ne znam.

Da.

Neka ostane ovako kako jest

nikada neću otvoriti oči,

mislim,

ja ću vladati!

paga!

Š! Već si svezao Špagu za kopno

sam samcat

a tek si rođen

Š

drago mi je da te vidim.

ti ti koji si vi, dva kraka jedan vjetar

vi ste slabi raštrkani ambivalentni

pusti zato mene da vladam

Š da vlada veliko slovo zlatni bunar

Š prema kome je duboki ocean samo površina oka

prema kome je sve-svemir samo sjetna fotografija

njegovog najmanjeg dijela

uslikana iz perspektive uske perspektive

bez boje.

ja,

veliko Š, rep i šiljak

koji zna sve bogove ponaosob

blješteći u svakom mraku

iza očiju

ispod mesa

ispod Jadranskog dna prodirem

kroz provaliju između nogu Prithvi Mate

napojim se Styxa

ispod sve ispod
prinosim žrtvu sebe u mraku loama pa
Papa Legba šapće darove
ispod
ispod mraka
dublje od Mictlana
sve do utrobe Ereškigal
i dalje, ispod
do izvora, do početka
do samog ogledala kraja
sve do tamo bliještim mrtav
dok se ne probudim
sve do tamo
gdje i najživiji
ti ti slatki ti ti
Venerin otpadak
ti ti u svojem balansiranju
nisi ni zamišljao
da se može kročiti.
Š. Probudio si se.

Potpuno smo se slučajno upoznali.
Slučajno, kao što je grom slučajan
kada prođe ravno kroz mjesec
i ne zaustavi se na dnu oceana
nego još dublje, u tajnom procjepu
nepoznatom
gdje se nastani i rasplamsa.
Već iz procjepa izlazi
prvo nešto oštro i opasno
šiljak
izvire polako i nevino kao novorođenče
zatim njemu pripadajući rep
hitinski, sedimentni, prastari
koji nepomično
vrhom prema gore
prodire kroz dubinu,
nikad tijelo, samo rep
beskonačan.
Ispod repa,
iz sjene koju može bacati samo najdublje more,
polako, nesigurno, umorno
izlaze dva metalna kraka
toliko brzo da su već ispred repa
proviruju
balansirajući
nešto nalik suncima
nešto nalik očima:
na jednom kraku – hrpa kostiju
na drugom – eksplozija
oboje jednake težine
ta dva neobjašnjiva entiteta
penju se po užetu:
zabliještilo je iza zjenice
kad sam te ugledao.

Odmah me preplavi osjećaj
nekakav...
intenzivan osjećaj
za kojeg sam odmah odlučio
da mi ništa nećeš biti dužna.

ja sam provalija
ja sam ono što ga vuče tamo gdje treba ići
i zvučim ovako

on misli da sam ja prepreka
ali ne, ne, ne,
ne, ja sam – on
i on me uopće ne primjećuje
samo osjeti da postoji nešto
puno veće
pustimo ga
da nastavi

Htio sam ti reći
ali pametno sam prešutio
dok smo govorili
preko piva
čije se crno kao noć širilo po našem stolu
noć je ulazila kroz otvorena vrata
noć je lebdjela u sve oko nas
u žamor, u glazbu, u plešuća tijela
htio sam ti reći
ti izgledaš
izgledaš
kao galaksija kojoj je dosadno
kao čista energija
kao jedini nevidljivi cvijet na svijetu,
kao krošnja bez stabla koja vitko spušta svoje grane iz svih zvijezda raste svjetlom iz noći
prema zemlji posvuda osim na tlu nastaviš lebdjeti umjesto neba
izgledaš kao sma
koja sanja otvorenih očiju.

Š! Prišao si joj!

*šta je ti ti
pusti me
vidiš da
radim.*

Ne radiš ti ništa
ovo radi tebe.
Sada i mene.
Dao sam ti zrak
dao sam ti vjetar
obećao si
ti si obećao
da se nećeš kretati
obećao si!
A sada je balans narušen
još jednom zbog ljepote
već vidim kako se u budućnosti raspadamo
Š! Zašto si mi lagao?
Zašto si joj prišao?

*nisam si mogao pomoći.
to mi je u prirodi.
ti ti si to znao.*

Dakle!

*ti ti
sad se smiri
slušaj kako lijepo govori
hej
Hermes je uz nas!
pogledaj
ti ti
pogledaj
vidiš li što ja vidim?*

Ljepota, da.
Površan si
uvijek bio uvijek ćeš biti.
Poštuj me više!
Bez mene si
brkovi bez mačke
val bez vjetra
trebao si ostati miran
ne izliti se iz svoje dubine
Š jesi li zaboravio
imamo toliko toga za napraviti
ne možemo
opet
dati se nekome
to je empirijski glupo
dokazali smo
sjeti se koliko toga treba još
napraviti u samoći... Š...

...

ona tako lijepo govori
lijepa je
lijepa je, Š.

ti ti obraćaš mi se
kao obrnuti Krišna brzopletijem Arjuni
samo krive stvari govoriš
ti ti govoriš kao da sam te ja prevario
a ti ti si mi zrak dao
i vjetar u leđa puhnuo
što si očekivao?
što si time htio?
ti ti znao si
da ja neću moći mirovati
dok mi šalješ volju
ti ti znaš
da sam, kakav god bio, ipak
štovatelj, svećenik i izvršitelj volje
ti si to sve znao
i svejedno si dao
i puhnuo –
zbog ljepote!
sve zbog
Afroditine vječne prolaznosti
je li to jedino božanstvo koje ti ti znaš?
ti ti si taj koji je površan
sada mi je jasno
ne vidiš ono što ja vidim:
Dionizov pehar koji se iznutra puni vinom
i proljeva se posvuda po kopnu dok ga nosi i pleše i pije
vino uvijek preko vrha
ali nikada dosta
ni jednom ni drugom
nikada dosta
ni vinu ni bogu.

Naša druženja postaju sve češća

a oduvijek su trajala što je duže moguće.

Otvaramo sebe,
zatvaramo kafiće.

Jednom su nam
upalili svjetlo ne bi li nas istjerali
okrenem se oko sebe
shvatim da smo zaista sami,
unatoč provaliji mogu iskreno reći
da je to vrlo romantično,
pogledam te i vidim ti u očima
da si shvatila isto što i ja
pogledaš na mobitel
da, prošlo je već toliko sati
da, nisi niti primijetila
da, da se barem ne moraš rano buditi
da, da barem vrijeme ne postoji

da, voliš se družiti sa mnom
da, osjećaš krivnju
naši su razgovori inače meditativni
svjesno odbijamo ono očito
da, da su barem stvari drugačije
da, bilo ti je sve odmah jasno
da, bilo nam je već tad sve odmah jasno
da, ne znaš što je ovo zapravo
da, ne znaš zašto ovo radiš
da, da, da
a onda te primijetim
tako obasjanu
umjetnim žutim svjetlom
i shvatim
u ovih godinu dana
samo sam te jednom
vidio na svjetlu
bila si kao sunce kroz krošnje plus vrijeme
posvuda, ali dolaziš.

Imaš puno problema

slušam, ne brini
trebaš moju pomoć
tu sam, ne brini
bit ću ja u redu
provalija mi javlja
da mi je jako čudno
pisati o tome što ti govoriš
imam osjećaj da je važno
a opet, jači je osjećaj da je
neprirođeno
na jednom kolegiju
na jednom fakultetu
radili smo Slavka Mihalića
konkretnije *Približavanje oluje*
i tu je bilo izneseno
da je šovinizam to što Vera iz pjesme
nikada ne govori
pa je takav slučaj i kod svih ostalih
pjesničkih subjekata
mahom ženskog roda
one nikada ne govore
zbog šovinizma
jedino je bilo zaboravljeno spomenuti
da ženama u poeziji ipak
ponekad govore oči
ponekad govori kosa.
Mislim da sam shvatio
zašto je tome tako
žene ne šute nego ne govore
u pjesmama
osim mogućeg šovinizma –
iz poštovanja prema stvarnoj osobi
kojoj ili o kojoj
se piše.
Opet sam krenuo pisati
o tebi
ili tebi
nisam siguran
ali preuzme me ova moja provalija
mislim
možda je malo tristramšendijevski
jednostavno je nemoguće završiti
započetu priču
i digresije
možda priča zapravo nema kraj
zapravo, možda je istina da sam
samo htio napisati
Tristram Shandy
jer je to ime jako zabavno za napisati
zvuči kao kakav noir detektiv s drugog planeta, hoću reći
sjedili smo jedno nasuprot drugog
a negdje u gustom oceanu ispod čaša, ispod stola

zagrljeni sjedimo na dnu
i gledamo gore
kako se vrijeme na površini
utapa u razgovoru
a na dnu
približavaš svoje usne mome uhu
približavam svoje usne tvome uhu
i šapćemo si
kroz vodu
nešto što zvuči kao
želim te
želim te.

Patrik Gregurec

Druge pjesme

Turist u magli

Magla je prizemni oblak
vodenih kapljica ili
ledenih kristala
koji su toliko sitni
da uspijevaju lebdjeti u zraku.

Magla je metameterološka pojava
u prizemnom sloju troposfere
i čovjeka.

U maglu se pline svi tvoji
strahovi i žudnje,
sve tvoje apstrakcije i sumanosti
kondenziraju iz tebe u maglu
da se ne utopiš, da živiš.

Tvoje i tuđe magle
poprimaju oblike
na snolikim proplancima
mimoilaze se i odbijaju i spajaju
u nestabilne memljive mase
čiji suprotni električni naboji
i element nedokučivog spajanjem iscijeđenog
dopuštaju ovakvima kao ja
da putuju kroz tvoje magle.

Magla je dom.
Magla je prolaz i most
i provalija;
magla je pretpostavka u nepoznatome
i u svaku kapljicu stane bezbroj stvari;

u magli se bolje vidi zatvorenih očiju
i bolje se kreće savršeno mirnim tijelom
emitiraš se;
korak - u jednu
korak – u drugu... -
... - ... ponekad se i ja

rasprsнем, možda predugo obitavam između ledenih kristala... -

... - ... ili...-

... - ... ili...-

... - ...

Kroz magle prolazim sam
i gledam kako čovjek
često nehotice, ali uvijek zmijski,
skida svoj magleni svlak i nastavi dalje,

a magla se taloži
a magle se stapaju
na tamnoplavim livadama
u jednu nestabilnu memljivu masu koja
pod mjesječevim zrakama
sanja da je čovjek.

Kad sam bio mali
bio sam u svojoj glavi
kad sam malo narastao
bio sam u svome srcu
kad sam odrastao
bio sam u svome želucu
kad ću ostariti
bit ću svojim kostima
kad umrem
bit ću izvan sebe.

Mirno podne

Sunce
žuta
pustinja
trag
od vjetra
trag
od vjetra
trag
od vjetra.

More u zoru

Napeta površina
mora
mimo
mimo
samo
pusto
negdje drugdje:
visoko
val – val – val
uvis
krošnje od vode.

Hladno jutro

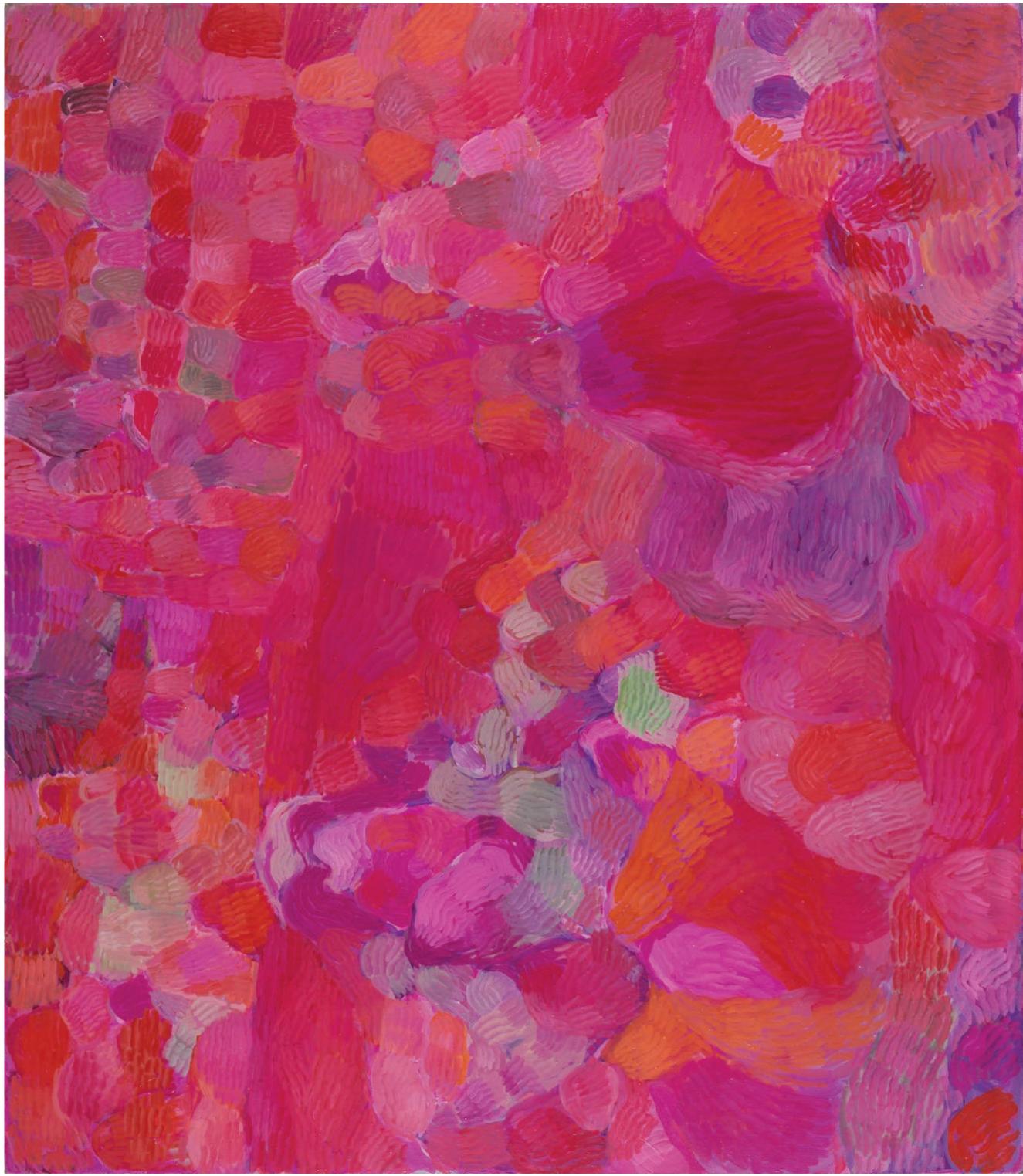
Inje
na granama
i led
u lokvi
asfalt
sol
iznad:
pahulje.

Ugodno podne

Prazna štala
drveni stupovi
nešto malo sijena
topao vjetar
daska
na
dasku
u razmaku
zrake sunca.

Livada bez neba

Livada bez neba.

Luka Kušević, Iz ciklusa *Itinerarij*, 203x176 cm, ulje na platnu, 2022.

POEZIJA

Lana Derkač

Iz zbirke Azil za nebeska tijela

Tahikardija

Louis Armstrong

Katkada poželim prespavati u bukvi stola i jelovini ormara.
Provesti popodne u obzoru, nekoliko kilometara nad Zemljom.
Izležavati se u CD-u jutro.

Kad zvuk prestane,
vratila bih se dolje gdje je sve kompliciranije
ako se unaprijed ne pobrinem za smještaj.

S livade na kojoj jesam, vidim osoj.
Kad pomislim otkuda sjena na planini,
ugledam sveca koji je ramenima zaklonio nebo.
Koji je zakoračio prema suncu
i našao se između njega i osoja.
Hoće li se s neba sad čuti Armstrong?
Hoće li sveci početi marširati?

Jelo u jelu

Živim u juhi,
u kiši između zemlje i neba.
U juhi su peršin i golubovi.
Njeni smo sastojci.
Stanujem između neočišćenih, sirovih riječi,
između neočerupanih ptica
i neoguljenog povrća.

Koje riječi rominjaju po nama kao kiša?
Ne šute ili ne šušte poput lišća.
Ne sipe nježno poput paperja i snijega.

U pepelu na dnu lonca
šuma je kojoj je istekao rok trajanja.
Smrt piše u juhu.
Krv piše u juhu, nečtiljivo,
voda zamuti njene poruke.
Prigovorim: *Nitko nije oprao kišu.*
A trebao je, ako već ide u juhu.
I ne samo da ide, nego je, po receptu,
njen glavni sastojak.

Postoji i jelo unutar jela.
Odižem mu gornju šnitu
i sendviču otvorim oči.
Kriške rajčice i sira sada gledaju
neoskvrnute plodove u vrtovima.
Lice sendviča, ako ga ubrzo ne pojedem,
umit će nečista kiša.

Nebo je danas, učini mi se,
prekriveno bijelim filetima oslića.
Kad udahnu, napuhnu se
i pretvore u oblake.
Ribe lebde,
nisu naučile plivati leđno.
Čekam da padne još kiše,
da one potonu i postanu juha.
Pa da i njih stavim
između dvije šnite kruha.
U jelo unutar jela.

Samo su cesti ostala gnijezda

Vlada suše daje priopćenje za javnost: *Skupili smo većinu u Zastupničkom domu.*

Sušna je godina i sušna je poezija
pa tko traži kišu u njoj, zapinje za rascijepu.
Kad se pribere, pita: *Gle, je li ono kći majke suše?*
Ili: *Je li onaj komad isušenog tla na sjeveroistoku
stric suši na zapadu?*

Jesu li uopće u krvnome srodstvu?
Suša ima osušene vene.
No netko mora i njoj odrediti krvnu grupu.

Poručujem vjetru: *Gurni mi oblak, gurni mi more.*
Neka ugase ljetne požare.
Bor vidi vatru koja se približava i ne može se pomaknuti.
A nije invalid.
Za suše vatra prvo uhodi, potom lako zapleše tango.
I sve je bliže stablu koje će zagrliti pa pojesti
kao bogomoljka svog mužjaka.

Muškarac vozi cestom s gnijezdima neraščešljanih zavoja.
Bor koji je progutala vatra nema gnijezda.
Žednom muškarcu jasno je da je u ovoj pustoši
boca s vodom jedini falsifikat jezera.

Krunica od ružinog drveta

Na samom nebu redovnica je mom mužu
poklonila krunicu od ružinog drveta.
Letjeli smo iz Milana u Mumbai
na deset tisuća metara visine.
Sjedila je do njega i rekla mu da ide u Gou.

Po povratku kući, na Jadranu,
uz bedra kamena raširile su se školjke.
Uplašila sam se da će mi se zaljepiti za kožu
kao da sam zaboravljena hrid
koja je predugo u vodi.
Potom sam pomislila da su školjke
nataložena sjećanja.
Božje odložene misli.

Drugo jutro učini mi se da sveti Dominik
stoji u moru i bere kamenice
pa od njih slaže krunicu
dužu od one od ružinog drveta.

Sapun

Div je pao,
makar to bio i srušeni dalekovod.
Negdje nebo odijeva oblake,
mlijeko mrenu, bijes uniforme.
Bog prstima dodirne Baltik
i opipa njegovu odjeću valovitog uzorka
što plovi među kontinentima.
Pomisli kako voda i vatra, zemlja i zrak
uopće ne mare za modu.
Nad Kurskom kosom na suncu vijori
njegova kosa.
Anđeli u jatima nadlijeću žito u Litvi.

Opstanak uspravlja drvene čavle šuma.
Možda napreduje u kontrolora.
U tvornici podižu čavle željeznih šuma.
Samo prve nahranit će mjesečina
kriškama svoje svjetlosti
kako bi svakog dan,
poput pokvarenog mehanizma,
proslavljala rođendan.

Tog kolovoza prelazila sam mostove
preko velikih betonskih rijeka.
Vidjela sam kako u Mazuriji
rosa osobito nježno češlja
vlasi livade.
Činilo mi se da su neki anđeli nastanjeni,
a neki ne, poput praznih soba, ljuštura,
potrošenih ampula.
Naš automobil poskakivao je
po zakrpama ceste
koje su Davora podsjećale
na njegove dječачke hlače.
Otpuštali smo kilometar po kilometar,
kao susjeda u Slavoniji zrna krunice.

I znali smo da mir neće nikada
oženiti povijest.
Ali možda bi mogao pralju.
Sve sastojke opuštenosti,
pa i polje s pšenicom,
stavljam u sapun kolovoza
koji se topi na koži i u sjećanju
dok njime trljam blago osunčane ruke.

Odgadam trenutak u kojem će Zemlji
samo vjetar klesati crte lica.

Prozori, vrata

Otvorim vrata
i prelijem se u bilo što: vijest o stanju na cestama,
čašu, kremu za lice, ovcu, rijeku, grad.
U lipnju otkrila sam svoju imenjakinju, grad Lanu,
putujući Italijom prema Meranu.
Na Zemlji postanak je upisao rijeku Lanu
kao da radi duborez i poslao je da teče Tiranom,
da ne posustane dok moje korito
ne stigne njeno u kolovozu.
Rijeka sam dok klizim autoputom, travom, pijeskom,
iako se ona s mojim imenom skoro osušila.
Ponudila sam joj da me ispije.
Nije dala da je se napijem.
Nakon dva dana, i ona izvan kuće, uđe mi u auto.
Povezi me, kaže.
Mislila je da sam krenula u oblake.
Njena para njene su stanice.
Idu u nebo.
Kad se budem vraćala, ti oblaci već će biti usmrćeni,
a sad su mladi, tek unovačeni.
Dok raspravljam s rijekom,
brdo krene na nas sa suprotne strane ceste,
no izbjegnem ga i uđem u Gjirokaster.
Ulijem se u hotel Argyropolis.
Samo nekoliko metara od kuće Envera Hoxhe,
danas Etnografskog muzeja.
Važem koliko mraka sadrži svaka njena soba.
U Argyropolisu zidovi su oličeni mlijekom svjetla,
njime su obojene plahte.
Otvorim sve prozore i vrata pa u jeziku jednog prozora
razaznam talijansku riječ *prego*.
Ne znam što hoće.
Onda primijetim da u njega ulazi rijeka koju oblikuje
majčin stroj za pranje rublja u Crikvenici.
Čitave noći netko hoda u tom stroju nesanice.

4.

Oslobodite liniju! Oslobodite svijest suviše istine! Oslobodite se!
Zaronite u dubinu iskustva!

I dobro došli. *Welcome.*

(Neću. Hoću. Neću. Hoću reći...)

Anima i Animus se nadmeću čije je što je, a čije je što nije.

I zaranjaju...

U toj vodi nije bilo vode, u vatri nije bilo plamena,

bila sam žedna, bilo mi je hladno,

bilo mi je glupo, bilo mi je skupo...

To nije trauma, to je nešto čudno iz uma po čemu sam ja

Uma of my (own) truth.

Ne, to nije *truth*, to je granično iskustvo. (S čime ono graniči?)

5.

Bitak, nebitak, gubitak, ubitak. A? Bitak, nebitak, gubitak, ubitak.

Rekao je: igra riječi, igra slova, smislova, gla-gla-gla-sova.

Hu-hu, ubit ću te, učinit ću to mudro, hu-hu, skuhaj juhu, hu-hu.

Hu-hu? Ku-ku? A kavica? Kavica bez rukavica?

Kavica-kukavica?

Raspravica.

Malo šale, malo vica.

Zadubit ćeš se. Zagubiti se među predmetima nećeš me naći mrtvu.

Zarez. Gdje staviti?

Pri-staviti?

Ku-ku, ku-ku!

Kava je vruća. Puši se. Možda je slatka, možda je gorka, možda je čaj.

Čaj je mlak. Skoro me strah.

Lice mu je bez osmijeha, igra se, malo se mršti, igra se, znam ga.

Ne znam.

Prolijeva kavu, prolijeva čaj, to je igra, vodu pije, žedan je, hoće se smijati.

Udišem zrak, malo me strah.

Strahom se igram, kuham novu kavu u čaju, da ne potrošim veselje.

Igram se za igru, jer kava je vruća.

Kava je vruća, bitak-nebitak, gori kuća, veselo gori kuća u čaju, na ulici psi laju.

6.

Kako kome, kako kome, kako kome, kako *welcome*, kako ja to iz kome?
Kako me to komandosi izvlače, kamo?, kome *welcome*?
Jesam li važna ili nešto važno znam, ne znam, sanjam li...
nekog izvlačim iz krize, iz tijesnog mračnog hodnika, brzo, brzo,
da ne ugleda svjetlo i prijeđe na drugu stranu. Brzo, brzo, brzo,
napetost raste, raste, brže, brže, sad će, sad će!
Od velikog praska ništa u svašta, svašta u ništa, tutnji i zvoni
mi zvono, u kojem uhu?, u kojem duhu? to svira marš Radetzky,
Oda radosti, Lijepa naša, ili neka nepoznata himna, moj Batmanu?,
Zorrou, sunce maskirano na prozoru?,
što ja to kroz aparate, kroz senzorne aparate primam?
Ha, alo, alo, ha?
Što je bilo, ma, što se desilo? Dok sam na ekranu gledala zvijezde,
vatromet, padala na leđa, nauznak, potrbuške?
(Ne tražite odgovore! Ne tražite odgovore! Ne tražite odgovore!)

tajac

tvoja svakodnevica
ne vodi k mojim obrazima
purpurnu krovu
u kojem se zrcali jutro
namrgođen i prepun zamjerki
pozivaš se na različitosti
na činjenice
pravo na šutnju
nisam kuća u kojoj se gnijezdiš
sve dok ti smrkuta studen
ne napusti zjenice i kosti
a znaš da mi iznutra
cvate gardenija

vrijeme licu ne laže
zidovi su pomalo raspukli
mast na jagodičnim kostima neobjašnjivo hlapi
ipak oči nepokolebljivo svijetle
premda sam osjetljiva na tajac i čekanje
na nepravdu
uspomene kojima zatrpavam
prazne ugrijane sobe

lovac

lažeš da miris naranče na odjeći
umišlja žena koja se druži
sa sobnim biljkama
dugo zaudaram na nesanicu
dugo zaudaraš na promišljenu šutnju

kao što znaš bedra
pod čipkom bijele svibanjske krošnje
umiriti
tu razjarenu životinju
i moja medvjeda slutnja
nanjuši berbu

bilo je lijepo snivati
dok nisam spoznala
jezik vode
i spotakla se o latice
na tvojim usnama

što mi vrijedi biti najbolja

nad tobom
bdijući i strepeći
izrasla sam u suhu biljku
pred lijeganje na lice i vrat
šminkom oslikavam mladost

zeleni i tvrdi pupovi mogu obuzdati
podivljale sokove u očima ljetne žege

neprijetno titrajući
kao vlat šarene slame
ničija se klatim
k zemlji

uskrsnuće

prozori i vrata na pročeljima lica
širok se otvore
kada u mulj sramote
kao mrtve ptice
počnu padati
ljudi

prozirne fasade nanjuše
a halapljiva narav predvidi slast
jedinog orgazma
neki će se poznanik
pavši
otkotrjati
u crnilo

Selma Dizdar

Pokušati osvojiti misao

Ja noćas mirišem
Samo uz tvoj san
Sklopit ću stranice na
Tri devet
Olako obilježen trag nesna
Pod tvojim uhom
Maleno, krhko

Zapreteno

Sniva svjetlo na

Zelenoj vodi

Vodi me k tebi
Koračaji topli
Doticaji

Usnama

Omamljenim skrivamo
Naše jeseni

**

Ja ne mogu
 Ispisivati riječi
Koje podsjećaju
 Na tvoju ljepotu
To što uzimaš u meni
Odveć je neizrecivo
 Zeleno
Da bih ti tek tako
Ipak, samo jednim
Dodirrom vrisnut ću ti
Ovu noć što je ćutim
i eto
već si izrekao nas
Ja ne znam
Govoriti nepotrebним
Slovima
Moju srž pretvaraš
U moje postojanje
Bez riječi
Tek slutnjom dotičeš
Mi krvotok
Ponovno bivam to što
Postadoh trenom rođenja

**

Zgužvana slova
Kao naše zgažene šetnje
U doba kad samo
Ulične svjetiljke mogu
Razaznati
Mogućnost iskaza pod
Trepavicama.
Ukočeni koraci i nisu
Baš lako uočljivi znakovi istine
U opstajanju
Poput našeg
Ti si tako nedorečen,
Netaknut
Nesmiren
Nedogledljiv
Oblak
Ili, tek samo svoj! /O ISTINI/

**

TO – VRIJEME

/Merimi/

Tada se vrijeme
 Mjerilo slovima smrti
I smaknutim zastavama
Kročili smo tupo –
Krv je pekla nježnost ulica
Usne razlijevale kletvu
Jecalo je dijete
I „rekli su da ona neće živjeti dugo“

Tada su generacije okretale
 Svijet jednog proljeća
Uvelo cvijeće živi od naše patnje:
Zidove noktima
Ugrizima ispisivati trajanje.
Još smo tu!
Gomile nas, mrtvih
Milijuni očiju iz jedne točke,
Iz jednog svemira
 Živog, nezatrtog
Okreći se, Zemljo!
Presudi im, Bože, jer odveć su
Smjerni za naše proljeće,
Odveć krvavi za našu nježnost.
Presudi im, Gospodaru, jer spaljene su šume
I plava boja baruta kolje oblake
Krvlju ukrašavaju pločnike, ljudi grizu
Kamenje, djeci ni traga:
Utonut će grad u samoga sebe
Otvori oči, djevojčice
Udahni drugačije jutro!

ČEKAM TE – ZELENO

I

... čekam te

Na kamenim
Stubama

A most

oplakan
Neretvom

Odlazi

Daleko
Možda u tebi

II

Lomljive slutnje

Pretaču se u
Istinuto bivanje

Ti, kao da ne vidiš
Strepnju okačenu na
Ogradama iznad mene
Čekam te – još uvijek

Dok kamene stube
Padaju u bljesak
Prve jutarnje kiše

/dan kad smo Stari i ja.../

III

Ja znam

Da nema kraja obalama

Ja posve sigurno znam

Nit postoji... ali

Sedam puta je

Moja misao

Ugušivana grmljavinom
Sedam puta sam
padala u beskraj zelenila
Govorim

Mostovi su beskonačni

Osam je netaknut

Nedodirljiv u
Vrisku septembarske zore

I, uistinu

Obale ne znaju kraj

A ja... umivena jutarnjom kišom
Čekam te – zeleno – na dragim, na bijelim
Na kamenim

NEMIRI

Nemiri su postali
sastavni dio mene.
Proželi su me
poput glasnog,
zastrašujućeg zvuka.
Ne napuštaju me
ni za sunčanih,
toplih dana.
Ne može ih otjerati
ni smijeh,
ni bezbrižno čavrljanje,
ni veselje,
ni vikanje.
Uporni su i bahati,
siloviti i divlji.
Nemiri su
neprimjetno i prešutno
postali sastavni dio mene,
neovisno o hrabroj borbi
i usprkos nježnoj nadi.

5. IZGUBLJENOST

Lijane bitka postaju laso
povlače oblake za grkljane
dok vodena para ne sakrije
grčeviti trzaj postojanja

valovi ludila
kovrčaju mi kosu u upitnik
od slane sam istine dobio
najstariju morsku bolest

želim se tiho dotaknuti
čuti prste na vlastitoj koži
uvjeriti se kako još uvijek
poznajem vlastitu jeku

želim vikati nasumične nadimke
vidjeti u kojima ću se prepoznati
dok ću tražiti pseudonime u rodilištu
na nevinnoj zvečki vlastitosti

kad se otresem svih imena
tiho ću slegnuti ramenima
možda u zbunjenom pucketanju
zavapim zadnju molitvu izgubljenosti

7. LJULJAČKA

ovdje počiva hladan bubreg
i lovačke priče neispričanih mladosti
koje se nastoje zanijhati sa mnom
u vrtoglavicu nevine prošlosti

lampe sjaje zbog pogleda s prozora
irisi zalijevaju nostalgična vremena
i postaju šarenice oka
postaju mirisno cvijeće

kontekst gubi moć
samo sjećanje zna za naprijed i nazad
ljuljačka u parku mog djetinjstva
samo je zadnja hrđa na uspomenama

nekad me noć zaključavala u stan
danas provaljuje kroz moja pijanstva
i povlači me za jezik sudbine
koji sam toliko puta pregrizao

pijte sada vi spodobite nepravde
što ste mi otele klimavo djetinjstvo
zaljuljajte me, zaljuljajte me do vrtoglavice
koja me možda vrati u prošlost

balavci postaju pijanci
a ljuljačke djevojke za koje se tuku
na betonu koji pamti krv
na betonu na kojem otkazuju bubrezi

*

njega zabilježit je reč evo i ja postojim i bolji sam od vas koji o meni mislite najgore

*

kako su nas preko krvi preveli u novac
imamo različite stavove
različita politička razmišljanja
al' vas 33 tisuće ima više od milijun kuna na računu
godine gospodnje 2021

30 nakon

što ste na borovo selo armbrustima pucali
i pokrenuli ovu krvavu kaljužu
u kojoj je društveno
postalo državno

a iz toga vaše

pa nas sada muzete za glasove
k'o da nikad nismo kruha gladni bili.

*

kad mi oči prerastu tijelo
dah se raspe zrakom

*

ako je ljubav neprekidna ravnoteža između uzimanja i davanja ja ju ne želim
i bolje da umrem sad
mi ćemo prekinut a da nismo ni zajedno bili

*

volim te piše
a ja se pitam
onako usput
jel' možda
il' je
zauvijek.

*

Danju rudarski
noću buržujski
samo jedno sigurno
djeca naših gospodara neće
biti gospodari naše djece.
Leptirići u trbuhu
Glave na kolcima.

*

Jedan od najvećih gubitaka našeg vremena je nestanak kulture siromaštva – sposobnosti da pjevamo predivne pjesme kada smo siromašni. Danas postoje samo ljudi bez para i svi žele biti bogati, svi sanjaju samo o jednom – da li je to stvarno tako? Zar stvarno svi imamo jedan san? Je li to jedini cilj i jedina svrha u ovom sranju – biti bogat?

*

oko milenij i pol nakon što je Isus spomenuo devu i ušicu igle u odnosu na bogataša i kraljevstvo nebesko dogodio se prevrat koji još živimo – siromaštvo je postalo krivica siromašnih i znak da ih bog ne voli.

?

slušam marka vešovića i znam što sam znao al' jače – poezija je cilj naše vrste, po tome se razlikujemo od životinja, precizno se izraziti to je svrha nas kao živih, kako imenujemo i kako opisujemo svijet i sebe o tome se radi. kad pogledaš korelaciju između pismenosti i civilizacije i dobrote i napretka i samosvijesti – one direktno iz poezije nastaju. treba istinu govoriti jezikom a k'o se jezikom ne služi dobro osuđen je da zaboravlja i ne razumije.

*

sve što pišem je izvještaj s prve crte postojanja

*

ako je svrha srca istinita
niš' drugo
nema
u kozmosu ovom
osim svjetlosti
s planeta stiže
treba joj
milijardu godina
i svaka je
prst oko nečijeg vrata.

kad oči prerastu tijelo
dah se raspe zrakom
kad me nema više
još će ostati jedno
tvoje
zauvijek.

*

i ja volim mačke i pse
al' me ne zanima što oni rade nego što je vama i zbog čega ste tu.

*

kad na ovako nešto naiđem znam da je nešto sreće umrlo i da je moje veće postalo: Nemam ja, dušo, toliko
srca da to krvi zagrijem
darko cvijetić

*

una zna a vama objašnjavam

*

kad se sretnu kruh pjesma i sutra na dlanu radničke ruke
kad iz radničkog dlana sričeš budućnost pjevaš kruh, revoluciju i sutra
uzet iz prepiske s buljanom i silvanom marjanović

*

u neoliberalnom kapitalizmu
koji svako mi pretvara u
ja
individualnost je pljesak jedne ruke
uvijek upućen sebi.

*

on misli da ovo iz rudnika bi knjiga mogla biti
i nadat ćemo se da njeno objavljivanje neće biti prepreka da bude čitana

*

zovi

k'o telefonska govornica
čekam
posljednji poziv
ikad upućen svijetu
jer znam da ćeš se javiti i da će poslije
sve biti dobro

*

postoji židovska izreka
aškenaza koji su grobove u vazduhu dohvatili
svaki je čovjek instrument
a njegov život
melodija.

U ZLATARSKOJ RADNJI

Kad bi Vi samo znali
njene grudi, gospođo,
ustreptale u žamoru prosute svile, ljeskanje
žilja
od milja bilja
od obilja

Vi ne bi pričali
kako je ova ogrlica laka
i tanušna
krhka i lomna

Vi bi sigurno drukčije procijenili:

prijesne hljebove
sa krunom od zlata kad nadimlju
sunčeve listove
a oni se meškolje sa puno
puno rafinmana

K'o leptir među nogama
naivno i vedro

Kad bi Vi samo znali bijela njedra
zlatousta i jedra
sa poljupcima od rumenog vedra

Vi bi se prevarili i stoti put

SAN

Ona je za sebe voljela govoriti
da je mlada influencerica

Jednom, kad se sagnula u svojoj novoj haljini
ugledao sam dvije dojke
dva bijela laneta kako joj utječu u osmijeh

ugledao sam i dvije bradavice, dvije njuške
njene lijepe mladunčadi
kako diskretno utječu na javno mnijenje

I sa sjetom sam pomislio
na jednu meni dragu influencericu iz 80-ih

Imala je raskošan osmijeh
kao Sunce u slikovnicama

ODALISKA

Hrapavo dodirujući
vršcima bradavica napeto, nevino
slikarsko platno
njena su njedra utonula u misao o slici
koju će naslikati naga, sasvim naga
kad na prstima ušeta u jutarnju svjetlost
tihog ateljea, okupana mirisima

i vodi ljubav sa Suncem
dirajuć se svuda po tijelu mokrim, prljavim prstima,
mijeseć si dojke i točkasto se ogledajući u starom,
pjegavom, baroknom ogledalu

Al' tamo se ona vidi samo napola,
u svemu ostalom se zamišlja gola i sretna
ljepljiva odaliska

SKICA

Njene su dojke
kao dva dukata izronila
iz utrobe zemlje

Ona pleše pod velom
ona se smiješi
mjesecu u plavoj tišini

zagledana u zvijezde
na očnom kapku iznutra

PJESMA

Lijepa si, prijateljice
kad objaviš svoje gole grudi
u knjizi lica

U jednoj ruci držiš dojku
a u drugoj cvijet

I dok ga udišeš
sišeš pelud, trepere ti nosnice

Smiješ se ušima

TREŠNJA

Trešnja je imala
raskošne grudi tog ljeta

u kamenom gradu

iznad barokne balustrade koju je, dijelom
šćepao bršljan

I crveni, ružini cvjetovi
bili su u njenom osmijehu

Taj osmijeh, davni osmijeh

Konavoki
koje su se stoljećima, u potaji
kupale gole
među morskim zvijezdama
na tijelu mjeseca

Tisuće krijesnica

svjetlucalo je po njihovim
bijelim grudima

Iva Dužić

Pjesme

Pjesnikinja

Pjesnikinja rađa slike
lakoćom lahora.
Smjerno i tiho
nevidljivoj struni
dodaje ukrasne
zvučne minijature.
Njezine pjevne ogrlice
pristaju jutarnjim haljinama
šetnji sparnom ulicom,
suvišnim ljetnim cipelama.
Drijemanje mora i šapat
bježe iz njezinih mreža,
vezu meku paučinu
u mirnoj sjeni osjeta.

S otoka

Doviđenja
kaže more
plava namreškana plahta
Doviđenja
buče brodovi
razbacane igračke
Doviđenja
šapću jastučasti oblaci
ponad kuća što su odraz zemlje.
Doviđenja
zvone isklesani tornjevi
bijeli kao ceste
putnički koridori.
Doviđenja
odjekuju suhozidi,
povinuti maslinici.
Doviđenja, doviđenja, doviđenja
redaju se turističke table
Milna, Sutivan, Supetar.
Doviđenja
kaže otok.
Nevoljko odmahujem.
Čuje li me
da ja njega volim više?
Ja ću tebe
govorim
kada sunce napusti kožu
i kosa bude pitoma
kušati u džemu od smokava
Umiješat ću tvoje arome
u mediteranske umake
i topla zimska jela
na žlicu.
Uplest ću te u vijenac
s četiri svijeće
vinograde ti razdijeliti u čaše.
Ma ja ću tebe odmah
dok su prsti slani
raspisati u pjesmu
da te imam.
Doviđenja
odvraćam pozdravima s otoka
s otoka ne odlazeći.

NOVI ZARATUSTRA

Ako zaista misliš da je slika koju stroj složi od van Goghovih *Suncokreta*, *Mona Lise* i Picassove *Žene koja plače* – remek-djelo, ako stvarno misliš kako je taj mozaik vrijedniji od gusto premrežene divno komplicirane zapetljane nježne krhke neosvojivo svoje mašte umjetnika, ako povjeruješ da je računalni oblak ljepši od oblaka nad glavom neispavana individualca što je cijelu noć pisao, gužvao i bacao zapise, opet ih izravnavao i nanovo ispisivao stranice i stranice koje će pregledavati danima, sumnjajući, radujući se, bivajući ushićen i malodušan i ponovno sretan, ako ti je zvjezdano nebo tek modni dodatak na novoj torbici a odrezano uho izmučena genija tek pošalica, onda si, čovječe, mrtav, i rađa se novi Bog, a čak i Nietzsche bi nad umjetno stvorenim, novim, snažnijim nadčovjekom, zaplakao.

BOG SRETNOG TRENUTKA

Ona pokušava vratiti
neponovljivu lakoću opuštenih trenutaka,
ono lagano strujanje prepuštenosti dokolici
i promatranju vremena koje je znalo
dobrohotno protjecati pored njezinih osjetila,
nekada,
kad je mladost vjerovala i
radovala se budućim pustolovinama
hrabroga srca,
dok je postojala samo slika ptice na vedrom nebu,
samo okus slatkoće šećera
iz kolača pojedenog s porculanskog tanjura,
jedino zvuk prolaznosti
što se još protezala
u beskonačnost,
a beskonačnost se činila nedostižnom,
tako daleko na obzorju
da se time još nije zamarala.

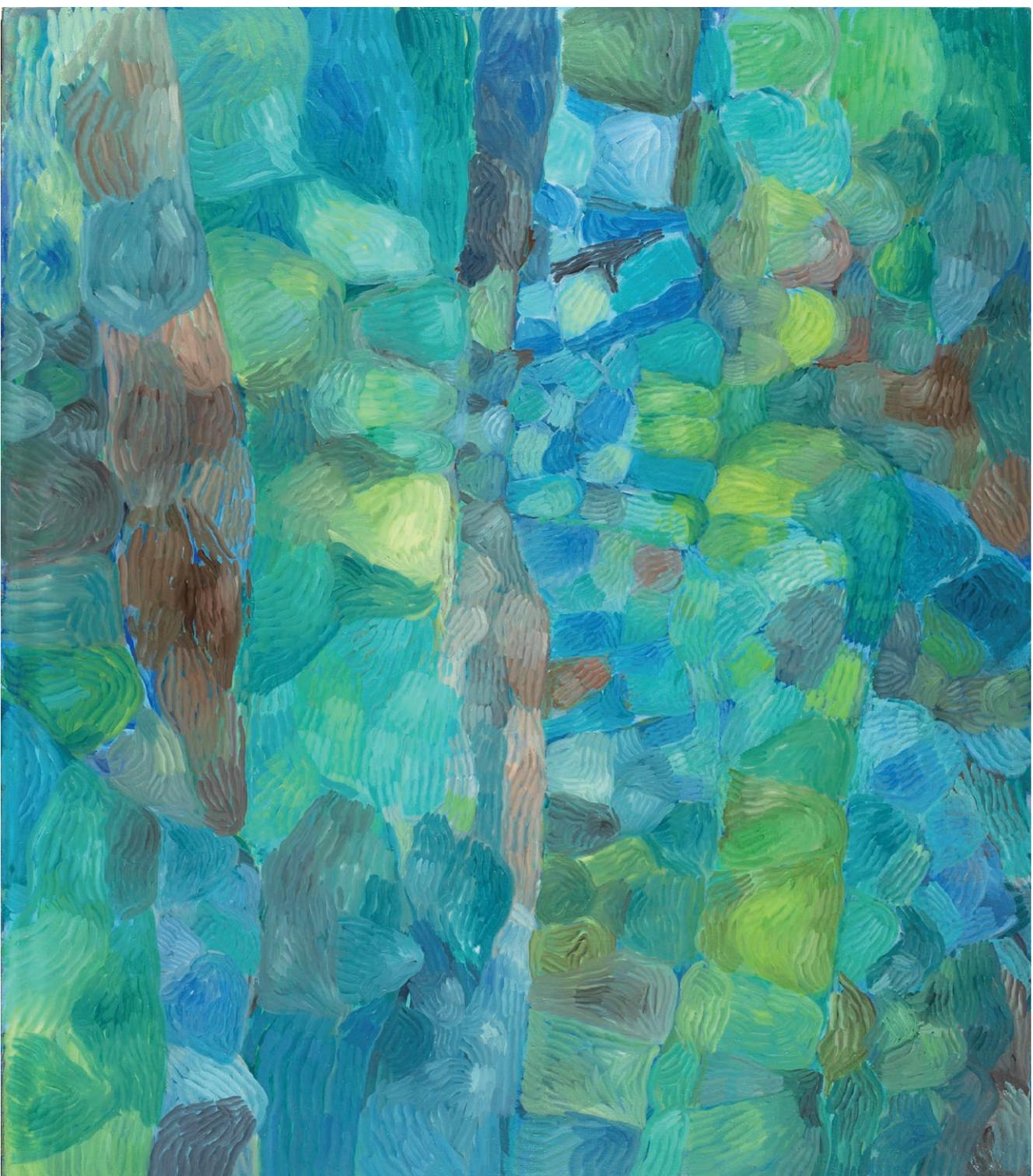
Sve češće su sve emocije
samo reminiscencije,
ukrug se kreću prustovski kolači
i čaj i veselja djetinjstva,
na zahrđalom vrtuljku plešu
pred već pomalo zasićenim očima,
i sve više snage mora skupljati
kako bi bar na tren
susrela svoju Petar-Panovsku sjenu,
i još više kako bi joj se ona
nasmiješila.

SLOBODA

Maloduške ima zube,
ludilo je zarazno.
Osobni demoni čekaju u sobama,
tamni su kutovi i oštri –
tog prostora bez prostora,
bilo kojeg, bilo gdje,
ma koliko premještao tijelo,
koliko god brzo trčao.

Tek kad zastaneš,
kad osluhneš svoje ubrzano disanje
i ludi ritam svojeg srca,
kad sjedneš u naslonjač
i mirno čekaš novo svitanje,
zajedno s Mjesecom koji ti viri preko ramena,
plete mreže za nove
snolovce,
zabavlja se dok čeka,
tek tad,
potjera prestaje.

Odlučan prepustiti se svemu,
svemu što dolazi
na vršcima iskričavih prstiju,
brzih u strastvenom plesu,
tek tada
postaješ slobodan.

Luka Kušević, Iz ciklusa *Itinerariji*, 2023x176 cm, ulje na platnu, 2022.

PRIJEVODNA KNJIŽEVNOST

Yin Xiaoyuan³

Bilješke

[35] *Amandava amandava* (Crveni avadavat)

Glatke zelene i bijele pruge oko tebe činile su mekanu kutiju. Sjedio si u pematim srebrnim plamenovima rascvjetale trske. Tamo visoko među onim „oblacima“ sagrađena je tvoja kuglasta mreža u skladu s oblikom debla ili stabljikom cvijeta, sačinjenom od vlati trave i maca.

Xishuangbanna⁴ je bila u obliku bumeranga, gdje je rijeka Lancang (Mekong) probijala svoj put kroz uske prolaze između planina Tanggula i sustava brazdi Tibet-Yunnana. Potoci koji su vijugali ispod molitvenih zastavica na snijegom prekrivenim vrhovima ulijevali su se u najveću rijeku u jugoistočnoj Aziji. Ne na način na koji je rijeka Sabarmati potekla iz planinskog lanca Aravalli.

Pronašli smo tri „A“ u tvom imenu „avadavat“ – alfa se odnosi na fazu embrija svega, kada je svjedok stajao na „Kraju zemlje“ – rtu Comorin, gledajući daleku deltu gdje su se susretali Arapsko more, Indijski ocean i Bengalski zaljev.

U tvom pogledu iz ptičje perspektive, Ahmedabad je bio skup kvadratnih, okruglih, šesterokutnih i osmerokutnih oblika u radijalnom uzorku: prepoznao si Dada Harir Stepwell, Rani-ki-Vav i Modhera hram Sunca.

Smijao si se vjernicima na Escheriansku stubištu, smatrajući ih smiješnima poput vojnika koji se penju s Chand Baorija na stubište Abhaneri u filmu *Pad* iz 2006.

³ Yin Xiaoyuan (Yīn Xiǎoyuán, “殷晓媛” na kineskom) je epska pjesnikinja, kao i višezanrovska i višejezična spisateljica, osnivačica Enciklopedijske škole poezije (2007.). Diplomirala je na Sveučilištu za međunarodne studije u Pekingu. Članica je Kineskog udruženja pisaca, Kineskog udruženja prevoditelja i Kineskog instituta za poeziju. Objavila je 11 knjiga, uključujući 5 antologija poezije: *Ephemeral Memories, Beyond the Tzolk'in, Avantgarde Trilogy, Agent d'ensemencement des nuages* i *Cloud Seeding Agent* (Pinyon Publishing, SAD).

Djela su joj prevedena i objavljena na više od 30 jezika. Suuredila je i *POESÍA SIN FRONTERAS VII—Antología de poesía chino-española* s Jaimeom B. Rosom (Olelibros, 2021.).

⁴ Kineska autonomna prefektura

Izračunati naplatu poreza nilometrom⁵ bilo je riskantno, jer je Manuova priča dokazala da je velika poplava bila sveopća katastrofa u kojoj je glavni lik bila riba.

Čak je i svijet izvan kaveza bio pun samoće i odricanja, zavjere i izumiranja. Tvoj obris u boji – kao jastučić od cinober tinte ukrašen kapima rose – vjerojatno je bio znak poslan s neba, govoreći ti da zapečatiš svoje usne... Mladoženja je bio u bijelom ačkanskom sakou, melankolična lica.

Prije nego što je njegova nevjesta počela žvakati betel slijedeći obred, pustio te da mu budeš najbolji prijatelj – zavidio je Gospodaru Šivi koji upravlja trozupcem, bojnom sjekirom, dvosjeklim mačem, vajrom⁶, vatrom, Abhayamudrom⁷, lasom, ritualnim zvonom, zmijom, udicom za slonove u deset svojih ruku.

To te podsjetilo da kad je jednom Višnu savjetovao bogovima da uzburkaju Mliječni ocean, koristeći planinu Mandaru kao svoj štap, Rahu i Ketu⁸, koji su ukrali eliksir, nastavili su gutati sunce i mjesec. Ako se mora izgraditi kavez u prirodnoj veličini, trebao bi biti u obliku Palače vjetrova u Jaipuru gdje su žene običavale gledati dolje na ulice s jharokha⁹ u obliku saća, a da ih javnost nije vidjela: sloboda je krhki prozirni anemofilni cvijet koji mijenja svoju boju bez prestanka, leti iznad uzvisina i brdovitih područja.

Ušecerio si se u boju šljive, kao blijedno sunce obojeno crvenom bojom tek kad se uzdiglo iznad hrbata Zapadnih Gata.

Iza tih simboličnih vrata od kovanog željeza sve su izbijelila prohujala godišnja doba. Drugi si postao, sumoran i nijem, dok je u tebe zurio čovjek koji je uvijek nosio turban. Rekao je:

„Ovaj ptičji mužjak mora biti budala. On uopće ne mijenja svoje boje!¹⁰...“

„Možda je samo frigidan.“

Godinama kasnije, kad si ponovno trgao bijele cvjetove runolista, kotač vremena opet se počeo okretati i bacati svoje zrake svjetlosti na tvoja mala krila odzoggo: tako si se odjednom pretvorio u plamen sjajnije od svjetiljke od soli, presvijetao za mjesto među prizorima s fotografije obožavatelja. Ne znaju ništa o energiji koju je sunce probudilo u tebi.

*Crveni avadavat, crvena munija ili jagodasta zeba, ptica je veličine vrapca iz porodice Estrildidae. Živi na otvorenim poljima i travnjacima tropske Azije i popularna je kao ptica u kavezu zbog šarenog perja mužjaka u sezoni parenja. Razmnožava se na indijskom potkontinentu u vrijeme monsuna.

Viša klasifikacija: *Amandava*

Znanstveno ime: *Amandava amandava*

Porodica: *Estrildidae*

⁵ Nakon što se rijeka Nil davno povukla s tog područja, radnici u drevnom gradu Thmuisu u Egiptu, koji su kopali temelj crpne stanice za vodu, nedavno su pronašli nilometar – uređaj koji je mjerio razinu koliko je rijeka poplavila i pomagao u izračunavanju poreza u drevna vremena. „U vrijeme faraona, nilometar se koristio za izračunavanje poreza, a to je vjerojatno bio slučaj i tijekom helenističkog razdoblja“, rekao je Robert Littman, arheolog sa Sveučilišta na Havajima, za National Geographic. „Kad bi razina vode pokazivala da će biti obilna žetva, porezi bi bili veći.“

⁶ Vajra je legendarno i ritualno oružje koje simbolizira svojstva dijamanta i munje. Vajra je vrsta palice s rebrastom kuglastom glavom. Rebra se mogu sastajati u vrhu u obliku lopte ili mogu biti odvojena i završavati oštirim vrhovima za ubadanje.

⁷ Gesta neustrašivosti koja daje božansku zaštitu i blaženstvo u budizmu i drugim indijskim religijama. Desna ruka se drži uspravno, a dlan je okrenut prema van.

⁸ Kada je eliksir besmrtnosti konačno bio izronjen na površinu, demoni su požurili da ga zgrabe. Sada je Vishnu bio taj koji je morao pomoći. Preuzeo je oblik Mohini, lijepe žene koja je zarobila sve demone. Hitro je eliksir zamijenila alkoholom i dragocjenu tekućinu vratila bogovima. Tako je Amrita bila osigurana samo za bogove. Međutim, jedan od lukavih demona, Rahu, prerušen u boga, napokon je uspio okusiti Amritu. Sunce i mjesec upozorili su Višnu koji je odmah odsjekao Rahuovu glavu, ali demon je već popio dio eliksira kako bi se učinio besmrtnim. Od tada, njegova glava poznata u mitovima kao Rahu i njegovo tijelo Ketu postali su najjači neprijatelji Sunca i Mjeseca. Pomrčine Sunca i Mjeseca nastaju jer Rahu i Ketu gutaju Sunce i Mjesec kada se približe jedno drugom.

⁹ Jharokha je kameni prozor koji strši iz fasade zida zgrade, na gornjem katu, s pogledom na ulicu, tržnicu, sud ili bilo koji drugi otvoreni prostor. Zajedničko obilježje klasične indijske arhitekture, najistaknutije u Rajasthanu.

¹⁰ Pojedinci rođeni u zatočeništvu, iako su lijepi, često su daleko ispod standarda boja koje su imali njihovi roditelji.

[36] *Dicaeum Cruentatum* (Grimizna cvjetna ptica)

Trakasta palmina cibetka pretvarala se da grize lopaticu, ne otkrivajući svoj plan da uhvati sočnog bezuhog varana s Bornea, rastrga mu ljske nalik zmijolikom plodu i noćas ga večera.

Zalazeće sunce iza prašume Sukau na obali rijeke Kinabatangan bilo je obojeno grimiznom ljutnjom. Srebrnasti lutungi i Françoisovi languri zavijali su na visokim granama uz „trokut-tvrđavu“, pomračni kotač penjao se uz granice između Malezije, Bruneja i Indonezije i bježao u guste šume poput letećega guštera.

Sulu more s Yohen-tenmoku uzorkom¹¹ uvijek je upijalo sunčevu svjetlost i stvaralo tropske oluje koje bi se dizale iz udaljenijih vremenskih zona na istoku.

Planina Kinabalu bila je u obliku kornjače koja je pandžama zahvatila zemlju Sabah, još odišući aromom imelinih bobica.

Tamo u divljini bili su nektar pomiješan s jutarnjom rosom i misteriozno tvrdo voće različitih vrsta. Tisuće okusa potajno su se miješali dok si ti uživala u hrani i piću. Orangutani su lomili kokosove orahe i duriane: prelazili su potoke, a vjetrovi su im puhali kroz dlake kao da peru vlaknaste ljske. Hoće li ikada biti stanke za svo njihovo trčanje i jurnjavu? Parovi rogova na glavama sumatranskih nosoroga bili su metafora, poput račvanja na cesti – rijeke koje su poplavile dijelile su se na puno manjih potoka što su se ulijevali u more. Mali slonovi koji su se selili, ugazili su u fantazmagorične tokove monsuna jedan po jedan.

Kao ptica, bila si opsjednuta efektom „zumiranja“ zbog učinka prelaska „mišem“. Zнала si kako su vodopadi stvorili oblik vjenčanog šampanjčevog tornja, poput srebrnog prstena koji pluta smeđo-žutom rijekom.

Zvezdano nebo nad šumom bilo je načinjeno od slapova smrvljenog kristala. Tadashi Shimada snimio je plešajuće zmije i šišmiše koji klize, užurbano se krećući između krošnji drveća nalik na strehe.

Uske trake neba potamnile su pod njima... kao trik. Nestale su kao izbrisane s površine zemlje, kao što su se kljunorošci, velike čaplje i zeleni carski golubovi sakrili u močvarama da ih više nikada izvana ne vide. Nadiruća izmaglica na kraju je zagušila posljednje fluktuirajuće svjetlucanje u „središtu raznolikosti oceanskog života“ – Korajnom trokutu. Iscrpljeni sunčani medvjed u crnom kašmiru satima je besposličario. Nikada nije nakupljao smeđe salo za zimski san i cijelo je vrijeme ostajao vitak. Ali vrste se nikada ne prestaju boriti za više prostora u prirodi. Krokodili iz estuarija, zaglavljani između najvišeg sloja vode i najnižeg sloja zraka, uvijek su izazivali strah među skupinama putnika u čamcima.

Kao što je akustičar-ekolog Gordon Hempton, dobitnik Emmyja, napisao u svom *Kvadratnom inču tišine*: uviđajuća stabla, poput niza bisera, protežu se oko 10 milja... taj vas prizor čini poniznim...

150. godine nove ere Klaudije Ptolemej završio je svoje prekretničko remek-djelo *Geographike Hyphegesis* u Aleksandrijskoj knjižnici: kobaltnoplavi oceani obrubljeni zlatom, metode „haube“ i „užeta“. Čak je uključio i „Terru Australis Incognitu“ (tj. „nepoznatu južnu zemlju“), zaključujući o postojanju Antarktika na temelju hipoteze. Borneo, koji je smatrao skupinom od tri otoka, nazvao je „Satyrorum insulae“ („Otocima Satira“). Oni koji su naselili ove otoke trebali bi imati repove i uvijek uspravne crvene penise poput dugonosnih majmuna kako nikad ne bi marili za proteklo vrijeme.

Glasnici i gusari imali su svoju kronologiju. Vođa ekspedicije Andy Eavis jednog je dana otišao u Jelenju špilju. Šišmiši su se raspršili i lomili uokolo snopove svjetlosti koji su se rastapali u lokvi. Vani je nebo postalo tamnije.

Prva niska plima nastupila je u 00:26 ujutro, a prva visoka plima u 6:10 ujutro. Leteći preko Makassarskog tjesnaca, trebalo bi se malo zaustaviti i pogledati u daljinu – novi sjaj, koji se s horizonta ljušti u nikad – blijedi izlazak sunca u boji račića.

11 Yohen izvorno znači mutacija peći. To je izraz koji se odnosi na crne glazirane zdjelice za čaj poznate kao tip tenmoku čija je unutarnja površina prekrivena mnogim okruglim mrljama okruženim svjetlima u rasponu od plave do plavkasto ljubičaste.

*Grimizna cvjetna ptica (*Dicaeum cruentatum*) vrsta je ptice iz porodice pjevica. Malena je, zdepasta, s kratkim vratom i nogama. Spolno dimorfan, mužjak ima tamnoplavi gornji dio tijela s jarkocrvenom prugom koja mu prelazi niz leđa, od tjemena do pokrivača repa, a ženka i mladunčad pretežno su maslinastozeleni.

Viša klasifikacija: *Dicaeum*

Znanstveni naziv: *Dicaeum cruentatum*

Porodica: Cvjetna ptica

Red: Vrapčarka

[37] *Ploceus Taeniopterus* (Sjeverni maskirani tkalac)

Tako prva jesenska kiša razgraničava različite faze ptičjeg života: u južnoj Australiji, „ptica termometar“ – ptica kokošica – struže udubljenje u zemlji za izgradnju gnijezda, ispunjavajući ga organskim materijalom, mrtvim lišćem i grančicama, pa je tuljac topline uspio pustiti korijenje i geotermalni sustav zadobiva oblik.

Zlatoglava cisticola gradi gnijezdo od finih travki i paučine, samo 20 inča iznad tla, ona šiva lišće svojim krojačkim kljunom kako bi prekrila ulaz. A crvena pećnjača u Argentini uvijek glanca svoju debelu glineni „pećnicu“.

Montezuma Oropendola? Pa, možete vidjeti njeno gnijezdo od vlakana i vinove loze kako visi poput obješene tikve.

Svoja gnijezda sviju čak i na vrhu semafora, u praznoj uljanoj svjetiljci, starom čajniku, božikovinom vijencu, na oronulom stupu, iza brisača automobila ili na glavi kipa... Željezdasta patuljasta sova glavom je izvirila iz šupljine saguaro kaktusa poput kukavice u satu; čekićarka postavlja svoje gnijezdo u račvanju drveta nad vodom poput golemog kruha, dok bregunica kopa duboke tunele u pješčanim obalama, a u gnijezdu čičavke šare snijega rastu iz skrtnute sline i perja.

Plavetna sjenica skuplja komadiće lavande, stolisnika i jabukove metvice i puni njima kup svog gnijezda: rođeni aromaterapeut.

Gnijezdo rogate liske načinjeno od kamenčića „pluta“ površinom rijeke poput vodene lampe u obliku lotosa, dok fazanov rep jacaninog gnijezda od lišća i stabljika biljaka uvijek pluta sa strujom. Noćni jastreb prezire ideju izgradnje gnijezda i polaže par jaja između otpalog lišća. Teško je reći koji je model prethodio ostalima.

Gnijezdo je kapsula koja pečati prostor: sigurnije je boraviti na zatvorenu mjestu. Pa je stvorena udobna i postojana šupljina.

Veze upućuju na vrijednost spojenih niti. Sposobnost borbe protiv rizika mora biti poboljšana, a društveno ponašanje regulirano.

U visokim stablima akacije u Kongu, Južnoafričkoj Republici i Namibiji, tvom „bratu blizancu“, društvene pletilje izgradile su nešto spektakularno i gusto poput čokoladne fontane na drvetu, zapanjujuće skupine gnijezda koja sadrže stotine odvojenih komora... O njihovom unutarnjem ukrašavanju odlučuje određena ženka.

Kukavica iz parazitskog legla smatra da je pletiljino jaje previše šareno da bi ga oponašala. Dobro razumiješ ovu vrstu strategije „različitosti rizika“ u evoluciji. Ali tvoje vlastito gnijezdo više izgleda kao kala na vjetru.

Vijoreće sjene u zvuku zvona popodnevnog vjetra. To je usavršen dizajn: savršen oblik kruške, prirodni termostat, ljuljačka na kojoj mlada pilenca čvrsto prijanaju za svoja sjedala.

Istočnoafrička Velika rasjedna dolina, koja duboko usijeca etiopsku visoravan „Krov Afrike“, utjelovljenje je „slomljenog gnijezda“, napukle kolijevke za *homo sapiensa*. Gorja preplavljena bazaltom davno su prepolovljena pa je okoliš poprimio strmi oblik. Možeš zamisliti prevrnuti staklenik, a biljke razbacane posvuda.

Naselio si ovu zemlju prije mnogo mjeseci, nasuprot horizonta Kenije i Sudana. Lanci vulkana ostaju us-pavani u slojevima sedimentnih stijena, dok su strijele iluzije tvoje svijesti već stigle do Crvenog mora s vrha Kilimandžara.

Jezeru u dolini reflektiraju azurno svjetlo, a litice odjekuju ljudskim dvonošcima.

Plavi Nil divlja na svom putu kroz niz brzaca i nedokučivih klanaca i susreće se s Bijelim Nilom tamo u Khartoumu. Tako počinje pripovijedanje ljudske povijesti.

*Sjeverna maskirana pletilja (*Ploceus taeniopterus*) vrsta je ptice iz porodice *Ploceidae*. Obitava u Demokratskoj Republici Kongo, Etiopiji, Keniji i Sudanu. Sva nedavna viđenja ove ptice u istočnoj Africi dogodila su se na obalama jezera Baringo u Keniji.

Viša klasifikacija: *Ploceus*

Znanstveni naziv: *Ploceus taeniopterus*

Porodica: *Ploceidae*

Red: Vrapčarka

Prevela na hrvatski: Lana Derkač

Elí Urbina¹²

Pjesme iz knjige *Čovjekov bezdan* (*El abismo del hombre*)

Buenos Aires Poetry, 2022.

(izbor)

UTVARA CINIZMA (*EL ESPECTRO DE LA SARDONIA*)

Odjednom preko mene prijeđe
kao slijepo drhtanje.
Opijen njezinim otrovom
osjećam da je zrak vreo.
Moj pogled preskače
zid tjeskobe.
Na licu mi se pojavljuje
njezina demonska grimasa.

Svojim mahnitim humorom
potiče me da se pokažem,
da otvoreno uživam
u dodiru s ostatkom.
Ništa mi ne uzrokuje
niti strah niti sramotu.

Opijen radošću,
neumorno uranjam
u crvenu jamu
noćnog.

Sve dok me jutro,
iznova jutro,
u svoj čas ne zaskoči
prvim iverom
svjetla po ulici.

12 Elí Urbina (Chimbote, Peru, 1989.). Pjesnik i urednik. Finalist 20. bijenala poezije Premio Copé 2021. Objavio je zbirku pjesama: *Čovjekov bezdan* (Argentina, Buenos Aires Poetry, 2020., s komentarom španjolskog pjesnika Justa Jorgea Padróna) te plakete *Sol hijena* (Peru, Plectro Editores, 2017.) i *Basne divljih magaraca i druge pjesme* (Španjolska, Colección de Poesía Móvil, 2022). Zastupljen je u mnogim antologijama, među kojima se izdvajaju: *Pozivnica, pjesma, poetska pamćenje pandemije i društvena eksplozija* (Čile, Rumbo Editores, 2021.) i *Antologija 13. međunarodnog pjesničkog susreta na nultoj paraleli* (Ekvador, El Ángel Editor, 2021.). Zastupljen je i u španjolskoj fonoteci poezije i u radijskom komadu TOTEM # 1, kojemu je autor francuski umjetnik Gauthier Keyaerts. Urbinine pjesme objavljivane su u mnogim specijaliziranim časopisima kao što su, među ostalim, *Οπάκα, Život, Fragment, Penep, Frecuence Poetique, Altazor* i prevedene na engleski, francuski, bengalski, grčki, srpski, hrvatski i makedonski jezik. Osnovao je i vodi časopis i nakladničku kuću Santa Rabia Poetry i njezinu Kolekciju panhispanske poezije (www.santarabiapoetry.com).

THE NIGHTMARE

Kao živ zakopan,
odjednom se budim
bez pokreta i govora,
tako zarobljen, tako bespomoćan,
pod mukotrpnim teretom
strašne crmine.

Je li ova sjena
izopačena vladavina
mračnoga bića
gladna mog života
ili je to samo moje
tijelo obamrlo
svim zlim otrovom
moje vlastite mržnje?

Potpuno krut,
uznemireno slušam
buku oko svojeg
zlokobnog kreveta.

Svaka točka sna
sada je stalna.

ČUVAM ZBRINUTU U SJEĆANJU (*GUARDO HOSPEDADA EN MI MEMORIA*)

Čuvam zbrinutu u sjećanju
mirnu sliku ljubavnog tijela.
Svjetlo mora iznova doći,
no sada, u stvarnosti, samo kiša
prekriva ulicu kao crno sjeme za ptice.

Gledaj kako se polako spušta
trn mesa u tajnu ranu.
Bordel, njegova požuda, nad mojom iscrpljenom dušom,
moja nada žedna osjećaja,
na trenutak tupo pucketanje.

U polusjeni prostitutka pleše
u krivulji široke vatre.
Žudnja se već nakuplja u zrcalu,
sjena moje ruke se izdužuje.

Što se jače užitek razgara,
neprestano se njezino lice u meni rasplamsava.

POD CRNOM NOĆI (BAJO LA NEGRA NOCHE)

Pod crnom noći
po dugoj, bučnoj,
bijednoj ulici,
strahovito iscrpljen,
hodam utučen,
hodam bez lijeka.
U svijesti mi se primiče
odjek prošlosti.
U svijesti mi se primiče
sjenka odsutnosti.
Smeten, ubrzavam
korak između ljudi,
od bloka do bloka
produžujem bez stajanja.
Pred mojim licem
širi se tvrdoglavi kaos:
buka se pojačava,
jad se gomila.
Sa svom tjeskobom
vremena u zjenicama,
S dušom ispunjenom
do ruba boli
nastavljam svoj put,
pod crnom noći
ovog uskogrudnog grada,
u potrazi za spokojem.

SAN O PROGONSTVU (EL SUEÑO DEL EXILIO)

Odjednom ostadoh sam
pred šumskim zelenilom.
Pod sunčevom svjetlošću
hodam kroz travu.
Udaljen ostaje kaos
mračnog grada.
Bilo zemlje
kola mojom krvlju.
Zanesen, uranjam
u tajni put.
Šumska šikara
sjenovita je i nazubljena.
U jednom produljenom trenutku
ispunja me strah.
No jasna svjetlost
odjednom grane.
To je središte
spokoja, prostor
u kojemu tišina sjaji
u punini svojeg postojanja
Već se spušta radoznala
sjena smrti
u spirali, brza,
na moju glavu.
Ja tražim, unutar
zemlje, zrcalo.

SAMO UNUTAR TEBE
(SOLO DENTRO DE TI)

O, zrcalo od opsidijana,
rasplamsalo u sjeni,
tmino duše,
zaborave čuđenja,
nepomućeni prozore,
staklo mrzovoljne oštine,
vlasti ticala
utrnulog vremena,
u anonimnosti
skrivena proždrljivosti,
opasno progonstvo,
zastrašujući štite,
samo unutar tebe,
u tvojoj nezasitnoj dubini,
besmisleno molim
za tračak svjetla,
šareni ushit,
varljivu utjehu,
isprazno priviđenje
izgubljene sreće.

PRLJAVI NAGON (UN TURBIO INSTINTO)

Postoji prljavi nagon
koji nadilazi
propitujuću žeđ žudnje,
tajni bezdan rane.
Taj nagon sav je od žestine,
puteno dahtanje,
besano pohotno ubadanje.
Izopačenost.
Pogled mahnite životinje
koja pleće debljinu tame.

U središtu njegova dubokog labirinta
nema niti spomena na ljubav
niti moralnog osjećaja niti ikakvog obzira,
samo meso,
njegova crna vječnost,
užarena privlačnost
koja te obuzima.

OPTIČKA VARKA (TRAMPANTOJO)

Od jutra, pod svjetlom rasvjete,
promatrajući pustu ulicu,
razmišljam u Borrominijevu
hodniku u Palači Spada.

Kao taj hodnik, o jedna dosadna dušo,
koji te zavodi svojom duljinom
po zamišljenoj sreći lukave perspektive,
svjetlo pokrova
očarava te bez prestanka i odmora
sije u tebi samo zaborav.

Sva tvoja prošlost nepopravljivo je
ova pusta slika,
potpuna prevlast oka nad slikom.

NEVRIJEME (LA INTEMPERIE)

Polagana šaka mržnje
okrutno stišće
moje mahnite grudi.
Ništa ne utišava moj bijes.
Pamćenje me potiče,
okrvavljen monstrum,
nejasnim sjećanjem,
bez primirja, bez samilosti.
U mojoj duši pobuđuje se
krdo tjeskobe.
Smeten, tumaram
uokolo četvrti.
Osjećam svoje tvrdo meso
kao štavljenu kožu.
Moj nenastanljiv um
raspada se u prasku.
Vjetar žestoko razbija
tamno staklo.
Besana crna šapa
gnjeva razdire zoru.
Pod tinjajućim pepelom
opipavam uništeno lice.
Svladan mržnjom,
promatram nevrjeme.

Prijevod na hrvatski: Davor Šalat

Luka Kušević, Iz ciklusa *Itinerarij*, 203x176 cm, ulje na platnu, 2022.

gao zamisliti, a sve zbog straha jer je bio siguran da je netko izvan njegova čitateljskog kruga pronašao izgubljenu stvar. Potaknut istim strahom nekoliko je puta prošao parkovnom stazom, ali sreće nije bilo, očito je zakasnio. Možda je *stick* izgubio i na dijelu asfaltiranog puta kad je odlazio u grad. Bilo mu je žao, ali što će sad, postupak snimanja svojih tekstova može i mora ponoviti, jer trebat će za tiskanje knjiga u pravoj tiskari jednog dana kad završi svoj literarni opus.

Morica je u stvarnosti trafikantica, što je Mihael u svom romanu i zadržao, samo što je tamo taj lik oličenje dobrote i poštenja, dok je u stvarnom životu potpuno drugačije, baš suprotno. U to suprotno dobro se uvjerila Berta, a još su i susjede. Baba Morača, kako je zove Berta, živi u stanu iznad. Ne razgovaraju već godinama, točno od onog dana kad je gornja susjeda na balkonu čistila prašinu zamahujući manjim kuhinjskim tepihom, baš iznad svježeg obješenog čistog rublja, koje su vrijedne Bertine ruke netom ponudile jutarnjem suncu. Nije to bilo prvi put, bila je to praksa. Gotovo ritual. Morica ga je ponavljala čim bi vidjela da uže na balkonu ispod njenog više nije prazno. Prvi put Berta je upozorila, drugi je vrijeđala i prijetila, a treći put je stisnutih šaka pokucala na vrata stana iznad i bez riječi obje te stisnute šake naglo zabila u trbuh omrznute susjede. Ostavši bez zraka, Baba Morača se srušila na pod i sklupčala uz bolne uzdah. Već isti sat cijelom njihovom ulicom krenula je priča, priča pokvarenog telefona koja je već u prvom krugu toliko izmijenila stvarne činjenice da ni protagonistice nisu bile stvarne, a u trećem krugu neki su se pitali je li se to uopće i dogodilo, dok su se drugi kleli da su svojim očima svemu svjedočili. Objе su susjede već drugog dana htjele da je istinita prva verzija, dakle, najbolje bi bilo da se nije ni dogodilo. Berta, jer je znala da joj prijete prekršajna prijava za nanošenje lakših tjelesnih ozljeda, a Morica, jer je još drugog cijelog dana osjećala jaku bol u predjelu trbuha.

Kako je Mihael izabrao onih stotinjak sljedbenika svog književnog stvaralaštva. Pa, baš lako, putem direktnog kontakta. Predstavljao se u prvom obraćanju kao vidovnjak, zapravo mu se više sviđao termin vizionar, ali je znao da ima potpuno drugo značenje i da bi mu mogao više štetiti. Jer je vizionara u društvu, posebice u političkom smislu, bilo puno i nisu baš imali veliko pokriće, a posebice s nekim vremenskim odmakom. Sjetio se poznatih vizionara, odnosno onih povijesnih osoba kojima su pripadali takvi epiteti. Ne, bolje i obični vidovnjak, nego jedin-

stveni vizionar, tako je zaključio. Iako bi bilo najbolje da se predstavljao kao sveznajući zvjezdoznanac ili predskazivač budućnosti, najbolja bi bila kombinacija Babe Vange i Braće Tarabić. Putem internetske mreže koju je koristio, birao je svoje čitače i stvarao zatvorenu grupu. Nije bilo teško, jer su mnogi htjeli saznati svoju budućnost, pogotovo u onoj formi i obliku kako je on nudio, sve lijepo i dobro. Trudio se pisati ono što su ljudi htjeli čitati, a posebno o sebi samima. Mihael je znao da će ih veseliti njihov budući život upravo onako kako ga je on izmišljao u romansiranom obliku.

Odabirao je određen broj svojih prijatelja na mreži i uljepšavao njihove stvarne karaktere, uveličavao njihova dobra i plemenita djela i tako ih karakterizirao u svojim tekstovima. Često je to bilo upravo obrnuto od stvarnog života kao na primjeru trafikantice. Naravno trudio se da u pripremi za pisanje dozna što više podataka iz stvarnog života, pa je trebalo proći vrijeme dok bi dozrijele ideje i razrade likova. Nitko nije napuštao grupu jer ipak svi vole o sebi čitati samo sve lijepo i dobro, a pogotovo oni koji stvarno žive u suprotnom smjeru.

Berta je tragajući za piscem u šetnji parkom promatrala mnoge odabirući njegov fizički izgled. Jedan joj se uglađeni gospodin, česti šetač parkom, najbolje uklapao u traženi fenotip. Jednom ga je čak i kao slučajno pozdravila te nakon njegove zbunjenosti i iznenađenja odmah odbacila. Jer, pisac nije zbunjen, on je uvijek koncentriran i odmjeren, a nije ni iznenađen jer on sve unaprijed zna. Baš sve, osim toga, kakva je Morica zlica, pa kako ju je mogao opisivati onim superlativima, kako je mogao zanemariti njenu zlobu. Njenu namjernu zlobu. Zlobnu namjeru, jer namjerno svoju prašinu otresa na njeno rublje, i to još dok je vlažno da se prašina bolje prihvati na njene gaće. A u Mihaelovu romanu Morica je divna, krasna, puna razumijevanja za sve svoje kupce. Ukoliko nemaju sitnog novca govori da će dati drugi put, trudi se iskopati iz remitende neki stari broj časopisa ukoliko to nekome treba. Uvijek sa srdačnim smiješkom na licu, a srdačan je i pozdrav, pa svatko bi je poželio za susjedu. Ona je za Slavkovića *dobri duh grada*, što god to značilo, jer kod nje građani rado kupuju, a pogotovo oni jutarnji, njima ulijeva optimizam svojom susretljivošću, od nje se odlazi s olakšanjem i dodatnom snagom za cjelodnevne obveze. Zapravo. U stvarnosti. Ona je kuja, podla kuja, ma što kuja, ona je zmija, pa vidjela je Berta kad joj je ubola šake u trbuh da je krik koji je ispustila bio popraćen palucanjem zmijskog raspuknutog jezika. I zato, mora pronaći pisca, mora ispraviti tu literarnu

nepravdu budući da nema smisla čitatelje držati u zabludi. Ona će im otkriti pravu istinu o Babi Morači, ona će ispraviti nepravdu, naravno uz autorovu privolu. Upotrijebit će dodatnu snagu, samo, kako doći do njega?

O tome je razmišljala Berta, razmišljala i dosjetila se. Iz biografskih podataka o piscu saznala je da ima internetski krug čitatelja, onih o kojima piše. Pa onda je i Morica u Mihaelovoj grupi. Ona ima njegov kontakt. Dakle, plan je ovakav. Mora promijeniti, potpuno dijametralno, odnos sa susjedom. Prvo će joj se ispričati, a onda ponuditi i stanovitu odštetu i naravno reći kako joj stroj za rublje i onako ne pere dobro u zadnje vrijeme i da par prljavih gaća nije razlog za narušavanje dobrosusjedskih odnosa. A za mučninu u trбуhu predložiti će joj Gastal, jer njoj uvijek pomogne.

Zatoplјavanje susjedskih odnosa nije išlo tako brzo. Još se Berta nagutala prašine na svom balkonu, i još se načitala neistina o svojoj susjedi, sve do onog dana kad je vraćajući se s kave od prijateljice iz potkrovnog stana, ispred Moričinih vrata ugledala gospodina pisca. Kako je znala da je to on, kako je u to bila sigurna? Jednostavno, baš kad je prolazila pored čula je kako se otvaraju vrata Moričina stana i kako ona jasno izgovara piščevo ime i prezime, nakon čega joj on pruža crvenu ružu u celofanu, što ju je skrivao uz tijelo. Pa oni su u vezi, očito ne samo literarnoj. Odmah je shvatila da neće trebati inicirati lažno primirje.

Već nakon par minuta Berta je pozvonila na vrata gornjeg stana držeći u ruci čvrsto *USB stick*, a u grlu puno riječi istine o Babi Morači.

Još bolnije različita

- Molim vas njegovu osobnu iskaznicu.
- A joj, doktorice, molim vas, dajte mu još nešto.
- Žao mi je, nemamo mu više što dati.

Dobrana je medicinska sestra. Radi na onkološkom odjelu Kliničkog bolničkog centra u Zagrebu. Godinama gleda u oči teško oboljelih pacijenata. Neke poznaje već jako dobro, one povratnike, iako se jednako profesionalno i empatično poslovno odnosi prema njima. Uz neke je ipak malo više vezana. To su žene godinama i životnim sudbinama nalik na njezinu majku koju zapravo nije imala vremena bolje upoznati. Mama je umrla u vrijeme Dobraninih ranih formativnih godina i tu prazninu od tog vremena svog života nije uspjela nadomjestiti u svojim osjećajima, potisnuti. Činilo joj se kao da je stalno uz nju, ma koliko pokušavala svakodnevne misli usmjeriti suprotno. Sve što joj se zbivalo u životu i dobro i loše, događalo se uz tu prazninu visoko ograđenu i zaštićenu.

Smrti pacijenata sve su joj bile iste, samo je sad već davna smrt majke, one snježne noći, ostajala jedinstvena i različitija od svih koje je gledala gotovo svakodnevno. Život bi ispred njenih očiju nestajao poput sunca na zapadu. Izmjenjivao se sa smrću kao što se izmjenjuje tama noći sa svjetlom zore. Na te se mijene navikla i prihvaćala ih kao nužne, neizbježne, neprestane. Gledala je na to kao na nešto svojevrсно spasonosno. Posebice u onim slučajevima kad bi vrijeme posljednjih dana življenja bilo jednako prvim danima stvarnog umiranja.

Već u prvoj godini života bez majke upoznala je Žarka. Bilo je to vrijeme njenog brzog odrastanja, vrijeme kroz koje je morala učiti kako brinuti o kućanstvu, o svoja dva mlađa brata i kako prestati tragati za ocem, jer joj se to sada činilo zaista nepotrebno. Trebala je čuvati snagu za važnije napore, jer sve dotad bitno naglo je prešlo u nebitno.

Žarko je bio izdanak poznate i uspješne odvjetničke obitelji. Otac i stric bili su suvlasnici advokature, a mati i strina radile su administrativne poslove u toj obiteljskoj tvrtki. Dobrana je i Žarka vidjela kao budućeg zaposlenika, u što se on sam nikako nije mogao uvjeriti koliko mu to god bilo neizbježno namijenjeno. U tim gimnazijskim danima, glazba mu je bila važnija od prava, tim više što je kao basist imao stanovitog uspjeha i ugleda unutar gradskih popularno-glazbenih kretanja. U Dobranu se zaljubio onako naglo, kao na dosadnom školskom satu povijesti između dviju bitaka naših vitezova i Turaka. Poznavao ju je još iz osnovne škole, ali sad mu je bila puno bliža, preko puta, treća klupa do prozora. Prvo je dugo gledao njen profil, praveći se da gleda kroz prozor, kad bi ona skrenula pogled prema njemu. Znao je da je proziran i da prozor gleda na zid školske dvorane, no, ipak i na zidu se može naći nešto zanimljivo za primijetiti, pogotovo ukoliko su Dobranin desni obraz i smeđe oko i pravilan nos i brada baš kako mu se sviđa, u prvom planu. Šiške su često skrivale čelo, ali je bio siguran kako je i ono baš takvo kako treba biti. Crnina joj je davala ozbiljnost iako mu se činilo da je i bez nje ozbiljnija, zrelija i odraslija od vršnjakinja. Nije dugo skupljao hrabrost. Bio je direktan na jednom velikom odmoru i već nakon blok-sata matematike zajedno s njom pravio veliki luk ulicama oko svoje kuće, samo kako bi je dopratio do njene. Kasnije je govorio da je sve ostalo legenda.

Životi su im se ulijevali ili ponekad tek ukapavali kao da se dvije rijeke usporedno, jednako snažno samo se dodirujući obalama, spajaju s morem, tvoreći zajedničku deltu. Da, u takvom skladu prolazili su dani. Bez riječi prijekora i grubosti. Ogledan primjer prizora bračnog života.

Dok je sjedila u kuhinji drhtureći od plača, još se prisjećala lijepih epizoda njihova života, planova i nakana doglednih i onih dalekih skrivenih u izmaglici budućnosti. Na trenutak je dozvala u svijest njihova putovanja, predivna. Sva osim onog u nesretnu Ljubljanu. Nakon jakog napada vertiga, rekli su mu, najvjerojatnije od promjena na vratnoj kralježnici, tijekom pretraga su ustanovili, nešto jače zabrinjavajuće od obične vrtoglavice. Ta *srčna napaka* je prirođena i nije operabilna. Neka živi kao i dosad kad nije ni znao da postoji greška, ali uz redovite kontrole. Prihvatili su tu grešku ne misleći na nju iako je ona bila prisutna u njegovu srcu stvarno i u njenom nestvarno.

Nije mogla misliti na sadašnjost. Mogla je misliti na prošlost ili da ružno sanja i da se to nije dogodilo, da sad zapravo kupuje povrće za juhu u nedalekom dežurnom marketu što je tog jutra i krenula obaviti i već otvorila ulazna vrata, čak i napravila korak preko praga. Ponovno je mislima bježeći od sadašnjeg vremena pobjegla u prošlost. Nije mogla daleko, svega nekoliko godina, ne zato što joj diktat memorije nije dozvoljavao, već zato što dalje nije ni mogla, pa skupa su svega petnaestak godina i to ako računa od onog velikog odmora u gimnaziji kad joj nije rekao istinu da stanuju u susjednim ulicama. To je bila jedna jedina slatka laž koju je čula od njega, sve ostalo njihovo bila je istina, istina na koju je bila ponosna, istina u stvarnosti za koju je mislila da će trajati još jako dugo.

U neku drugu stvarnost, sadašnju, okrutnu, dosad nezamislivu, vraćali su je zvukovi defibrilatora i isprekidani slogovi riječi medicinske ekipe tamo u dnevnom boravku, sobi koja joj se učinila milijama daleko ili je to ona samo htjela.

Sad je počela provjeravati sjećanje otprije pola sata. I tih pola sata ili koliko već, ma uopće nije bitno, joj se učinilo daleko u memoriji ili je i to samo htjela misliti da si olakša stanje, ne znajući čini li zapravo suprotno. Dakle, već su popili prvu jutarnju kavu. Praznični je dan. Zaključili su da ipak neće na jednodnevni planirani izlet, jer će biti gužva i sad ujutro i sasvim sigurno na povratku, a sutra je radni dan. On predaje Glazbenu kulturu u školi, a ona je u jutarnjoj smjeni. Zaboravila je kupiti mrkvu, mora požuriti jer blagdan je pa trgovina radi samo do deset sati. On će još malo prileći u dnevnoj sobi uz knjigu dok se ona ne vrati.

Prekoračivši prag, Dobrana vikne suprug na pozdrav. On ne odgovori. Ponovno dobaci kako je na izlazu. Mogla je čuti kako se samoglasnici njenih riječi poletjeli iz ulaznog hodnika zabijaju u zidove stana. Neka čudna sila je povuče natrag u hodnik.

Krik iz njenoga grla počupao je sve one vokale iz zidova i zajedno s njima izletio van, dobivajući na ubrzanju i glasnoći.

I sad kad je liječnica traži Žarkovu osobnu iskaznicu, shvaća da ne sanja, da ne kupuje povrće za juhu, da je prošlost prošla, da je u sadašnjosti, najstvarnijoj stvarnosti što može postojati. Samo, ovog se trenutka baš nikako ne može sjetiti gdje je Žarkova osobna iskaznica.

Dobrana je dotad vidjela stotine smrti i sve su bile iste, osim smrti njezine majke. Sad vidi da je još jedna bolnije različita, bolnije zato što onu grešku u srcu od jutros jače osjeća.

susjede koji ne pomažu jedan drugome. A nekad se prvi brat, kao tek neznatno stariji brat, tukao sa starijim dječacima zbog klempavih ušiju drugoga brata. Pa je jednom dobio teške batine, nekoliko dječaka uhvatilo ga je udarati nekoliko minuta koje su se činile poput vječnosti. Već tad sve je bilo puno rupa u asfaltu pod njegovim mršavim tijelom koje je osjećalo bezbroj pesnica, kao bezbroj žohara. Pa su rupe samo rasle i rasle dok se nisu pretvorile u ambis, zjapeću prazninu koja ne zacijeljuje, poput amputirane noge. I koliko god zemlje unutra trpali, i koliko god sjemena sadili, može li ovdje ikad u rupama ponovno izrasti cvijeće(?)

Zašto dva brata prestadoše razgovarati, o tome se ne govori. Možda je razlog u zajedničkoj povijesti. U finom arhitektonskom tkanju koje čini obitelj i grad. U neboderu u kojem su braća odgojena. U Novom Zagrebu. Pardon, izvinite – Novom Beogradu.

Rasvjetljenje

Mjesto radnje: stan, Zagreb

Kako opisati netom oblikovane riječi koje čuješ iz daljine, kroz zidove i stropove zgrade. Znaš da su negdje, tamo gdje jesu savršeno precizne i čujne. Daljinom one ostaju tek fetusom nedorečenih kontura, fetusom što briše oblik i dalje ovaj krov pod kojim posljednja sam u nebu.

Kako opisati čežnju za riječima iz daljine koje zvuče kao zujanje, koje tik-tik-tok, težišta, čuju se tek naglasci i ta potreba da ih izrazim kao da su moje. U sobi je noć, svjetlost prodire tek kroz ključanicu, ocrtava vrata, u tankome sloju slijeva se kroz te precizne granice. Brišu se granice moje lubanje, mojih misli i ove sobe. Hoću li na samrtnoj postelji čuti glas ili će biti tek tišina? Je li bolnije čuti tek tihoću ili čuti riječ koju ne razabirem. Stoga, riječi bilo da su u daljini, bilo da ih pokušava izreći gluhonijemi, one su uvijek izgovorene kako bi kazale.

Automobili su parkirani, ptice još nisu počele cvrkatati, mlazovi vode u tuševima zastali su u crijevima. Vanjski, unutrašnji i nebeski prostor su stopljeni. Igralište. Um. Nebo. Krošnje. Balkoni. Kupaonice. Cvijeće u vazama. Oprani tanjuri. Sklopljene oči. Opuštena grla. Jezik se usukao kao gušterica pod kamen kao žica usisavača kad stisnemo gumb. Tama i tišina. Podijum za riječ koja ne prestaje, koja se ne zaustavlja. Razabirem, riječ je o ženskom glasu. Glasu koji je istodobno izvan i u meni, jer nema, sve je jedno. Ne mogu razabrati što ona hoće reći. Ne spoznajem vlastite misli. Zašto je budna u tri ujutro? Toliko nejasna apstrakcija. Daljina preudaljena za jezik. Za rečenicu. Stoga metamorfozira u drugost, zuji mi pokraj uha i u jednom trenu uvjerena sam da je komarac. A u drugome da je Bog. Polako tonem u san i još je uvijek čujem. Govori kao navijena. Kako taj muškarac ili tkogod da je pokraj nje to može podnositi. Jesam li to ja? Monoton glas ne prestaje. Jedina stvar koja se u tri ujutro ne gasi. Televizija.

Izvinjenje

Mjesto radnje: križanje Ulice Đure Jakšića i nepostojeće ulice, Beograd

S pisanjem je kao s pjevanjem. Ako već na početku glas i utrobu postavimo krivo, intonacija krene u pogrešnom smjeru – falš. Početak je kurs teksta, usjeklina koja određuje visinu tona.

Jučer, sjedimo u čevabdžinici, onoj gdje je svaki dijakritički znak ove riječi zaslužen. Čevapi se tope u ustima, lepinja smeđa od ulja, lagano zagorena. Sjedimo tik do ceste, s drveća pada lišće. Između automobila polagano se kreće čistač ulice. Mete grad. Prazni ga od jesenju tek načeta lišća, vraćajući ulicama čistinu asfalta... Čistač pripada gradu, zavređuje njegove davno zasađene korijenove. One koji nam se ponekad obrate iz davnina šuštanjem tog jesenskog, još ne sasvim sasušena lišća.

– Voljela bih brisati grad s lica zemlje, no sačuvati lišće negdje, promatrati kako nestaje.

– Uvijek mi je žao bačenog jesenskog lišća – uzvратиш. – Što misliš, koliko lišća proizvede ovaj grad?

Zapališ cigaretu i u tom trenu se čevapi tope u mojim ustima – lepinja smeđa od ulja, lagano zagorena. Tek sam pri prvom zalogaju, a u tebe se zaletava mlada žena kratke kose. Cijela izložena gradu. Unezvijerena.

– Oprosti... dugujem ti izvinjenje... zamišljala sam da ću te sresti i to ti reći... stvarno mi je žao – na rubu plača ti se nepovezano obraća.

i u to se uvjerila na svoje oči kada je ponovno izišla i naletjela na nju. Bila je odjevena u trenirku i nosila dvije kutije naslagane jednu na drugu, a njezin pozdrav bio je hladan i neljubazan.

S njom se u Dinkov stan uselilo i dvoje tinejdžera koji su bili bučni i namrgođeni i koji su je mlako pozdravljali na hodniku.

– Nije ni čudo, muža nigdje, a jasnog Dinka je pokopala, kurvetina najobičnija. Znaš kako je on bio šarmantan, a dobričina, sigurno ga je htjela pokopati da se dočepa stana – Jadranka je, u rijetkim prilikama kada bi izišla do dućana, ljekarne i smetlarnika, sa susjedama iz zgrade dijelila dojmove o svojoj novoj susjedi.

– Znaš kaj, viđala se potajno s njim da bi na nju prepisao stan, zamisli prasicu! – vrlo brzo su zgradom počele odjekivati njezine izjave i dojmovi su se prenosili od usta do usta toliko da više nitko nije bio siguran u njihovo porijeklo.

Uskoro je sazvan sastanak stanara na kojem se Ljiljana javila za riječ kako bi se predstavila prisutnim susjedima. Međutim, tek što je progovorila, Braco s osmog kata, koji je već nekoliko puta dolazio doma iz psihijatrijske bolnice, prijetećim glasom ju je poklopio uz napomenu da su oni svi jako voljeli susjeda Dinka.

Nakon toga okupljeni susjedi su se uskomešali. Ljiljana je primijetila nekoliko prezirnih pogleda pa se povukla i odšutjela ostatak sastanka, vidno uznemirena.

Jadranka je te večeri pila rakiju i pokušavala sastaviti poruku za Ivora u kojoj bi ga nenametljivo pokušala nagovoriti da dođe doma za Božić, pa makar imali i skromnu večeru.

Znala je da će se ljutiti. Tvrdio je da mora raditi i da karte nisu tako jeftine kako njoj svi govore. I zato je pokušavala biti maksimalno pažljiva u sastavljanju svog ponovljenog poziva kada ju je prekinulo zvono na vratima.

Nikako nije očekivala niti htjela u svoj stan pustiti Ljiljanu, no ona nije niti pokušala ući. Umjesto toga, održala joj je bukvicu na samom kućnom pragu i na način da Jadranka nije na prvu shvatila dobar dio toga što joj je rečeno budući da ju je rakija pomalo omamila.

– Razumijete li? To je uvijek i bio moj stan! Dinko, moj stric, je živio u mom stanu! Nikakve koristi nisam imala od njegove smrti! Ionako je bio običan lažljivac i prevarant kojeg sam iz samilosti i zbog uspomene na mog tatu primila u taj stan! – Ljiljanin bijes polako je dopirao do nje i ona se u vlastitoj glavi zgroženo počela prisjećati kako je Dinko govorio da ima nećakinju, bratovu kćer, koja živi u blizini.

Pustila je Ljiljanu da se još malo izdere na nju i ode, a nakon toga je zatvorila vrata, sjela na kauč u dnevnom boravku i zagledala se u onaj prozor sa spuštrenom roletom.

Zatim mu je prišla, podigla roletu i zagledala se u daljinu. Bila je noć, ali unatoč tami, njoj se činilo da otkucaji sata prate korake njezinog susjeda. Da se Dinko približava zgradi i da će uskoro čuti lift koji ga vodi ravno na njezina vrata.

Gledala je i osluškivala, ali jedino što se čulo bili su otkucaji sata.

KOLEGA

– Evo, za useljenje – donio joj je biljku i stavio je pred nju na stol. Razumio se u biljke, donekle, ali Ljiljana je oduvijek djelovala poprilično nezainteresirano za tu činjenicu.

Pogledala ga je na sebi svojstven način. Kao da joj treba malo vremena da ono što joj je rekao posloži u glavi i stvori o tome neki sud. Luki je to bilo simpatično. Zbog tih malih zbuđenosti djelovala je ranjivije.

Zatim se nasmiješila, uzela biljku sa stola i stavila je pored svojih nogu, na pod.

– Nemoj je zaboraviti! Neće se sama zaliti! – namignuo joj je i odmaknuo se, jer joj je u boks već ulazila prva klijentica.

Nije bio siguran ni da je čula što je rekao, ponekad su mu govorili da previše tiho priča iako se njemu nije tako činilo.

– Bio si do nje, ha? Sad ti je prilika – kolegica sa šaltera konspirativno mu se nasmijala u prolazu, a on se s nelagodnom promeškoljio i zapiljio u svoj ekran.

Osjećao se kao loša osoba, na trenutke. Nije odgojen tako da se veseli tuđoj nesreći, ali sigurno nije bila sretna ako je pokupila dečke i odselila se od muža. Sigurno to ne bi napravila da joj je u tom braku bilo lijepo.

Razmišljao je Luka o njoj često, ali mislio je da je to baš zato što o njoj puno ne zna. Nikada se, čak ni u normalnim prilikama kao što su bili božićni domjenci, rijetka pića nakon posla ili uredske skromne rođendanske proslave, nije usudio s njom započeti bilo kakav dublji razgovor.

Sviđala mu se iako se bojavao razgovarati s njom.

Sviđao mu se način na koji se smijala, kako je bila topla prema svojim klijentima i klijenticama i kako je starom i bolesnom stricu, s kojim, navodno, nije bila u dobrim odnosima, dopuštala da boravi u stanu koji je pripadao njezinoj obitelji samo da bi izbjegao smještaj u neki loš, pretjerano skup dom za starije. Prepričavao je to svima koje je znao. Toliko mu se to činilo plemenitim.

Sviđalo mu se što ju je u kvartu stalno susretao s klincima, što ih je stalno negdje vodila, sjedila s njima na sladoledu dok su bili mlađi i pritom izgledala kao da se zabavlja.

Ljiljana je njemu s godinama postajala sve draža, a s druge strane bio je svjestan toga da se njihov odnos nije pomaknuo niti milimetra u bilo kojem smjeru.

On ju je upoznao preko sitnih gesti, karakteristika kojih ona niti nije bila svjesna. Promatrao ju je i upoznao.

Kada se tog dana vratio kući, nakon što je Ljiljanu još jednom šaljivo podsjetio da uzme biljku kada ide doma, zatekla ga je sumorna atmosfera, mračnija nego inače.

Arijana je bila nepodnošljivo loše raspoložena otkad joj je mama završila u bolnici i učinila mu je boravak kod kuće nepodnošljivijim nego inače. Njezino je loše raspoloženje bilo toliko snažno da mu se nije mogao oduprijeti. Prešlo bi s nje i zarazilo ga, potpuno ga obuzelo i bacilo sjenu na sav onaj svijet koji je gradio unutar sebe, a koji je bio uređen i lijep.

Ponovno su jeli ručak u tišini, jer, Klara, njihova kći, došla je u dob kada je sve više počela nalikovati svojoj majci.

Pogledavao je ispod oka malo jednu, malo drugu, neprimjetno, jer njih su ga dvije ionako sve manje primjećivale i zgražao se nad tim obješenim izrazom lica koji su počele dijeliti.

– I, jesi li konačno razmislio o onoj ponudi? – upitala ga je Arijana naposljetku, baš u trenutku kada je htio ustati od stola.

Klara je iskoristila priliku i nestala, a on se počeo nervozno meškoltiti u stolcu.

– Znaš da mi je ovdje ok. Ne znam zašto bi prelazio u drugu banku...

– Kako misliš zašto? – zajapurla se. Znao je što slijedi. Srce mu je počelo snažno lupati dok je pokušavao kontrolirati bijes. Sav se tresao. Nije više imao snage za rasprave s njom. – Pa poslovnica ti je bliže, uštedit ćeš na putovanju, a plaća će ti biti veća! To bi svakom normalnom čovjeku bilo dovoljno! Barem čovjeku kojem je stalo da njegove obitelji!

To je bilo to. Koliko god je sam sebi neprestano govorio da njezine riječi treba samo odbaciti, odbiti od sebe kao najobičniji skup slogova bez pravog značenja, opet se uzrujao i postao paraliziran količinom potisnute mržnje koja je sijevala s obje strane stola.

Ustao je. – Ne, neću prihvatiti ponudu i bok! Neke stvari su važnije od para, ali tebi to ionako nikad neće biti jasno! – dreknuo je, nakon čega je Arijana, vidno iznenađena njegovim odgovorom, bijesno napustila stol gurnuvši pritom stolicu tako da je pala na pod.

Stolice je izabrao on. Njoj se nisu sviđale. Bio je to jedini komad namještaja oko kojeg mu je popustila. Smatrao je da je to učinila samo zato da bi mogla naknadno svakodnevno prigovarati.

Arijana je bila pametna žena i čudilo ga je kako je uspijevala prihvatiti njegova labava razmišljanja o poslu bez pravih argumenata.

Čudilo ga je što mu već nije pročitala misli dok je razmišljao o Ljiljani kad su zajedno gledali TV, bili u kupovini ili navečer u krevetu, dok je svatko tipkao po svom mobitelu.

Jedino razumno objašnjenje bilo je da Arijanu toliko ne zanima da se niti nije zapitala što je u pozadini njegova ponašanja i odbijanja boljeg radnog mjesta. Nju uopće nije zanimalo što je njemu u glavi. O čemu razmišlja. Bilo je tako, zapravo, najpoštenije, pomislio je. Nije ni njega više zanimalo što je u njenoj glavi.

Te je večeri odlučio. I otišao je spavati sretan zbog svoje odluke. Ljiljani je sigurno bilo jednako teško kao i njemu pa je smogla hrabrosti i izišla iz toga. Maknula se od muža koji je sigurno bio toksičan baš kao i Arijana. Ako je Ljiljana to mogla, zašto ne bi mogao i on. Vjerojatno ga je i dalje ignorirala zato što je smatrala da on za tako nešto nema hrabrosti. Da je nije dostojan. Morao se trgnuti i promijeniti svoj život.

– Što radiš? – Arijana je ušla u sobu u trenutku kada je uzimao svoj jastuk.

– Spavat ću na kauču, do daljnjeg – rekao joj je hladno i krenuo van iz sobe.

– Kako to misliš?

Zastao je. – Pa kako bi mislio? Tako. Ne želim spavati kraj tebe i ti ne želiš da spavam kraj tebe. Dosadno mi je ležati kraj tebe, radije ću biti u boravku i gledati TV. Ionako bi bilo dobro da malo razmislimo o svemu ovome.

– O čemu, jesi ti normalan? – vikala je za njim. – Što će Klara misliti?

Iz Klarine sobe treštala je muzika. Luka se okrenuo, držeći čvrsto jastuk u zagrljaju. – Nju boli đon za nas dvoje, kao što i nas dvoje boli đon jedno za drugo!

Napunio se ponosom zbog njezina preneražena izraza lica. Tresla se baš kao što se i on inače tresao zbog njezinih riječi.

Okrenuo se i slavonski otišao u dnevni boravak gdje je bacio jastuk na kauč, zalavio se i zadovoljno počeo udarati po daljinskom upravljaču. Radio je to automatski, a zapravo je razmišljao o Ljiljani sve dok nije utonuo u san.

Sutradan je sve opet imalo smisla. Razgovarao je kroz jutro nekoliko puta s njom u svojoj glavi i nije mu smetalo što ga Arijana bijesno promatra ispod oka dok su obavljali jutarnje rutinske poslove po kući.

I dok je prilazio njihovoj poslovici ranije nego inače, sretan i uzbuđen, nije mogao niti zamisliti kakav će ga prizor uloviti nesprijetna ispred ulaza.

Ljiljana se poljubila s čovjekom i ušla unutra, a Luka je od šoka zastao, kao udaren u trbuh, a zatim se sakrio iza drveta ne bi li pogledom ispratio muškarca u Opelu, vrlo običnog, nezanimljivog... Zar je moguće da se vratila mužu? Nije nikada ni vidio njezina muža, jer nisu bili bliski. A nisu bili bliski, jer on nije s njom imao hrabrosti pričati, a sada kada je napokon skupio hrabrosti za obratiti joj se i upoznati je bolje, ona se ljubi s nekim pred ulazom u ured, nonšalantno, pa čak i veselo.

Bio je bijesan. Toliko bijesan da mu je trebalo pet minuta da se natjera da uđe unutra.

Otišao je ravno na svoje mjesto ni ne pogledavši Ljiljanu.

Izgledaš kao da ti treba cigareta pod pauzom. Dobio je poruku od kolegica sa šaltera.

Pristao je zapaliti cigaretu s njom, jer znao je da ona zna sve. Bila je najodurnija tračnica koju je ikada upoznao. Znao je i da njega zove na cigaretu samo zato što je davno shvatila da mu se Ljiljana sviđa i da se želi naslađivati, ali on je morao saznati o čemu se radi i ima li nade za njega i Ljiljanu.

– Čekaj, ti to stvarno ne znaš? – bila je u ekstazi. Toliko se smijala da ju je poželio udariti. – Pa ostavila je muža zbog tog tipa. Mislim, on je sve saznao ili mu je ona rekla ili kakogod... Uglavnom, prekinuli su. Ona se nastavila vidati s tim tipom, ali ne živi s njim zbog djece. Mislim da djeca ni ne znaju još za to... Da, da, nije ti Ljiljana baš tako savršena kako ti misliš... – kolegica se smijala, pričala, gestikulirala, podizala i spuštala glas, osvrnula se oko sebe... Bilo je svejedno. Nije slušao.

Kada se Luka te večeri vratio doma, a bilo je to puno sati nakon završetka radnog vremena, nakon nekoliko piva popijenih u samoći, kuća je bila prazna.

U dvorištu nije bilo Arijanina auta, a na njegovu mobitelu nikakve poruke.

Sjeo je na kauč i čekao je potpuno prazne glave. I obuzeo ga je očaj kakav se riječima nije dao opisati.

Ljiljane odjednom više nije bilo u njegovoj glavi. Nije mogao zamisliti njezin lik, niti njihov razgovor. Nije je osjećao kraj sebe.

A sada je bio sam.

Kada je sat vremena kasnije Arijana ušla i upalila svjetlo, oboje su se uplašili. Bila je blijeda, s podbuhlim obrazima i očima crvenim od plača.

– Moja mama... – zaustila je, a on je samo nježno kimnuo glavom kao da zna što se dogodilo i da ne treba ništa više govoriti. Stvar je bila u tome da kada je ona bila u pitanju zaista nije morao puno govoriti. Parovi koji su tako dugo zajedno, razumjeli su se i u tišini.

Rasplakala se. Pognula je glavu, a ramena su joj se tresla u jecajima. I Luka je napravio jedino što u toj situaciji dugogodišnji partner može napraviti. Ustao, prišao joj i zagrlio je.

ŠOGORICA

– Ja mislim da ti je šogorica super.

– Uzmi si je – uzvratila je Jelena pijano i pakosno se nasmijala. Nije smjela tako govoriti, naravno, pa čak ni o bivšoj šogorici, ali toliko su već popile da se nije htjela suzdržavati.

– Pa mislim, bar je bila iskrena jebote... Da bar ja mogu tako ostaviti Frana... – Marta si je natočila novu čašu vina, sjela za stol i uzdahnula. – Da naiđe netko novi, odmah bi ga ostavila – izgovorila je malo tiše i zagledala se u daljinu, zbog čega se Jelena na tren iskreno zgadila.

– To kaj je napravila mom bratu nije bilo ni najmanje u redu, jel' ti jasno!? – dreknula je, unoseći se Marti u facu. Prolila je pritom vino po sebi pa je ustala i počela bijesno trljati hlače s prvom kuhinjskom krpom koju je zgrabila.

– Hej, to mi je čista krpa! – dreknula je Marta, na što ju je Jelena bacila u njezino lice. – Evo ti je – i bijesno odjurila prema izlaznim vratima.

Karla i Helena također su krenule za njom i molile je da se vrati i da se svi skupa smire, ali nikoga od njih u tom trenutku nije mogla niti pogledati. Sami njihovi kreštavi glasovi išli su joj na živce.

Nešto u tom smislu im je i rekla dok je izlazila iz Martine kuće, naglasivši kako ih se već dugo, dugo željela riješiti, baš kao i odvratne Ljiljane koja im je bila toliko svima draga.

Tek je izišavši van u prohladnu večer shvatila da ju je do Martine kuće dovela Helena, da je tu trebala i prespavati i da se nema kako vratiti doma pa je nazvala brata.

– Pa kaj ne zoveš taksi?

– Daj, molim te, dođi po mene... Ne ide mi se doma kod staraca, prespavat ću kod tebe. Ionako si sad sam, možemo popit još nekaj, popričati...

– Jelena...

– Daj dođi po menel

– Jelena, nisam sam.

– Oho – izustila je, naslonivši se na ogradu. – Kaj su Krešo i Jan kod tebe?

– Ne... Jedna prijateljica. Uglavnom, sad mi stvarno ne odgovara, pa daj si nazovi taksi. Čujemo se sutra – prekinuo je vezu i ona je ostala zabezegnuto zuriti u ekran mobitela.

Sjela je na obližnju autobusnu stanicu i zagledala se u kuću koja se nalazila preko puta.

Odmalena je imala običaj navečer zuriti u osvijetljene prozore nepoznatih ljudi i u glavi slagati priče o njihovim životima; obiteljskim izletima, poslovima, prvim i posljednjim ljubavima... O onome o čemu su razmišljali kada bi navečer konačno legli u krevet uz diskretno svjetlo lampe ili televizora.

A mogla je onda Ljiljana svima i ispričati kako je Jelena čak i pročitala te poruke. Da ih je čitala dok su pristizale, jednu po jednu.

Ljiljana je to znala, jer bila je s njom te večeri. Zajedno su pile i plesale u klubu nedaleko od mjesta gdje je on preklinjao za pomoć curu koja ga je grubo ostavila nekoliko dana ranije.

– Pa daj mu odgovori, možda je fakat ozbiljno Jelena... – rekla je Ljiljana u jednom trenutku – tko zna šta je sve uzeo...

– Ma sere! – zagurala je mobitel u torbicu oko dva ujutro, a oko osam je saznala da Pere više nema, a jedino što je preostalo nakon toga je otići kod Ljiljane i moliti je da nikome ne spominje poruke.

Obrisale su ih zajednički, nakon čega ju je Ljiljana još sat vremena pokušavala umiriti, objašnjavajući joj kako je nitko ne može zbog njegova samoubojstva kazneno goniti i da nitko za to nije zaista odgovoran osim osobe koja je samoubojstvo i počinila, ali Jelena je znala da će taj teret nositi na sebi do kraja života. I da tako treba biti.

I jedino što je od tog dana okupiralo njezine misli bilo je kako spriječiti širenje glasina o porukama koje joj je slao te večeri. Mislila je da će biti rasterećena ako je što manje ljudi bude gledalo kao ljudsko smeće kakvo je zaista bila.

A kako ju je Ljiljana gledala? Kao da zna. Zato što je znala. Bila je jedina koja je to znala, a zbog toga je imala moć.

Mogla je Jelena hodati uokolo i svima govoriti da je Ljiljana bila zla prema njezinu bratu, da je preljubnica koja je zanemarila svoju obitelj, ali obje su znale čiji je grijeh bio veći.

Ionako ne bi dobila taj posao, pomislila je nakon treće čaše vina.

Trebao je to biti njezin treći razgovor za posao u mjesec dana, ali svaki je prošao tako da je s njega otišla osjećući se još bezveznije i beskorisnije nego kada je započeo. I zato je na ovaj odlučila ne otići.

Sjedila je sama u stanu i pila vino koje su roditelji od nekoga dobili kada je Marko banuo na vrata. – Jel' stvarno nisi otišla na razgovor? Pa nagovarao sam ih tjednima da te pozovu, glupačo glupa! – lice njezina brata potpuno se izobličilo. Nije bila sigurna je li to zbog alkohola, tableta za smirenje koje je uzela odmah ujutro ili zato što je zaista bio ljut kao nikada dotad.

– Ionako me ne bi primili – izgovorila je ispod glasa.

– Što? O čemu ti pričaš, ovdje si možda jedino i imala šanse, kozo! – urlao je i dalje. – A kad smo kod toga, čuo sam se s Ljiljanom...

– Ne! Ne! Ne! Objasniti ću ti! – počela je mahnito odmahivati glavom i plakati.

Zbunjeno ju je gledao. – Daj se smiri, koji ti je?!

– Sve ću ti objasniti, nije to bilo tako, ona laže! Ona je i sama rekla!

– Ma o čemu ti to?

– Ona je i sama rekla da ne mogu biti kriva za samoubojstvo! Da nikako ne mogu biti! Rekla mi je tako, a sada govori drugačije!

– Ma o čemu pričaš, daj se saberi – čvrsto ju je držao za ramena, ali nije se mogla zaustaviti. Govorila je bez zaustavljanja, kao da je netko drugi obuzeo njezino tijelo. Govorila je, a da više ni sama nije shvaćala što govori. Njezine su riječi njoj samoj zvučale kao baljezganje, ali po izrazu Markova lica bilo je jasno da njemu ipak sjedaju na mjesto.

Kada više nije mogla govoriti, pala je na pod i počela jecati, a on je sjeo kraj nje i počeo je milovati po glavi. – Ljiljana mi je samo rekla da bi voljela da izvedeš dečke ponekad na sok. Da ne moraš uopće pričati s njom ako ne želiš. To je sve što sam ti htio reći, samo to – izgovorio je smireno.

Jeleni je trebalo nekoliko trenutaka da shvati što se dogodilo. Da iziđe iz vlastite glave i osvijesti što joj brat govori. Nakon toga je počela još jače jecati.

– Pričat ćemo o Peri kad ti bude bolje, ok? Pričat ćemo o tome – šaptao je, milujući je i dalje po kosi.

Pomislila je na onu djevojku u majici s kapuljačom koja opušteno hoda po svojoj kući. Dok otvara hladnjak i prigovara na izbor hrane koji nalazi u njemu, nespješna je ostataka priče. Vraća se u svoju sobu gdje leži na krevetu s mobitelom u ruci i vjerojatno nekome od svoje grupice prijatelja tipka o trivijalnostima, potpuno nespješna nevidljive mreže odnosa i iskustava koja se nit po nit grade oko nje. Ne misli na to koliko su niti delikatne i koliko ih je lako prekinuti, kao ni da se tada konstrukcija mijenja, ponekad i drastično. I ni ne pomišlja na to koliko je teško naposljetku ostati izoliran, toliko odmaknut od svega da se mreža nastavlja graditi isključivo i samo u vlastitoj glavi.

Primila je brata za ruku najčvršće što je mogla, uživajući u osjećaju topline na vlastitoj koži i u samom njegovom prisustvu.

Iva Pejković¹⁵

Priče

OD VOŠTE DO KALELARGE

#kvartovska2

#blicpriča

Ovaj se lipanj vucara, zrak bremenit i kante pune smeća. Galebovi ranoranioci i partijaneri.

Susjedi dinstaju kapulu i pale štapiće tamjana. Lupaju loncima i tavama.

Mater kaže: zalij onog malog ispid vrata. Ispid vrata umire jedan od mojih sukulenata.

Susjedi slušaju orijentalnu melodiju, kuhaju, nakuhavaju, mravi s crvenim glavicama kreću se po rubu balkona.

U slijepu ulicu ekipa ulazi u petoj brzini.

HGSS-ovci puše ispred vrata svojeg podruma.

Prije polaska u grad zarijem žlicu u maslac od kikirikija. Promatram kako se cijedi u crunchy nakupinama. Oblizujem i čekam. Ne možeš gutati maslac od kikirikija. To traje, ispuni ti usta, to te ljubi i grli.

Ovo je dobra investicija, zaključujem.

Na putu prema gradu gradilište. Naša je Vošta pod opsadom. Mi smo Blufonci, oko nas je teška mehanizacija. Plin. Plin. Plin. To će nas spasiti. Tu ćemo dobiti na vrijednosti. Porast će stanarine, naplatit ćemo se još više. Tko je Mister Jozo? Mister Jozo nikad neće biti Misterioso. Jer osamdesete su bile godine!

– Di je, di je? Neko dite me pita dok prolazim kraj skladišta od Gorenja. Lopta je zapela ispod auta, vidim. Nemam vrimena pomagati dicit kojima lopta završava na krivom mjestu.

Vrime je dragocjeno, ali uvijek zastajem pored malih stvari.

Nasuprot vidno obnovljenog hotela Iž uočavam malu sfinngu, macu na strateškom položaju. Još jedna kvartovska kraljica.

Crveni tepih na raskrižju Tuđmanove i Jelačićeve bode oči. Beskoristan je kao odvjetnici Kevina Spaceya.

Na Brani turisti na gastronomskoj avanturi, burek za 16 kuna. Terasa je pokojna, odozgo vise kabeli, nekadašnji kulturni *café-bar* pod upitnikom i limenom ogradom.

Most je spas, dašak zraka, ali nedovoljan. Ovaj lipanj je kao mokri ručnik na leđima, vreća jute, pijeska, kao hobotnica oko plijena. Javna rasvjeta ne pali se prije 21 sat.

Bole me listovi, a stopalice nisu dobra ideja kada nosiš startasice. Bol je dobra. Nešto se kreće, kreće, krećem se, krećem.

¹⁵ Iva Pejković novinarka je i urednica portala eZadar te predsjednica Udruge Zadarski pisci ZaPis. Kratke priče objavljuje na web-portalima i književnim časopisima poput *Afirmator*, *Astronaut*, *Kritična masa*, *Knjigomat*, *Strane*, *Polja*, *Libartes*. Objavila je roman *Mačka u čizmama* 2009. i zbirku crtica *Vošta do Tokija* 2019. godine. U gradskoj knjižnici vodi klub čitatelja za mlade Dioptrijsa. Na Facebooku vodi fotoprojekt *Vošta do Tokija*, dokumentirajući poznatu gradsku četvrt.

Najpametnije je hodati sredinom mosta. Rubovi su rezervirani za selfieje i lov na boje sutona. Ako me pitaju da ih slikam, neću se ustručavati reći: *Two euros, please*. Još malo pa stiže i to sranje.

Kulturna ponuda gradske galerije ovog je ljeta usmjerena na paučnjake i škorpione.

Volila bi triput povikati BUBIMIR BUBIMIR BUBIMIR pa da radimo cirkus po trgu.

Žena u ruci drži nešto... sa šljokicama. Jesu li to baloni, lopte? Krijesnice odavno nisam vidjela uživo.

Kabeli se zmijoliko vijuju, spajaju se zvučnici, na trgu će netko nastupati, bit će to jedna lipanjska večernja ponuda, naša je ponuda godinama ista.

Naši tonci i izvođači su naši junaci, kao oni Ljudi koje je prekrila lava u Pompejima. Trajni.

S jedne strane suvenirnica, s druge trgovina.

– Evo ih, lizači sladoleda! – komentiraju trgovkinje.

Mater pita: – Di si sad?

Ona koristi *Messenger*, *Whatsapp*, SMS, sve komunikacijske kanale. Ona uvijek želi znati di sam.

Napomena: *I'm 38 years old*. Tako se kaže, *years old*, a ne *years young*. Čim se rodiš, počneš stariti. Nemojte se zavaravati.

OD VOŠTE DO MAREXA

#freedom

#littlemermaid

Tko rano rani, ide na posao.

Naši susjedi tamnopusi su ljudi. Imaju bile majice i ukrcavaju se u kombi jedan po jedan. Vrata kombija iz proždiru. Ima ih troje ili četvero ili petero. Moj je problem što ih ne mogu raspoznati. Virujem da isto tako oni ne mogu raspoznati nas. Ali mi farbamo kosu i s posla se vraćamo mnogo ranije nego oni. Prije zalaska sunca iz njihovog stana izlaze mirisi vrelog ulja i jakih začina. I jezici koje ne razumimo. Mobiteli im zvone – moderne melodije. Tko ih zove? S kim pričaju na balkonu dok višaju radnu odjeću? Koriste li isti omeškivač kao mi kupljen u Kauflandu na akciji utorkom?

Tko rano rani, prodaje stan. Kada je umrla Bertovica, žena koju smo imenovali po njezinu suprugu koji se zvao Berto, došao je Sin. Onaj koji je preživio. Bertovica je jednog sina pokopala, nakon što je jadan čovik napokon završio sa životom natopljenim alkoholom, tabletama i brzom hranom. U Bertovičinu vrtu rastle su ruže. Bujalo grmlje. Općenito – njezin vrt uvijek je izgledao bolje nego naš. Možda se nalazi na nekoj vrtno boljoj strani zgrade.

Agentica za prodaju nekretnina rano je ranila. Priča s nekim potencijalnim kupcem i opisuje mu Bertovičin stan koji sada pripada Sinu.

– Ovo je predivno. Ova oaza na Voštarnici, čujem je iz kupatila dok nabadam leće u oči.

– Ne, ne, ne, nije vam to ispod Kauflanda! Ustvari je, ali malo južnije. Između zgrada, jedna slijepa ulica, vidjet ćete, ne čuje se promet, samo ptičice.

I ne laže ženska.

Čuju se i pčele.

Osušio mi se fikusić u kupatilu. Bacit ću ga jer tko još drži biljke iznad WC-a? Umro je drug fikus.

Čekam da se makne pa izlazim iz stana. Visoko prizemlje, dvorište, garaža. Sve je tu. Od pedesetih. Ulaz u portun se tiho raspada. Sastavljen je od krhotina, vlažnih komada iverice, trulih dasaki. Sve je to naslagano na vrlo kreativan balkanski način zatvaranja polupana stakla.

Deset je sati. Iz osnovne škole čuje se glazbeni.

Bokte, ništa se nije prominilo.

Pitam se samo di je Gospa koja se nalazila u hodniku i zašto više nema dućana Kinder.

Kada piješ kavu u li.baru, u nju će ti ući latice. Sa stabla povremeno padne i pokoja bobica, primjećujemo dok sastančimo u društvu

a) penzionerki koje uzmu Zadarski list i nemoš' doc' na red barem uru vrimena

b) mladog redatelja koji je ostario u Zadru i glumice koja je njegova stalna suradnica

c) mlade mame koja je ulovila minutu mira dok se dite zabavlja s XXL figurom šaha

d) dva pandura jer je Policijska preselila dio ekipe iz grada na Voštu.

Radićeva je jako zanimljiva ulica, jer se njome svi živi spuštaju u grad. Reklo bi se „idu doli“. Zadar je onaj grad koji ne treba dijeliti na sjever-jug / istok-zapad, sasvim je dovoljno reći GORI ili DOLI.

Na zidu bivšeg dućana još stoji mural koji je napravio zadarski slikar i profesor ali... na zidu bivše fotokopirnice i Ballon shopa nema više krila. Krila koja su završila na stotinama fotografija i selfija, postala su mala turistička atrakcija kvarta. Netko je ofarbao kompletnu fasadu. Tamnosive je nijanse, olovna je i pada na želudac.

Na križanju sa Strossmayerovom počinje me hvatati neko uzbuđenje. Danas bi mogao biti TAJ DAN.

Na semaforu kod Marine sve mi je jasnije da sunce toliko piči da bi stvarno, stvarno mogao biti taj dan.

Svi ovi vozači, motoristi i pješaci nemaju pojma.

Samo ja znam da sam ispod majice i suknje obukla kupaći.

Jer jedan dan u godini je taj dan, onaj kada se ponovo nađem u meni najdražem... ne znam kako bi to nazvala, stanju?

More je dovoljno toplo da te ne strese kada pređeš granicu (svatko ima svoju, moja je poprsje).

More je dovoljno ledeno da te osvježi i natjera na plivanje, brčkanje ne dolazi u obzir. Pa ovo je trening! Zbogom, Banine.

Plaža je dovoljno prazna.

Nema još ni tuša na Marexu (dragi pročelnice...??)

Mul je pod ogradom – sve su daske popadale, više se ne usudim ni plivati ispod kao lani kad sam proučavala način na koji se dagnje hvataju na betonski blok, a neke i na olinjali konop.

Povratak u more je kao kad se baciš u zagrljaj onom koga nisi vidia... od lani!

Povratak u more je kao kad dobiješ poruku od nekog tko ti puno znači, a niste se jako dugo čuli.

Kao prvi gutljaj kave, znaš što te čeka i prije nego srkneš.

Kao prvi griz.

Možda čak i poljubac.

Doli.

Mokro i slano je život.

Nakon prvog kupanja, imaš osjećaj kao da je to tribalo i ranije! „Pa lipo su mi rekli da je toplo“. Nikad ne virujem dok se sama ne uvjerim.

Danas je taj dan. Ono sidro kod Marexa pustilo je još ruzine na plažu. Suncobrani od trstike se raspadaju usklađeno s mulom. Za divno čudo, ljuljačke su još tu. Ponila sam i knjigu jer život.

Legnem na tartan (još je čitav) do miniponija za dicu i točno odredim da će mi sunce doći do pupka, a ostatak mora biti u hladu jer pjegice.

Legnem u namjeri da čitam, ali mozak mi uopće ne može upijati riči i rečenice, jer mi pogled pada na ogroman brod usidren doli na Pozdrav Suncu i to je trenutak kada skužim da je toliko ugrijalo – koncentracija je na niskoj razini.

U daljini se čuje zujanje i brujanje – buža se Maraska. Čuje se i neki let (jel' danas Dan otvorenih vrata u vojarni u Zemuniku i di su Krila Oluje?)

Na plaži nema nikoga, samo dvije turistice side na klupi s bilim golemim šeširima i veštama na sitne cvjetice.

SVE JE ISTO. SVE JE DRUGAČIJE

Odgađam plaćanje zakasnine u knjižnici pa vraćam „tvrdog“ Dylana Doga u spremnik ispred ulaza.

Susrećem prijateljicu, obje smo zaštićene sunčanim naočalama da možemo izbjeći slučajne susrete. Utorak je, kiša je oprala Zadar, a onda se ljeto vratilo kao da je bilo na dopunskoj nastavi i zakasnilo na ručak.

Otvaram sve otvore u stanu, puštam ljeto da se uvuče u madrac, ladice, ormare i prelije po pločicama. Cijeli stan je u pločicama.

Prelazim most i zrake me škakljaju do potrebe za kihanjem; ispod mene je veslačica, juri onako maloljetna i bezbrižna u svojem dresu, zavidim joj i užasno brzo hodam prema semaforu u lažnim starkama i ruksakom na leđima dok ona ponosno vesla po tom ulju od mora.

Vrijeme leti.

Imam ga sve manje – želim li se dovući do rive dok je sunce još visoko. Slušalice u ušima – još jedna „zaštita“. Voljela bih ne razmišljati o računima, majkama, institucijama, umnjacima, fafarikulama, nedostatku vitamina.

Šljunak na rivi je zlatan, pustinja, obmana, štandovi s izletima na Kornate još su tu. Promatra me neki starac, sjedim na tzv. solarnoj klupi. Za njega sam možda kakva strankinja. Zovem se Amelie, imam 25 godina i otac mi je ambasador, a majka profesorica književnosti. Brzo uplovljavam u taj lik – odsjela sam u nekom malom z Zadarskom hostelu s prijateljicama, one su starije od mene, Brigita je alergična na orašaste plodove, a Camille je biseksualka.

Sunce se opasno približava vrhovima otoka, tamo preko, siluete tako poznate, ali svakoga puta vidim ih na drugi način. Jučer sam se kupala ovdje, jučer su Krila Oluje pozdravljala Zadar. Čuju se i kada ronite. Trava je svježija, a Kinezi pokušavaju uloviti dobre selfije sa zalaskom sunca. Jedna žena pozira s rukama u zraku, kao, lovi sunce. Moj Zadar svakodnevno izranja na društvenim mrežama, ponovno i ponovno.

U ovom trenutku voljela bih ležati na mokrom ručniku i živcirati se što sam zaboravila ponijeti kušinić, jer me boli zdjelica kada legnem na trbuh. Nebo je plavo i prazno s tek dvije ili tri naznake „chemtrailsa“. Zvono. Šest sati. Kao kad baterija na mobitelu pokazuje sve manje crtica, sunce gubi svoje crtice, gubi svijest.

Odjednom, sve postaje plavo.

Sve je isto. Sve je drugačije. Plava riva, plavi mul. Plavi Forum.

Plavi Donat. I ljudi su plavi.

Slušam o Zadru na njemačkom jeziku.

Slušam o Zadru na engleskom jeziku.

Žena maše zastavicom, grupa se kreće dalje.

Dvije priče

ŽENA NA BIKIKLU

Vozači automobila ili rekreativci, koji su trčali ili vozili bicikl od grada prema diljskim brdima i Novom Selu, često bi subotom na asfaltnoj cesti susreli mršavu, povisoku, prosijedu ženu udovicu Katu, uvijek s crnom maramom na glavi.

Ugledali bi je na biciklu s velikim zavežljajima i torbama na upravljaču i nekoliko metli na košarici iznad zadnjih kotača. Izrađivala ih sama od biljaka zvanih metlina, što ih je svake godine sadila po rubovima vrta. Čekala bi da sazriju, rezala, sušila ih pod šupom, čistila sjemenje, a onda vezala špagom i pripremala za prodaju. Kupci su ih najviše rabili za čišćenje dvorišta, jer su u tome bile mnogo bolje nego sirkove. Katkad bi umjesto metli od metline vozila grube metle sačinjene od šiba.

Dok bi vozila, metle bi se nagingale na jednu ili drugu stranu, a ona je krivudala cestom i ljuljala se poput pijanca što se pripit vraća kući. Vozači su je upozoravali trubljenjem. Obilazili bi je tek kad bi primirila bicikl i stala uz rub ceste. Nekoliko puta su je neki neoprezni vozači skoro zakvačili automobilom. Izgubila bi ravnotežu i završila u kanalu. Nasreću, prošla bi samo uz lakše ozljede.

Pri odlasku u grad bicikl je najčešće vozila, a pri povratku ga gurala pored sebe. Čim je ušla na gradske ulice, sjetila se najnovijih vijesti o opasnosti od koronavirusa i potrebi nošenja maski. Poslušala je te savjete i odmah je stavila masku na nos i usta. Nije je skidala ni na tržnici, a ni u kućama svojih vjernih kupaca kojima je svraćala pri povratku.

Svojim je stalnim kupcima, na zakupljenu mjestu na klupi na tržnici, u rano proljeće nudila razno sjemenje starih sorti, a kad bi sunce zagrijalo jače, prodavala je presadnice. Kasnije bi u košarama biciklom na tržnicu dovozila mladu mrkvu, luk, peršin, mahune, krastavce, rajčicu... sve što je smatrala da bi gradskim gospođama moglo zatrebati.

U jesen, u vrijeme kolinja, nudila bi bijeli luk upleten u vijence i crvenu mljevenu papriku koju su hvalili proizvođači kulenja i kobasica.

Odlazila je u grad i po najvećoj vrućini. Katkad bi je znala iznenaditi oluja, ali je nije mogla omesti na putu. Iz torbe bi izvukla gumiranu kabanicu od koje se nije odvajala ni za najvećih vrućina. Čim bi grmljavina bila jača, sklonila bi se u mladu grabovu šumu, vjerujući da munje zaobilaze grab. Na cestu bi se vratila tek kad bi gromovi utihnuli, a vjetar oblake odnio daleko.

Na tržnicu bi odlazila čak i zimi kad bi visoki snjegovi pokrili cestu. Pričekala bi da ralica još prije jutarnjeg zvona razgme snježne nanose i da prođu prvi automobili radnika koji odlaze na posao u jutarnju smjenu. Tad bi gurala bicikl, s kotača otrešala snijeg i išla dalje.

Prije povratka kući, često bi bicikl ostavila u blizini katedrale, ušla unutra, sjela u drvenu klupu i dugo molila krunicu samo s jednom nakanom – da joj Majka Božja čuva zdravlje i štiti njena sina, snahu i unuka koji žive daleko, u tuđini, čak u Americi.

Često bi se u gradu zadržala do mraka. Najteže joj je bilo u kasnu jesen. Dok bi se vraćala, magla se već valjala nizinom. Bila je toliko gusta da se nisu vidjele ni vrbe pored kanala. I cesta se, učinilo joj se, izgubila. Samo se nazirala bijela crta. Vozači i Kata orijentali su se po njoj čuvajući se dubokih kanala s jedne i druge strane.

Nije pomagalo ni treptajuće svjetlo što je stavila na upravljač i na zadnji blatobran. Gubila se u mraku i magli. Sigurnije joj je i ovog puta bilo sići s bicikla.

Kako je stigla u Novo Selo i diljska brda, priča je koju je često prepričavala svojim poznanicima i susjedima.

Od ranog bi proljeća s ocem, još kao djevojka, kamiončićem prelazila preko Save i dolazila na gradsku tržnicu. Prodavali bi brojne vrste presadnica: rajčicu više domaćih sorti, najčešće sortu Amerikanac krupna, kvrgava ukusna ploda i tanke kore, volovsko srce i jabučar, ali i presadnice paprike babure ili rogulje, rani proljetni kupus i kupus pupčar. Na klupi bi se našle i druge presadnice, a zatim salata i rano proljetno povrće, što će nedjeljom zamirisati u vrijeme obiteljskog ručka.

Početak ljeta dovezli bi i prve sočne lubenice. Svakog puta jednu ili dvije velike zrele lubenice prerezali bi napola i izložili na štandu. Umotane u prozirnu foliju, privlačile su poglede kupaca. I pri pogledu na slatkasti plod slina bi im se skupljala u ustima, činilo bi im se kako ih već jedu sočne i zrele. Nisu mogli proći, a da ne zastanu i kupe.

Prepolovljene su lubenice svojim mirisom mamile i pčele i ose, koje su bile toliko uporne i dosadne da ih je Katin otac stalno tjerao šljivinom grančicom. Upravo je pri prodaji lubenica i upoznala muža Miju. I on je subotom dolazio i stajao za svojim štandom, prodavao prve trešnje, kruške i jabuke. Već pri prvom susretu zagledao se u naočitu Katu, a ona mu odgovarala pogledima i smijehom.

– 'Ko je slađi, lubenica il' ti? – našalio se pogledavši je u smeđe oči.

– Narezat ću jednu, pa kušaj!

Vješto je s hrpe uzimala poveće lubenice. Još su na njivi ona i otac birali zrele plodove. Kad ih brati, bila je njihova tajna. Najprije bi veliku lubenicu oslobodili lišća, malo je podigli i pogledali.

– Lubenica je zrela ako je požutjela kora na mjestu gdje je ležala na zemlji – podučavao ju je otac.

Ona je, pak, imala svoj način prepoznavanja. Dok je nježnim prstima kucala po lubenici, kora je sve otkrivala. Siguran znak da je zrela i da može na put prema kupcima bio je tup, tihi zvuk ili, pak, glatka i sjajnom patinom prelivena kora.

Iz kamiončića je izabrala lubenicu za koju je bila sigurna da je neće razočarati, ne samo nju, nego i momka komu je bila namijenjena. Uzela je nož i zarezala. Pod oštricom je popucala kora, pokazalo se crveno sočno meso i crne sjemenke. Bio je to znak da je dobro izabrala.

– Mijo, uzmi pa kušaj! – pružila mu je krišku. Ukusno slatkasto lubeničino meso topilo mu se ustima.

– U pravu si! Ovakvu lubenicu nisam dosad jeo! – rekao je zadovoljno.

Nakon više susreta jedne ju je subote pogledao u oči i rekao:

– Majka mi je stara i nemoćna. Jedva hoda. 'Očeš li preuzet' njezin pos'o, brigu o kući i bašči? Meni to ne ide od ruke.

– Ima vremena! – smijala se.

Priče su im bile sve dulje, a zaljubljeni pogledi sve češći. Sljedećeg proljeća Mijo ju je sa svatovima prevezao preko Save i tako je stigla u Novo Selo i diljska brda.

U novom se kraju brzo povezala sa susjedama, čak im je odala tajne uzgoja presadnica, posebno lubenica. Subotom bi s Mijom dolazila traktorom na gradsku tržnicu. Imali su svoj prodajni štand i stalne kupce. Sina jedinca Filipa uzgoj povrća i odlazak na tržnicu nije zanimao. Zanimali su ga kamioni i putovanja. Otišao je na rad u Njemačku, a onda je nekoliko godina kasnije, bez najave, odletio u Ameriku. Mijo to nije prežalio. Odlasci na tržnicu u grad malo bi ga smirili, ali su njegove misli na sina, snahu i unuka bile sve jače i češće. Kovitlale su se u njegovoj glavi, noću se često budio, sanjao neobične i ružne snove i ustajao sav preznojen. I tako mjesecima.

Jedne tople proljetne subote, nakon povratka s tržnice požalio se na umor:

– Rano si ust'o, nisi se dovoljno naspav'o, a i cilo si vrime staj'o na štandu – umirivala ga Kata.

Sve je češće kašljucao. Bio je to suhi kašalj. Činilo se da mu je nešto zastalo u grlu.

– Rekla sam ti da se okaniš duvana, a ti ne slušaš! Znaš i sam da je duvanski dim štetan za pluća! – savjetovala ga je Kata.

– Pa, kako su mi pušili dada i dida, a njima ništa. Umri su od starosti! – branio se Mijo i tješio sam sebe:

– Ma, to me u'vatio propuh na traktoru.

Mijin suhi kašalj bio je sve češći i sve uporniji, a umor sve jači.

Na Katin nagovor otišao je liječniku, a on mu napisao uputnicu za snimanje pluća.

U jednom mu je razgovoru bljesnula ideja da bi prijateljica tako mogla raditi s njegovim sinom, osmogodišnjim Nikom. Najprije bi ga naučila nabrojiti članove obitelji: mama, tata, brat, sestra, baka, djed, sestra, tetka, stric... na engleskom, a onda na hrvatskom pa pozdrave „Dobro jutro!“, „Dobar dan!“, „Dobra večer“, „Laku noć“..., brojeve..., a zatim bi počeli obrađivati gradivo prvog razreda. Znao je da će Natalija imati mnogo posla i trebat će joj mnogo priprema.

Niko je bio jako sretan što će moći naučiti jezik kojim mu govori otac, a moći će pričati i s bakom. Otac mu je za nagradu kupio nekoliko dresova hrvatskih nogometnih reprezentativaca. Dva školska sata, nedjeljom poslijepodne, učiteljica Natalija radila je s Nikom. Bila je to nastava na daljinu, slično kao što je radila u školi u domovini, s tim da je sve radila polako i ponavljala naučeno, tražeći pomoć njegova oca.

Na svakom satu na daljinu Niko bi odjenueo dres hrvatskih reprezentativaca. Sat je obvezno počinjao pričom o nogometu i hrvatskoj reprezentaciji, pa je učiteljica, htjela to ili ne, morala pratiti nogometna zbivanja, imena nogometnih klubova, posebice rezultate i imena igrača.

Nekoliko dana prije sata na daljinu učiteljica bi mu poslala nastavne listiće s temom što će raditi sljedeći sat. Uz pomoć oca, Niko bi pripremao odgovore. Kad bi radili nešto iz glazbenog odgoja, naprimjer vrste instrumenata, poslala bi mu e-poštom slike instrumenata i njihove nazive na hrvatskom, a on bi ih trebao povezati. Slično bi bilo i s vrstama životinja ili drveća.

Nakon što je svladao abecedu, igrali bi igru Slovo na slovo.

Napisala bi mu i tekst na hrvatskom jeziku, on ga čitao naglas, ona mu ispravljala greške u naglascima. Iza toga bi imao zadatak dopuniti rečenice, pazeci na padeže u ponuđenim riječima.

Jako je volio kad bi riječi bile razbacane, a onda bi ih trebao pravilno složiti. U učenju je dobro napredovao i baka Kata, koja ga je više puta skrivenu slušala i gledala, bila je zadovoljna. Sa suzama u očima bi govorila susjedima:

– Ako bude uporan i tako radio, sa mnom će moći dobro pričat'.

Čim se jednog subotnjeg predvečerja vratila iz grada, osjetila je slabost, noge su joj otežale, a onda se tresla od neke čudne hladnoće. Morala je leći u krevet.

– Mogla bi biti korona – pomislila je zbrinuo.

O simptomima je već dovoljno čula. Mijenjala je obloge natopljene vodom, popila nekoliko aspirina, uzalud. Skuhala si je kavu, bila joj je neukusna, bez mirisa. Jedva je dočekala jutro. Nazvala je susjede i požalila se. Javio se mladi susjed, student Robert. Odmah je rekao:

– Susjedo, vozim Vas doktoru.

Mladi liječnik u ordinaciji odjeven u opremu sličnoj astronautu, s maskom, naočalama, vizir, rukavicama i zaštitnoj posebnoj odjeći i obući odmah je posumnjao na koronavirus.

– Može biti jača prehlada, gripa, ali ja mislim da je korona. Čim ne osjetite mirise, jelo vam nema okusa, osjećate slabost, temperatura se vrti oko 37 i pol do trideset osam, kod nekoga i više, sumnja se na koronu. Napisat ću Vam uputnicu. Neka Vas netko odveze u grad tamo gdje obavljaju testiranje pa ćemo vidjeti.

– Zamolim ću komšiju Roberta. On me uvijek odveze kad zatreba.

Još istog dana bila je na testiranju. Nalaz je stigao za dva dana i bio je pozitivan.

– Gospođo, u pitanju je korona – rekao je liječnik i nastavio:

– Čini se da je kod Vas blaži oblik. Temperatura je pala, kašlja nema. Niste za bolnicu, ali morate u samoizolaciju. Deset dana ne smijete izlaziti iz kuće.

– Al' ja sam sama, 'ko će me poslužiti?

– Susjedo, naći ćemo rješenje. Prijavit ću Vas udruzi Svjetlost – umirio ju je mladi susjed.

Još istog dana stigle su dvije volonterke. Jedna je o Kati vodila brigu dopodne, druga poslijepodne. Ako bi zatrebalo, na njen poziv dolazile bi i noću.

Danju bi joj iz trgovine donosile kućne potrepštine, čistile, spremale i s njom mnogo pričale, a to joj je u tim godinama bilo najvažnije.

– Ujutro ću ga odvesti susjedu. Budi bez brige, sutra predvečer opet ćeš ga moći voziti.

– Pozvat ću taksi. Baš sam se umorila. Vidimo se u devet. Ja te častim za trud, zaslužio si – dobacila je Iva.

– A ne, ti si gost našeg grada – odvratio joj je Šimun.

Iva je crnom Mazdom stigla nekoliko minuta prije devet. Čim je izišla, Šimun je zadivljen gledao njenu modernu haljinu crvenkaste boje, privijenu uz tijelo, tik iznad koljena i moderne visoke potpetice.

I ostali gosti za šankom začuđeno su se pogledali pitajući koja je to nepoznata gošća.

– Svakog ljeta je na odmoru tjedan-dva kod bake – objasnio je vlasnik lokala, zvan Čila.

Dok su sjedili u hladovini na terasi, Iva se raspričala:

– Radim u najmodernijoj prehrambenoj firmi. Zastvoreni ciklus; proizvodnja hrane; poljoprivreda, stočarstvo i biljna proizvodnja. Ja vodim povrtlarstvo, to mi je struka. Proizvodimo rajčicu, ona nam je glavna, krastavce, papriku... sve odlazi u velike trgovačke centre ili u izvoz. Kod nas je sve zaokruženo. Bioplin dobivamo od silaže kukuruza koju razgrađuju mikroorganizmi. On služi za pokretanje turbina u proizvodnji struje. Hlađenjem turbina dobivamo toplu vodu koju dalje koristimo za zagrijavanje plastenika u kojima uzgajamo rasadu i mlade biljke sve dok ne stignu plodovi. Ništa ne propada, sve koristimo. Od ostataka ostaje humus, a na njemu uzgajamo šampinjone.

Šimun ju je pažljivo slušao i pomislio u sebi:

– Je li sudbina ili slučajnost upoznati tako neobičnu ženu punu ambicija i znanja. Ona zna što hoće. Takvu još nisam sreo.

Pun se Mjesec izdigao iznad Strossmayerova parka. Sat s katedrale otkucao je jedan iza ponoći. Radno vrijeme bara je isteklo.

– Povest ću te da ne ideš pješice – šapnula je.

Brzo su stigli do katnice s brojem 12.

– Jesi li za jedno piće? – zapitala je.

Potvrdno je kimnuo glavom i krenuo za njom. Polako je otključala ulazna vrata, okrenula se i rekla:

– Samo tiho da se baka ne probudi.“

Ušli su u njenu sobu. Dok je točila piće, on ju je strastveno gledao. Smijajući se, sa sjajem u očima, okrenula se i stala ispred njega. Počela je nervozno skidati haljinu. Šimun je uzbuđen zadrhtao. Njegovi prsti krenuli su odozgo prema dolje. Pomogao joj je

skinuti haljinu, vješto je otkopčao kopče grudnjaka, njene grudi su mu se našle u dlanovima. Ona je uzbuđeno drhtala, a zatim ju je polako spustio na ležaj, još je bila u visokim potpeticama koje su joj tijelo činile još vitkijim.

– Molim te, ugasi svjetlo, netko bi nas mogao vidjeti – šapnula je.

Zagrljali i poljupci su se nizali, on ju je sve više stezao... Tako je započeo njihov, poljupcima i zagrljajima ispunjen sedmodnevni tjedan, koliko su trajali njihovi ljetni noćni sastanci.

Prijepodne bi odlazili u grad na kavu, a u predvečerje, kad bi sunce izdužilo sjene, uzimali su bicikle, vozili se pored šume istom asfaltnom cestom na kojoj su se i upoznali.

Sedmodnevne zajedničke vožnje i ponoćni ljubavni susreti brzo su istekli. Zadnja im je noć bila puna strasti. Zora se budila kad su se rastali. Iva mu je više puta ponovila:

– U našoj firmi imaju puno planova. Širit ćemo proizvodnju, puno će se graditi. Kad uskoro diplomiraš, pozivam te da dođeš k meni u našu firmu. Potruditi će se da danas-sutra vodiš građevinske radove.

– Prihvaćam. Samo nemoj zaboraviti svoje obećanje – govorio joj je između poljubaca.

Šimun se trudio, položio sve ispite, diplomirao, zaposlio se, a nakon nekoliko godina osnovao je i vlastitu firmu.

Ljeta su prolazila. Često je dolazio u rock-bar King, sjedio na visokoj stolici za šankom, zamišljen ispijao kave i uporno čekao Ivin poziv, spreman da čak napusti firmu i rodni kraj. S poznicima je volio rasprave o vitaminima, zdravoj prehrani, korisnosti trčanja i vožnje biciklom. Razgovor o djevojkama je izbjegavao. Godine se nizale, a on se nije ženio. Više ju je puta pokušavao zvati, ali mu na pozive nije odgovarala.

– Ljubav je velika, jača od bujice i oluje – kad bi Šimun izlazio iz bara, šaleći se, dobacivao mu je vlasnik Čila, a onda je od jednoga gosta dva-tri tjedna kasnije čuo vijest koja ga je stegla poput kliješta:

– Iva se udala. Osvojio ju je jedan od direktora firme. Oženjen čovjek. Zagrizla je u kolač njegovih slatkastih obećanja. S njim ima djevojčicu.

Šimunu se nakon ljetnog rastanka godinama nije javila. Riječi i obećanja koje mu je šaptala uvele su i otpale poput latica trešnjinih cvjetova nakon prvog jakog mraza.

I ona se u nj zagledala, a onda suznih očiju upitala:

– Šimune, jesi li to ti?

Šimun ju je pogledao i rekao nježno:

– Nikada, Iva, ne mogu zaboravit' tvoje lijepe oči. Odakle ti u ovim ruševinama?

– Tu mi je bila rodna kuća. Sad je, kako vidiš, srušena.

– Kako da nisi kod muža? Čuo sam već ranije da si se udala.

– I rastala – razočarano mu je odgovorila.

– Zašto mi se i tada nisi javila?! – viknuo joj je rezervirano.

– Pozovi, Šimune, kolege na kavu – predložila je.

– Idemo, dečki, na piće – dobacio je pomirljivo.

U njemu se probudila stara strast. Ljubavni je žar unatoč proteklim godinama tinjao.

– Odakle ti, Šimune, u mom rodnom kraju? – zapitala je dok je s kolegama u kontejneru sjedio za stolom i pio kavu.

– Došao sam s prijateljima iz svoje firme dobrovoljno. To mi je ljudska dužnost.

– A odakle ti u kontejneru?

– Tu mi je roditeljska kuća. Nisi valjda zaboravio da sam ti pričala da moji žive u ovom gradu? Nažalost, oboje su umrli i ja sam ostala sama. Firma nam je nastradala. Potres je napravio veliku štetu, srušio upravne zgrade, turbine za proizvodnju struje, platenike... Sreća, nitko nije poginuo. Sad sam bez posla. Zato sam se i uključila u humanitarce.

Šimunovi kolege nisu se dugo zadržali. Najstariji među njima glasno je predložio Šimunu da ostane.

– Mi idemo dalje, poslovi nas čekaju, bit ćemo u drugoj ulici. Vi ostanite, ispričajte se. Uvijek je lijepo u sjećanjima vratiti dane mladosti.

– Eto, to je Šimunova velika ljubav zbog koje se nije oženio. Ni u snu nije mogao zamislit' da će je ponovo sresti, i to u razrušenom gradu, svatko na svom zadatku – nadopunio se vani na ulici.

Iva se odmah počela ispričavati unatoč tomu što je Šimun nije ništa niti pitao. Sama je pitala i sama davala odgovore.

– Znam, zanima te – počela je, gledajući Šimuna u oči – zašto ti se nisam javila. Bila sam mlada. Taj susret bio je za mene ljetna avantura, a i daljina je bila između nas. Kad sam se vratila na posao, sve je rasplamsao direktor prodaje, privukao me laskavim

pričama i nagovaranjima. A onda je s njim sve propalo. Zaljubio se ponovno, i to u mladu manekenku, otac bi joj mogao bit', a mene dočekali sudovi, rasprave, pravna borba za podjelu imovine i kome će pripasti zajednička kći.

Enu sam dobila ja, a bivši muž ima pravo da bude s njom svakog trećeg vikenda, sedam dana za zimске praznike i tri tjedna da idu zajedno na moru. Sad su nam konačno uveli struju u kontejner i imamo internet tako da kći može odavde pratiti *online* nastavu.

Četiri mjeseca brzo su prošla. Više je puta Šimun dolazio Ivi u kontejner na kavu.

Tu je upoznao i Ivinu kćer osmašicu Enu. Saznao je da obožava konje, osobito lipicance. Bila je članica Konjičkog kluba, a najviše ju je zanimalo preponsko jahanje. Tu je, uvjerio se, postizala dobre rezultate. Ponosno mu je pokazivala brojne medalje, pokale i diplome s natjecanja s osvojenim prvim, drugim i trećim mjestima. Nasreću, dio kuće gdje je bila Enina soba bio je skoro neoštećen. Velikim trudom i hrabrošću vatrogasaca, i uza suze radosnice, svi su ti predmeti, kao drage uspomene koje nikad neće izbljedjeti, bili uručeni Eni.

– Ena, kad mi mama i ti dođete u posjetu, sve ću ti pokazati: ergelu lipicanaca i pastuharnu. Kći mog najboljeg prijatelja, isto osmašica, voli taj sport i osvaja nagrade. Upoznat ću te s njom! – ponavljao joj je pri svakom susretu.

– Moram se vratiti u firmu, proljeće je granulo. Započeti poslovi me čekaju – rekao je Ivi nekoliko dana prije odlaska.

– Predlažem da ostaviš kontejner i dobrovoljni rad i podeš sa mnom. Posao te čeka. Možeš biti voditeljica marketinga. Imaš iskustva, a takva mi osoba treba. U mojoj kući možemo živjeti zajedno, ja slobodan, ti bez obveza. Povedi i kći, neće mi smetati! Mislim da me dobro prihvaća – nagovarao ju je.

– Razmislit ću – rekla je.

Pri kraju ljeta, u subotnje toplo predvečerje, sivim automobilom Iva i kći Ena stigle su u novu ulicu u naselju Gaj. Zaustavila se kod broja 48, nekoliko metara ispred ulaza u garažu. Kad je na parkiranom crnom džipu na vratima ugledala natpis firme ŠIMUN GRADNJA s adresom i brojevima mobitela, probudio joj se osmijeh i sretno bljesnule oči.

– Tu smo, stigle smo – vedro je rekla.

lzišle su iz automobila i krenule prema ulazu u kuću. Od ceste vodile su kockama popločene staze, na rubovima bilo je zasađeno cvijeće, a s jedne i druge strane pomno njegovana trava u kojoj je na dvama stupićima bio postavljen žuti poštanski sandučić za poštu i novine, a pored staze vidjele su se i kugle što danju skupljaju sunčane zrake, a onda svijetle do duboko u noć.

Pored ulaznih vrata desno, na svježe ožbukanu bijelom zidu jasno se vidjela pločica s imenom vlasnika kuće i dugmetom za zvonce. Lagano ga je pritisnula. Zvonjava je odjekivala hodnikom iz kojeg je stizao Šimunov glas:

– Tu sam!

Kad je otključao, ugledao je Ivu. Oči su mu zasuzile.

Prišao je, raširio ruke i čvrsto je zagrlio. Veselo joj je šapnuo:

– Napokon smo zajedno. Mjesecima i godinama sanjao sam ovaj trenutak. Eto, sad si tu!

– Htjela sam te iznenaditi! Odlučila sam napustiti kontejner i s kćeri doći k tebi prije početka školske godine.

– Neka, neka, to ti je najbolja odluka u životu!

– Zar se ne plašiš da ti nosim koronu? – našalila se Iva.

– Ma kakvi! Već me bila šćepala. Završio sam čak tri tjedna u bolnici, od toga dva tjedna na respiratoru. Kažu da sam stekao imunitet, al' svejedno sam se cijepio. A kako si ti?

– I mene nije zaobišla, samo sam imala slabije simptome.

– Pustimo priče o bolesti, sad ste tu, život je pred nama – rekao je Šimun i Ivi nasipao novu šalicu kave. Potom joj je pokazao prostorije u kući.

– Ima dvije prazne sobe, baš će odgovarati Eni. Neka joj jedna bude spavaća, a druga radna. Kupit ćemo joj namještaj, radni stol, računalo – zadovoljno je objašnjavao.

Ivi se najviše svidjela dnevna soba, puna svjetla, okrenuta jugu.

– Dnevna mi je soba baš lijepa. Zimi je sigurno puna sunca i odmah je zato toplije. Dosta mi je kontejnera! – rekla je oduševljeno.

– Ne boj se, nema zime, svud sam postavio podno grijanje, a cijela je kuća izolirana – ponosno ju je pogledao.

Uvečer su se Šimun i Iva s kćeri, nakon dugog vremena, pojavili na ljetnoj terasi rock-bara King. Gosti što su sjedili za stolovima iznenađeno su ih pogledali. Šimuna su poznavali. Često je dolazio i na visokoj barskoj stolici za šankom uglavnom sjedio sam. Gošću u njegovoj pratnji čak i dugogodišnji gosti nisu prepoznali. Protekle godine i zaborav im je izbrisao sjećanje. Mlađi su je gosti, pak, začuđeno promatrali. Bila je to prva žena koju su vidjeli u Šimunovu društvu. Za njih je on bio čudak koga žene ne zanimaju.

– Šimun se nije ženio nit' će se ženiti – često su ga ogovalali.

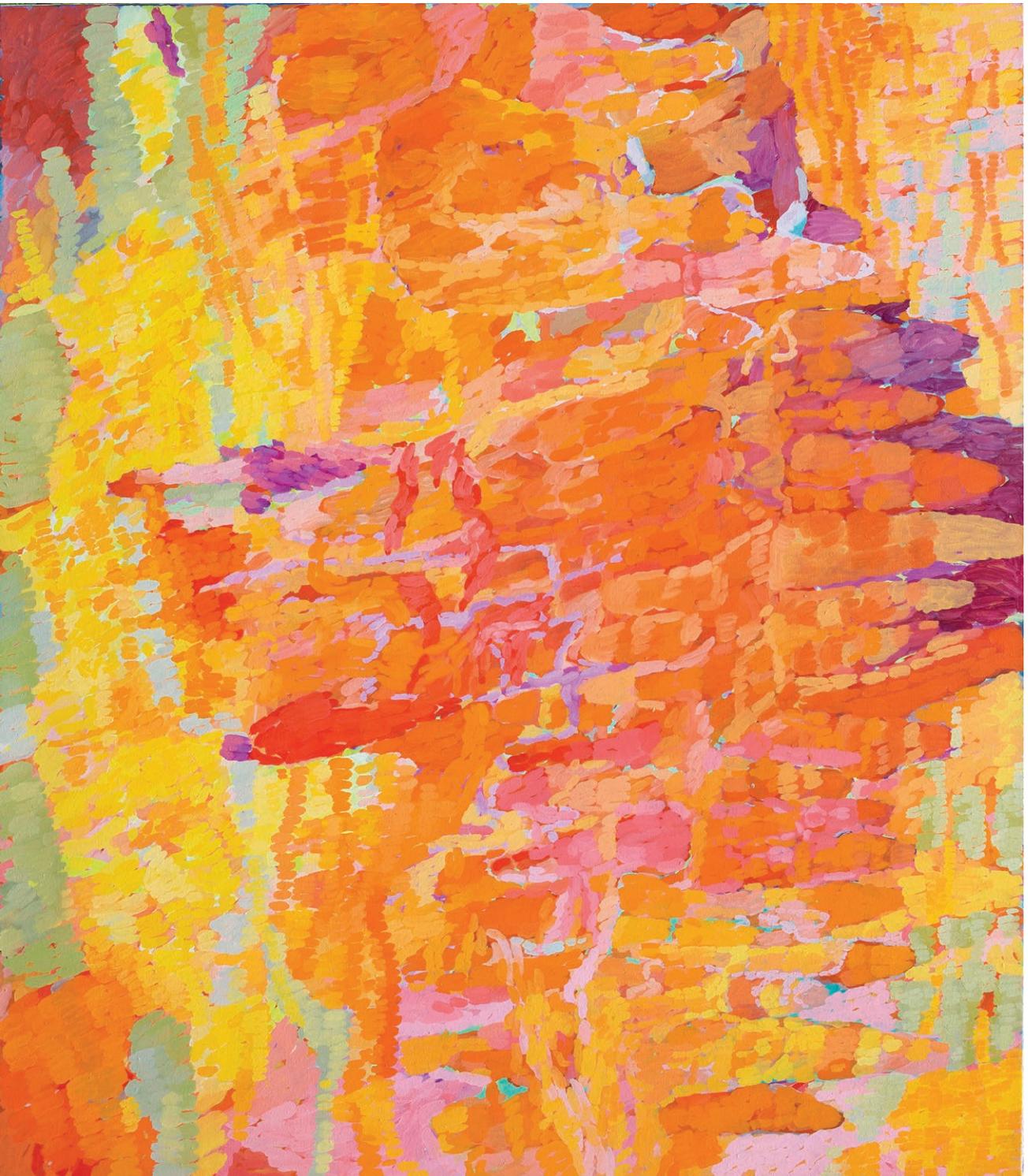
Čudili su se kako se, razočaran i sam, nije družio s alkoholom. Pio je samo vodu, kavu bez šećera, negazirane prirodne sokove i mješavine čaja u koje je dodavao vitamine za jačanje imuniteta. I dalje je održavao kondiciju, jutrom vježbao, a predvečer, često i po kiši i vjetru, trčao ili vozio bicikl.

Vlasnik Čila se na trenutak zamislio, dotad je sreo brojna nepoznata lica, a onda se sjetio plavokose djevojke s uvojcima koju je upoznao prije petnaestak godina, o kojoj bi Šimun katkad zaneseno pričao.

– Žena iz njegovih priča konačno se pojavila – zaključio je, izišao iza šanka i došao do stola gdje su upravo sjeli.

– Konačno da vas opet mogu vidjeti zajedno! Izgubili se i onda se ipak našli. Neka vam je sretno! – srdačno ih je pozdravio.

Otad, za lijepih sunčanih dana, često ih na biciklima možete sresti na asfaltnoj cesti na kojoj su se i upoznali.

Luka Kušević, Iz ciklusa *Itinerarij*, 203x176 cm, ulje na platnu, 2021.

Žarko Paić

Čemu glazba?

Od umjetničke religije do cjelovitog umjetničkog djela

1.

Dekadencija je u 19. stoljeću pronađeni izraz za ozbiljenje biti nihilizma. Kao 'silazna putanja' umjetnosti od klasičnoga razdoblja do romantike, ona se neizbježno pojavljuje kao simptom rasapa metafizike kroz vladavinu fragmenta nad cjelinom, izdvojene riječi nad sklopom rečenica, primatom slike na jeziku, a čini se da je u tom sveopćem procesu obezvređivanja bitka i ništavnosti obezboženoga svijeta posebno mjesto dodijeljeno metafori bolesti koja zdravlje ljudskoga tijela iz sfere duhovnosti svodi na doživljaje histerične duševnosti. Nietzsche u svojim spisima iz 1880-ih godina koristi ovaj izraz na francuskome kao *décadence*. U taj pojam pripadaju stoga estetika ružnoga, fragmentarnost sadržaja, 'umjetnička religija' (*Kunstreligion*), ironija.¹⁶ U bitnome smislu dekadencija otpočinje s romantikom kao radikalnim obratom u biti modernosti koji pretpostavlja preuzimanje onog što je zahvaljujući filozofiji i umjetnosti, osobito u Njemačkoj u 19. stoljeću, označilo novo razumijevanje grčkoga, grčke kulture i države klasičnoga doba. Razlog ovog naizgled paradoksalnoga okreta iskonskoj epohi ljudske povijesti i svojevrstne mistifikacije arhajskog i primordijalnog u ljudskome stvaralaštvu bio je u uvidu da ono Novo zahtijeva produhovljenje i prožetost ljepotom i uzvišenošću klasike. Nietzsche je u svemu ovome možda i najmjerodavniji misaoni svjedok zbog svoj radikalne kritike dekadencije kao metafizičkoga nihilizma Zapada.¹⁷

No, nigdje drugdje kao u glazbi i nitko drugo negoli Richard Wagner nije znamenovan ključnim likom umjetnosti i umjetnika dekadencije, i to zahvaljujući Nietzscheovim kritičkim uvidima. Štoviše, sam je Wagner postao 'slučajem' (*der Fall*), odnosno još mnogo više začudnim, jer je od obožavanja i iskaza 'Sternen-Freundschaft',¹⁸ koji Nietzsche rabi u spisu *Radosna znanost* iz 1872. godine, već 1888. godine veliki njemački skladatelj postao

¹⁶ Friedrich W. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente 1885-1887*, KSA, sv. 12, ur. G. Colli i M. Montinari, W. de Gruyter, Berlin-New York, 1980., str. 473. Vidi o tome: Žarko Paić, *Nihilizam i suvremenost – na Nietzscheovu tragu*, Litteris, Zagreb, 2021., str. 110.

¹⁷ Martin Heidegger, *Nietzsche: Seminar 1937 und 1944*, GA, sv. 87, V. Klostermann, Frankfurt a. M., 2004.

¹⁸ Friedrich W. Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*, KSA, sv. 3, W. de Gruyter, Berlin-New York, 1980., str. 523, bilješka, § 279

i 'slučaj' i 'Cagliostro modernosti'.¹⁹ Ovo smatram najznačajnijim sporom uopće u modernoj i suvremenoj umjetnosti, s jasnim filozofijskim podrijetlom razmimoilaženja u stavovima o biti muzike uopće. Pet godina nakon smrti Richarda Wagnera, dakle, suočeni smo s najradikalnijom kritikom modernosti kao dekadencije, koja očito nadilazi tek 'muzikologijske' i 'estetičke' probleme. Već smo o tome pokušavali govoriti, a u ovom kontekstu nakana je raščistiti pitanje o autonomiji i heteronomiji umjetnosti nakon što je dekadencija postala 'duh vremena' na ishodu 19. stoljeća i ujedno u svojoj posve estetiziranoj formi diskursa obnove grčkoga kanona kao njemačke nacionalne heroike dovela do politizacije umjetnosti kao *Kunstreligion*. Nije, dakle, spor između Nietzschea i Wagnera samo interna stvar njemačke romantike-dekadencije, već ključna odluka o putu umjetnosti nakon smrti Boga i rasapa metafizike u nihilizmu znanstveno-tehničkoga doba. Uostalom, nastavak ove 'drame' mišljenja i stvaranja u 20. stoljeću imat će važne konzekvencije i za odnos glazbe i politike u totalitarnim poredcima fašizma, nacizma i staljinističkoga komunizma, a pritom su ključni mislioci Heidegger, Adorno i Benjamin u pokušaju da se stvar raščisti u samome korijenu.

Glazbena drama Wagnerova tipa kao što je istaknuto u ovoj knjizi suprotstavlja sadržaj mitsko-iracionalnoga diskursa 'racionalnome' tonalitetu instrumentalne muzike koji je za mislioce romantike poput Schlegela i Novalisa bio uvjet mogućnost pojavljivanja 'biti' same glazbe u svijetu. Otuda proizlazi nešto paradoksalno. Adorno u svojoj knjizi o Wagneru to poentira na sljedeći način. Naime, iako snaga velikog utjecaja glazbene drame kao opere u 19. stoljeću nastaje iz njezine težnje za tzv. cjelovitim umjetničkim djelom (*Gesamtkunstwerk*), rezultat je u konačnici da publika zahtijeva masovnu opčinjenost klišejom koji klasično obuhvaćanje cjeline bitka svodi na detalje i partikularnost izvedbe. Riječ ili slika zbivanja u operi svodi u načelu glazbu na nastavak pjesništva drugim sredstvima. No, ovo pjesništvo nije više izvorno i jednokratno, već postaje stvar osjećaja i doživljaja prerađenih za ekstazu oduševljenja scenom i inscenacijom događaja drame.²⁰ Što se zapravo zbiva s ovim paradoksalnim učinkom cjelovitoga umjetničkoga djela koji ima u vidu Wagner? Ponajprije, to se odnosi na sintezu teksta ili libreta, glazbe i dramske radnje. No, u razlici spram Nietzschea još iz doba spisa *Rođenje tragedije iz duha glazbe* iz 1872. godine koji iz biti muzike spaja ono apolonsko i dionizijsko u cjelinu onog tragičnoga, Wagner kreće suprotnim smjerom. Njegove glazbene drame svode muziku na pojavljivanje onog uzvišenoga i neizrecivoga kao mitsko-herojskoga doba sinteze germanstva iz prošlosti i suvremenosti. Drugim riječima, muzika kao uvjet mogućnosti glazbe biva žrtvovana u ime glazbene drame ili opernoga spektakla. Što je za Nietzschea glavna značajka Wagnera kao dekadenta i njegovih opera kao paradigmatiskih primjera dekadencije? Recimo to bez okolišanja. Riječ je o podilaženju masovnome ukusu, a to dovodi do 'teatrokracije'.²¹

Što se pritom događa s muzikom ako ne njezin pad u bezdan lascivnosti i patetike onog što se scenski vizualizira kao spektakl. Nietzsche na bezobziran način, cinički i neodmjereno, napada glazbenu dramu zbog teatraliziranja. Kao da preventivno moramo zaboraviti što je sam o tome mislio u spisu *Rođenje tragedije iz duha glazbe* u kojem se iskonska grčka tragedija pojavljuje kao bezrazložna igra bogova razbora i tame, Apolona i Dioniza, i gdje kazalište postaje jedini istinski prostor ovog kozmičko-ljudskoga događaja. No, sada je stvar drukčije postavljena. Riječ je o razlici autentičnoga i vulgarnog s obzirom na pojam istine bitka, da to kažemo Heideggerovim iskazom. Kad, dakle, muzika gubi svoj istinski znak metafizičke smislenosti, nastaje potreba za teatralizacijom i insceniranjem. 'Slučaj Wagner' za Nietzschea valja razumjeti kao kritiku pseudoiskupljenja, jer se religiozna ekstaza kršćanstva i njegova mesijanstva svodi na ono profano i masovno željeno kao što je to kult Nacije i njoj u čast organiziraju se svetkovine poput onih opernih u Bayreuthu, gradu wagnerijanstva i poslanstva Cosime Wagner. Očito je, naime, da se čitav problem s dva temeljna pojma glazbene umjetnosti 19. stoljeća bez kojih nema ni Wagnera, ali ni Nietzschea, pojavljuje u načinu tumačenja 'umjetničke religije' i 'cjelovitoga umjetničkog djela'. Prvo je ono, uvjetno rečeno, transcendentalno, a drugo empirijsko, kantovski pojmljeno, za shvaćanje odnosa između biti umjetnosti i njezina ontologijskoga položaja u modernome svijetu. Da bi se moderna nacija-država uopće mogla metafizički utemeljiti, nužno je dvoje – poezija i glazba. Veliki su romantični pjesnici, poput Hölderlina, oni koji spajaju arhaisko doba grkstva i vrijeme novoga početka stihotvorstvom koje otvara mogućnost ovjekovječenja nacionalnih simbola poput rijeka i planina, i stoga je ovaj panteizam često sinkretički izmiješan s idejom mesijanskoga iskupljenja kršćanske religije.

19 Friedrich W. Nietzsche, *Der Fall Wagner (Ein Musikanten-Problem)*, KSA, sv. 6, W. de Gruyter, Berlin-New York, 1980.

20 Theodor W. Adorno, *Versuch über Wagner*, *Gesammelte Schriften*, sv. 13, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1986., str. 41–58. i 98–108.

21 Friedrich W. Nietzsche, *Der Fall Wagner*, str. 42.

Mnogi tumači smatraju da je upravo to glavno obilježje biti Wagnerove glazbe, a otpočinje navlastito s *Parsifalom*.²² Kako god bilo, za Wagnera vrijedi prema Nietzscheu postavka kako je iskupljenje kršćansko. Stoga se nameće pitanje je li u pojmu 'umjetničke religije' ovdje naglasak na onom religioznom ili umjetničkome kao takvom? Ljubav koja naposljetku povezuje Tristana i Izoldu ne može se svesti na mjeru onog što je onostrano i čini bit religije, već se izvodi iz upravo onog što Nietzsche sam neprestano zagovara, a posrijedi je estetsko opravdanje života. Ako dakle, iskupljenje u svojoj temeljnoj nakani ima metafizičko značenje onog što ne dolazi iz biti religije, onda je problem s Wagnerom kao 'dekadentom' ponajprije estetske naravi iz koje nastaje mogućnost politizacije kao nadomjeska religiozne ekstaze života. To znači, ipak, nešto zapanjujuće, nešto krajnje naizgled iznenađujuće, da, naime, ono što Nietzsche naziva izrazima 'teatokracije' i 'dekadencije' u Wagnera, za Adorna postaje značajka naprosto 'banalnoga'.²³ Što je to 'banalno' ako ne estetizirano shvaćanje i redukcija kršćanskoga mesijanstva na nacionalno-mitsku melodramu prije no što će u 20. stoljeću filmska projekcija tragične ljubavi biti profanirana do izvedbe koja nagoni masovnu publiku na jecanje i plač. Nietzsche nije mogao 'podnijeti' ovu wagnerovštinu iz jednostavnog razloga što mu je kršćanstvo bilo prožeto kao negativni platonizam stalnim sporom između žrtvovanja i iskupljenja. Ako je Bog mrtav, onda je samorazumljivo da samo čista ili apsolutna muzika a ne dramska glazba mogu uspostaviti više dostojanstvo onog što pripada biti nadčovjeka kao 'smislu zemlje'.

U *Sumraku bogova* iz 1889. godine Nietzsche zapisuje najblistaviju misao svoje 'artističke metafizike' uopće. 'Bez glazbe život bi bio besmislen'.²⁴ No, jasno je da nije svejedno o kakvoj se glazbi radi, instrumentalnome, simfonijskome pjesništvu ili dramskoj teatralizaciji nacionalne heroike. Odluka je uvijek pitanje nesvodive slabosti mišljenja kao nabačaja egzistencijalnog usuda. Sve drugo je lažni kompromis.

2.

Vladimir Jankélévitch je filozof bergsonizma, onaj koji je utro put mnogima koji su umjesto klasičnih pojmova transcendencije i metafizike pokušavali dospjeti intuitivno do tajne umjetničkoga djela. Vidjeli smo već baveći se njegovom analizom impresionističke glazbe Claudea Debussyja kako uvodi u tumačenje pojam *misterija*. Ako nema onog božanskoga ili onostranog, onda je ovaj svijet u svojem životno-energetskome postajanju materije duboko prožet nečim što se ne može svesti ni na puko religiozno niti na puko tjelesno. Vitalističke vibracije bitka usmjeravaju svu našu opažajnost i osjećajnost u polje nedokučivoga misterija iz kojeg proizlazi glazba. U slučaju Debussyjevih *Preludija i Nokturna* ovo još više dolazi do izražaja jer je riječ o čistoj glazbi kao instrumentalnome pjesništvu. Ipak, što je to što ovaj misterij potiče da kroz glazbu otvara nove mogućnosti spoja umjetnosti i života? Jankélévitch o tome kazuje na sljedeći način.

„Svaka debisijevska 'slika' je poput trenutnoga i statičkog pogleda u 'totalnu prisutnost'; svaka se imobilizira u jednoj minuti kao univerzalni život stvari, kao dio povijesti svijeta, i to fiksira ovaj vertikalni rez u svojem aeternum Nunc, to jest izvan svekolikoga postajanja, bez odnosa s prije i poslije.”²⁵

Susrećemo se, dakle, s pitanjem o vremenu u izvedbi Debussyjeve glazbe. Štoviše, posve je bjelodano da je to pitanje o misteriju vremena kao 'totalne prisutnosti' onog što Jankélévitch naziva 'debisijevskom slikom'. Nije pritom začudno nimalo da je baš umjetnički stil impresionizma u slikarstvu blizak ovoj glazbi sanjarenja i užitka u produhovljenome trenutku koji se u postajanju pretvara u trajanje. Misterij Debussyjeve glazbe ogleda se u misteriju vremena kao 'aeternum Nunc', vječnoj sadašnjosti ili svezi neprolaznosti i trajanja. Otvoriti se ovom singularnom iskustvu znači prepustiti se kao slušatelj onome što skladatelj sam nastoji dohvatiti u misteriju prirode. Riječ je o unutaršnjem životu valovlja mora i utonuća u beskrajnu tišinu. Nije impresionizam bio samo istraživanje sinestezije između izvanjskoga i unutrašnjega, krajolika prirode i ljudske duše koja tankočutno vidi i sluša vibracije sveobuhvatnog bitka stopljenoga s ljudskim egzistencijalnim nabačajem koji svagda proizlazi iz trenutka u trajanju kao vječnosti. To je iskustvo ono koje pripada i Proustovu pokušaju zaustavljanja tzv. izgubljenoga vremena u sadašnjosti kroz ono metafizičko kao duhovno-duševno-tjelesno. Misterij nije mistično iskustvo koje svagda pretpostavlja

22 Hans Otto Seitschek, 'Décadence und Erlösung in der Musik: Wie Wagner für Nietzsche zum 'Fall' wird', XXII. Deutsche Kongress für Philosophie, 11-15. rujna 2011, str. 6. München. DOI: 10.5282/ubm/epub.12482

23 Theodor W. Adorno, *Versuch über Wagner*, str. 100.

24 Friedrich W. Nietzsche, *Götzen-Dämmerung*, KSA, sv. 6, W. de Gruyter, Berlin-New York, 1980., str. 64. § 33.

25 Vladimir Jankélévitch, *Debussy et le mystère*, La Baconnière, Pariz, 1949., str. 32.

ono božansko kao pokretača zbivanja iza koprene zbilje. Ovdje je navlastito riječ o otvorenosti događaja kojima nedostaje bilo kakve izvanjske i unutarnje povezanosti, zakona kauzaliteta i načela teleologije, prve uzročnosti i posljednje svrhovitosti. Misterij vremena struji stoga kroz Debussyjevu glazbu kao misterij glazbe koja nema više ni mitskoga, niti religiozno-otajstvenog, velikog iskupiteljskog Označitelja kao u ideji njemačke romantike i postromantike od Wagnera do Brucknera i Mahlera. Što onda još preostaje?

Odgovor proizlazi iz uvida u ono što označavamo intuitivnim shvaćanjem vremena kao ovjekovječenja trenutka. Razlog zbog čega se pristup Debussyjevoj glazbi pokazuje jedino primjerenim iz otklona od bilo kakve tradicionalne metafizike uzroka-svrhe valja vidjeti u tome što njegova glazba jest svečanost tišine i treperenja prirode kao zadržavanja sjećanja u stanju čiste uzvišenosti. Ništa ne može doseći zaokruženost i totalitet osim prisutnosti tonalnoga iskustva stapanja zvuka i osjetilnosti. Priroda se pojavljuje u čistoći simboličke arhitektonike svemira. Ono što Jankélévitch vidi u Debussyjevim kompozicijama jest misterij bez božanskoga i ujedno bez temelja u nečem izvan same glazbe koja se kreće, nestaje, iznova se rađa, postaje i silovita i nježna. To je, dakle, osjetilni misterij stapanja osjećajnosti i vibracija zemlje i neba koje slušamo u *Preludijima i Etidama*, a nema nikakve dvojbe da se sveza s Mallarméovim simboličkim pjesništvom može smatrati vrhuncem sinteze jezika i glazbe.²⁶ U razlici spram njemačko-austrijske romantike i postromantike razvidno je kako francuski modernizam u 19. stoljeću i na početku 20. stoljeća smjera upravo ovoj simbolizaciji misterija vremena u glazbi. Što to znači drugo negoli da se težnja za onim što Mahler naziva simfonijskim pjesništvom posve preusmjeri izvan fundamentalnih struktura metafizike glazbe kao što su to *umjetnička religija i cjelovito umjetničko djelo*. Umjesto toga, Debussy i Ravel paradigmatički su predstavnici poetizacije glazbe koja u sebi samoj pronalazi posljednji razlog metafizičke opstojnosti. Nije to ni Schopenhauerova pravolja niti, pak, Nietzscheov apolonsko-dionizijski ekstatički san i pijanstvo prirode, već ono što Bergson i Jankélévitch nazivaju misterijem vitalizma bitka uopće kojem muzika podaruje smisao i dostojanstvo postajanja.

Jankélévitch je u svojoj višeznačno poticajnoj studiji o Debussyju tvrdio da je glazba danas složeni jezik, jer nije tek oponašanje biti jezika kao ni slike s kojim sve postaje difuzno i fragilno. Štoviše, ovaj instrumentalni jezik simbolizma i impresionizma ima veće mogućnosti neposredne komunikacije između ljudi zbog toga što muzika nadilazi osjetilne granice i postaje istinski metafizički događaj susreta s misterijem bez Boga. Zaustavimo se ovdje. Postoji korelacija između poezije Paula Verlainea s glazbom Claudea Debussyja. Naime, Verlaine često dušu izjednačava s određenim krajolikom u kojem prebiva. Krajolik se valja shvatiti poetsko-slikarski kao ugođaj kojemu glazba podaruje viši smisao. Tako je moguće sagledati zašto gotovo sva Debussyjeva djela upućuju na uporabu cjelotonske i pentatonske ljestvice i zašto imaju iznimno začudne modulacije bez harmonijskoga mosta. To jasno implicira da njegova glazba u, primjerice, *Razgovoru vjetra i mora* nije nalik klasičnim strukturama sonate, već kao da iskazuje trenutno raspoloženje skladatelja, dakle, njegovu promjenljivu singularnost. Nije stoga nimalo začudno da je glazbu mogao misliti kao život u stalnome postajanju. Duša, *psyché*, a ne duh, *logos*, vodi ovu impresionističku težnju da postane ovjekovječeni trenutak poput prvih mehaničkih fotografija nastalih u isto vrijeme kad Debussy otpočinje sa svojim 'dekonstrukcijama' ne samo klasične glazbe, već i one koja je u doba romantike nastojala uzvisiti Prirodu na prijestolje čistoga misterija vremena.²⁷ Problem je ove druge paradigme povijesti moderne glazbe u tome što mora nadomjestiti 'odozdo' nedostatak onog mesijanskoga što je krasilo muziku Mozarta, Beethovena i Wagnera te filozofijsku estetiku Schopenhauera kao metafizičko opravdanje vladavine neiskazivosti glazbe. Sada duša preuzima kategorijalno-pojmovne sklopove pravolje i prabitka, ono čisto uzvišeno, i umjesto stapanja s božanskim na djelu je sinteza prirode kao slikarskoga krajolika i simfonijskog ili koncertnoga pjesništva. Cjelina se vremena raspada u bljesku trenutka, a njegovu intuiciju prati kraljevstvo čiste kontingencije zvano *raspoloženje*.

La mer, Claire de lune, Réverie...

²⁶ Vidi o tome: Stefan Jarocinski, *Debussy: Impressionism and Symbolism*, Eulenberg, London, 1981., str. 23.

²⁷ Vidi o tome: Roy Howat, *Debussy in Proportion: A musical analysis*, Cambridge University Press, 1983.

3.

Zašto je romantika toliko čeznula za ponovnim uspostavljanjem cjeline i zaokruženosti bitka s pomoću umjetnosti glazbe? Nije li znakovito da je Wagnerova ideja 'umjetničkoga djela budućnosti' (*Kunstwerkes der Zukunft*) ona koja teži sjedinjenju muzike, drame i inscenacije djela na pozornici? Očito je da se osobito u njemačkome duhovnome krugu 19. stoljeća pojavilo mišljenje da samo ono cjelovito naspram fragmentarnoga može iznova dovesti do stapanja sadašnjosti s neumrlom baštinom klasičnoga doba. Paradoks je, međutim, da pjesnici i mislioci romantike poput Novalisa i Schlegela pišu fragmentarna djela nastojeći ono cjelovito pronaći u izdvojenome i singularnome. Cjelina nije mišljena ni u Hegela kao puki zbroj pojedinačnih dijelova. Ona je živa općenitost i konkretna obuhvatnost bitka kao supstancije-subjekta. Ali problem je što je zahtjev za onim što označava pojam cjelovitoga umjetničkog djela već u Wagnera određen tako da se glazba u svojoj biti pojavljuje kao sredstvo, a ne svrha za ono što dolazi iz budućnosti kao novo umjetničko djelo. Vidjeli smo dosad u nekoliko navrata konzekvencije radikalne kritike 'slučaja Wagner' koju je poduzeo kasni Nietzsche. No, što je to 'konkretno', djelovno, ono što se pojavljuje u formi cjelovitoga umjetničkog djela (*Gesamtkunstwerk*)?

Za povjesničara umjetnosti Hansa Sedlmayra je to katedrala, jer sjedinjuje arhitektonske ornamente, kipove i slike kao i glazbu u funkciji euharistijske svečanosti Kristova mistična uskrsnuća – mise. Jasno je da mise nema bez duhovnoga prostora u kojem se događa božanska transsupstancijacija.²⁸ Za Wagnera je to glazbena drama ili opera, jer sklapa u cjelinu sve osamostaljene umjetničko rodove i forme poput drame, pjevanja, plesa, inscenacije pozornice. Iz svega je bjelodano da su prostor, vizualnost i glazba međusobno povezani.²⁹ *Problem je u tome što cjelovito umjetničko djelo u 19. stoljeću, razdoblju znanstveno-tehnički konstruiranoga svijeta s vladavinom kapitalistički organiziranog društva, ne postoji kao takvo. Ono se svagda konstruira, postaje novim iz težnje za budućnošću kao realizacijom apsoluta iz biti umjetnosti uopće. Ideja Gesamtkunstwerka jest estetička konstrukcija, a ne nešto što već uvijek postoji u zbiljskome svijetu i što bi onda umjetnost mimetički zrcalila i reprezentacijski oslikavala kao pronađeni smisao bitka. Sjetimo se da je Nietzsche kao protutežu umjetnosti dekadencije imao u onoj klasičnoga doba, ali ne kao nešto 'apsolutno', već kao ideal i normu zbog upravo te duhovno oblikujuće cjelovitosti cjeline koja proizlazi iz složenosti života u njegovoj individuaciji. Nikad se neki nesvodivi singularitet u njegovu rangu genija ne pojavljuje kao posvemašnji misterij. Uvijek je individualnost ono što nosi sjeme izvornosti i moć transindividuacije. Inače ne bismo mogli govoriti o povijesnim epohama s njihovim vodećim duhovnim likovima i razlikama u umjetničkim preferencijama i ukusu. Duh vremena 19. stoljeća određen je uistinu kao nemoguće poslanstvo sjedinjenja umjetničke religije i cjelovitog umjetničkog djela. Ta mu nemogućnost omogućuje sve veličajno što je postignuto u umjetnosti, ali isto tako i u filozofiji.*

Iako se *Gesamtkunstwerk* uglavnom uvijek povezuje sa shvaćanjem Wagnera u tzv. ciriškim spisima *Die Kunst und Revolution* iz 1849. godine, *Das Kunstwerk der Zukunft* iz 1850. godine i *Opern und Drama* iz 1851. godine, valja kazati da je taj koncept ipak mnogo šire razvijen i u nekih drugih glazbenika i estetičara, nadasve u djelu Eduarda Hanslicka, austrijskoga glazbenoga kritičara, prvog profesora estetike i povijesti glazbe na Sveučilištu u Beču, koji se smatra utemeljiteljem glazbenoga formalizma u estetici.³⁰ Poznato je da je dok je još bio student 1845. godine upoznao Richarda Wagnera u Marienbadu. Skladatelj ga je kao oduševljenoga poklonika pozvao u Dresden da poslušaj njegovu operu *Tannhäuser*, a slučaj je htio da je Hanslick ondje upoznao i skladatelja Roberta Schumanna. Sve će se bitno promijeniti u odnosu Hanslicka i Wagnera 1854. godine kad kritičar i estetičar objavi svoje najvažnije djelo *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*.³¹ Otad postaje kritičan spram Wagnerove glazbe i njegovih ideja o cjelovitome umjetničkom djelu. Umjesto fascinacije apsolutnom muzikom budućnosti Wagnera i Franza Liszta, svoj će zagovor dati formalno 'klasičnoj' nastaloj na zasadama Mozarta, Beethovena i Brahmsa, koji će mu za to uzvratiti posvetom niza valcera opus 39 za klavirski duet. Iz povijesti osobnoga spora oko biti tzv. apsolutne muzike posebno je zanimljivo da će 1869. godine u njegovu ogledu o židovstvu u glazbi sam Wagner žestoko napasti Hanslicka kao zastupnika židovskoga stila u glazbenoj kritici koji

28 Hans Sedlmayr, *Verlust der Mitte: Die bildende Kunst des Neunzehnten und Zwanzigsten Jahrhunderts als Symptom und Symbol der Zeit*, Otto Müller Verlag, Salzburg, 1948.

29 Richard Wagner, *Oper und Drama*, u *Gesammelte Schriften*, sv. 11, Hesse & Becker, 1914.

30 Vidi o tome: Alexander Wilfing, „Musikalische Autonomie und das Gesamtkunstwerk: Eduard Hanslick und Richard Wagner im Dialog mit der Idealistischen Musikästhetik“, *Open Library of Humanities*, br. 9(1), 2023., str. 1-23. DOI: <https://doi.org/10.16995/olh.8114>

31 Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*, Schott, Mainz, 1990.

je 'antinjemački' intoniran. Ostaje pritom zagonetno je li upravo lik kritičara Beckmessera u *Majstorima pjevačima* karikirani Hanslick. Kako god bilo, jedno je neporecivo. Wagner i vagnerovština u shvaćanju *Gesamtkunstwerka* prožeti su snažnom ideologijsko-političkom estetizacijom, uključujući i antisemitizam, a sve to do danas ostaje složeno i kontroverzno pitanje odnosa glazbe i nacionalnoga identiteta.³²

U sporu oko 'čiste glazbe' koja zacijelo otvara mogućnosti promišljanja onog što je ontologijski kazano instrumentalna kompozicija bez teksta, dakle 'apsolutna tonska glazba', Hanslick će antivagnerovski nastojati otkloniti bilo kakvu psihološku motivaciju za skladanje i tvrditi da osjećaji ili afekti nisu ono što proizlazi iz biti tonske glazbe.³³ Što to drugo znači negoli da tzv. formalizam u estetici glazbe zahtijeva pročišćenje od bilo kakvih nemuzičkih utjecaja kao što su to psihologizmi raznih vrsta. Osjećaj se, naime, ne može nikad apsolutizirati, jer je intencionalne naravi, govoreći jezikom fenomenologije. To znači da je uvijek usmjeren na nešto i da je istodobno povijesno-društveno artikuliran tako da se u glazbi kao 'neodređenome govoru' ne pojavljuje kao ishodište. „*Određenost osjećaja počiva baš upravo u ovoj pojmovnoj jezgri.*“³⁴ Stoga 'estetika tonske umjetnosti' ne počiva u osjećajima ljudske sentimentalnosti, već nadilazi granice ove redukcije. Što to znači drugo negoli da glazbena umjetnost mora biti promišljena drukčije, iz horizonta pojmovno-racionalnoga načina koji se nipošto ne može reducirati na sudove razumske metafizike, već iziskuje u svojem formalizmu da 'forme pokrenute zvukom' predstavljaju jedini sadržaj glazbe. Napad na osnove romantičarske estetske očaranosti osjećajima koje glazba izražava dovela je otud Hanslicka na prag horizonta apsolutne modernosti, što se može pokazati već time da ga je Igor Stravinski u 20. stoljeću smatrao svojim vodećim estetičkim misliocem.

No, čini se da je ipak odlučujuća Hanslickova postavka ne samo u otklonu spram Wagnera, nego i spram čitave tradicije teorije umjetnosti u okružju njemačkoga idealizma koji nije kritički odbacio u potpunosti pojam mimesisa. Zbog toga su mnogi estetički pojmovi s kojima se umjetnost 19. stoljeća neproblematski bavila ostali odveć tradicionalno-metafizički impregnirani 'logikom oponašanja ili izražavanja'. Glazba kao 'tonska umjetnost' za Hanslicka je pritom najbolji primjer za pokušaj prevladavanja ovog zatočenja u granicama metafizike. Zašto? Zbog toga što je glazba kao što je to ponajbolje izveo Schopenhauer ono nezrecivo i što zahtijeva svoju vlastitu autonomnost 'jezika', 'slike', 'mišljenja'. U razlici spram Kanta i njegove estetike suđenja koja lijepo i uzvišeno misli iz njihova odnosa spram subjekta spoznaje i stoga ih zapravo misli reduktivno polazeći od pojma svrhe i svrhovitosti bez svrhe, Hanslick ono 'muzički lijepo' misli kao samosvrhu. To znači da se glazba mora osloboditi bilo kakve 'svrhovitosti' koja služi nečemu drugome osim samoj glazbi. Ali ta 'služba' nije posvećenost ni pjesništvu ni drami, pa se ideja cjelovitog umjetničkog djela mora 'dekonstruirati' tako da se ono 'muzički lijepo' oslobodi od bilo čega sadržajno nečistoga.

„...ali muzička ideja je već samostalno lijepo, ona je samosvrha, a nipošto tek sredstvo ili materijal za prikaz osjećaja i misli.“³⁵

Nije stoga slučajno da iz ovog stava o autonomiji glazbe i lijepoga proizlazi nužno ono apolonsko, racionalno, da se umjetnost valja razumjeti iz sklada i simetrije, onog matematičkoga i arhitektonskoga. Na taj način estetička se spoznaja ne može lišiti pokušaja da um shvati kao univerzalnu formu mišljenja bez nužnosti bilo kakvog oponašanja sadržaja iz prirode i ljudskoga svijeta kao pukih osjećaja. Hanslick je, nesumnjivo, bit glazbe shvatio iz njezine autonomne čistoće onkraj bilo kakve romantično-moderne redukcije na 'jezik', 'sliku', 'mišljenje'. Muzički je lijepo čista tautologija glazbe koja tonski zvučeći služi sama sebi i svrha je samoj sebi.³⁶

Kad tumačimo Hanslickove postavke o odnosu muzike i drugih formi i rodova umjetnosti, nalazimo se u kušnji da ovu formalnu ili čak formalističku estetiku nastojimo prevesti u 'jezik' mišljenja koji razlikuje ono transcendentno i ono empirijsko, ali bez Kantove sjene. *Muziku i glazbu u ovoj knjizi razlikujem u analogiji s Heideggerovim razlikovanjem onog ontologijskoga i onog ontičkoga, bitka i bića. Muzika je otvorenost događaja glazbe jer u sebi sažima ono što povezuje poiesis i mišljenje.* Analogija je nužna samo zato da bi se dohvatila mogućnost bitne 'ontologijske razlike' između muzike i jezika kao kazivanja. Jer kao što je

32 Vidi o tome: Sven Oliver Müller, *Richard Wagner und die Deutschen. Eine Geschichte von Hass und Hingabe*, C.H.Beck, München, 2013.

33 Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*, str. 43.

34 Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*, str. 44–45.

35 Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*, str. 74–75.

36 Alexander Wilfing, „Musikalische Autonomie und das Gesamtkunstwerk: Eduard Hanslick und Richard Wagner im Dialog mit der Idealistischen Musikästhetik“, str. 12–13.

također nemoguće da slika govori sama od-i-za sebe unutar matrice metafizičkoga mišljenja s njegovom fundamentalnom strukturom kao što je to jezik, isto vrijedi i za muziku. Čini se gotovo sudbonosnim da je jezik kao govor apsolut mišljenja, i sredstvo i svrha kazivanja istine bitka. I zato sve ima svoj 'govor' od prirode do neljudskoga. Slika i zvuk uvijek su metafizički u službi ljudskoga govora, a on sam ne može doseći granice neiskazivoga. Muzika je jedina duhovna moć poiesisa i mišljenja kojoj je to darovano i stoga je njezina nužnost za ljudsku narav egzistencijalni slučaj navlastite slobode osmišljavanja bitka. Tako i Hanslick podaruje jasno razlikovanje koje nema nakanu pokazati da bi mišljenje bilo podređeno 'jeziku' pjesništva. Između muzike i glazbe postoji korelacija, jer je prvo duhovni uvjet postojanja onog duševno-tjelesnoga koje glazba svojim zvukovljem i tonskom melodijom uznosi do neizrecivoga kao misterija umjetnosti uopće. Hanslick, dakle, kaže ovako:

„Skladatelj pjeva i misli. Samo pjevajući i misleći on obuhvaća svekoliki predmetni realitet u *tonovima*.“³⁷

Problem s ovim 'formalizmom' vidljiv je u tome što onda glazbeni sadržaj kao da ne postoji ili je, pak, neodređen, pa se može 'subjektivno' tumačiti jer očito je da nedostaje ono što pripada referencijalnom okviru tonske instrumentalne umjetnosti. Tradicionalno shvaćanje kako sadržaj ima primat nad formom nije više ništa samorazumljivo. Da ne bi stoga nastao 'duhovni vakuum' u nemogućnosti određenja sadržaja glazbene forme poput sonate, klavirskoga koncerta, simfonije, Hanslick mora uvesti u razmatranje 'slobodnu tvorbu duha' kao 'nepojmovni materijal'.³⁸ Pročišćenje umjetnosti od svih izvanjskih i unutarnjih sadržaja predstavlja paradoksalni proces tzv. emancipacije lijepoga od utilitarnih svrha njegova suspregnuća. Naime, što se više umjetnost oslobađa od onog mitsko-religioznoga kao referencijalnoga okvira klasičnoga doba, to je njezina zadaća sve teža i teža. Ne samo da više ne može prikazivati i predstavljati nešto unaprijed postojeće u zbilji ili u ideji, već i sama mora preuzeti na sebe nečuvenu zadaću da otvori novi svijet tako što će nadomjestiti božansku objavu kao umjetnička religija. Vidljivo je da pjesništvo, drama i glazba u ideji cjelovitoga umjetničkoga djela moraju biti sjedinjeni u operi, kako je to postavio Richard Wagner u spisu *Opera i drama*. Skladatelj kaže kako cjelovito umjetničko djelo

„obuhvaća sve rodove umjetnosti, da bi svaki pojedinačno od ovih rodova na izvjestan način bio uporabljen kao sredstvo, ali s ciljem da se zaniječe u korist dosezanja svekolike svrhe svih umjetnosti, bezuvjetnog neposrednoga prikaza dovršene ljudske prirode.“³⁹

Wagnerovo shvaćanje cjeline i cjelovitosti umjetničkoga djela ima svoje podrijetlo u Grka kao *mousiké techné*. U tome se sabiru matematika, filozofija i religija kao sastavnice duhovnoga bitka umjetnosti. Tijekom povijesti ovaj se koncept uspostavio pod nazivom 'lijepih umjetnosti' od renesanse do romantike i imao je za cilj obrazovanje i odgoj ljudske duše. *Kanon ljepote bez muzike ne može postojati zato što je posrijedi ona umjetnost koja nema svoje utemeljenje ni u čemu jezičnome i slikovnome, ni u čemu zbiljskome, iako omogućuje i jezik i sliku i zbilju kao najviše dostojanstvo duhovnoga bitka čovjeka na zemlji*. Ipak, daljnje je razlikovanje koje Wagner uvodi u razmatranje posebno važno. On, naime, polazi od toga da je u antičko doba u Grka mitsko-religiozna svetkovina umjetnosti bila u odijeljenosti rodova ili formi umjetnosti kao što su glazba, ples i pjesništvo. Posve je razvidno da se put spram čiste umjetnosti odigrao kao put koji je metafizički u glazbi Beethovena dosega vrhunac. Njegova je 'čista glazba' u *IX. Simfoniji* istodobno savršenstvo zvuka i tona kao i duhovne čistoće koja umjetnosti podaruje ljepotu i uzvišenost. No, upravo ovaj primjer s Beethovenom pokazuje nešto posve drugo. Za razliku od Hanslicka, njegov oponent Wagner na tragu tzv. idealističke estetike Schopenhauera, Kanta i Hegel, smatra da je *IX. Simfonija* ostvarenje veličajnosti instrumentalnoga pjesništva, a ono što toj čistoj muzici podaruje smisao proizlazi iz nečega onkraj sam glazbe. To je ideja religioznoga iskupljenja, odnosno „*ljudsko* Evandjelje umjetnosti budućnosti“. ⁴⁰ Nije li ovo što ovdje 'slušamo' u obrazloženju Wagnera kad je riječ o biti muzike i biti cjelovitog umjetničkog djela ono gotovo isto što je bilo temom Nietzscheove kritike Wagnera kao 'dekadenta' i kao zagovornika 'teatralizacije glazbe'? Još možda i važnije, nije li spor između tzv. autonomije glazbe koju je estetički formulirao Hanslick te njezina sredstva za druge 'uzvišenije' svrhe koje određuje Bog pomoću mesijanskoga iskupljenja povijesti zapravo ono isto što će biti u drukčijem kontekstu i spor između Adorna i Bečkoga

37 Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*, str. 169

38 Eduard Hanslick, *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik in der Tonkunst*, str. 171.

39 Richard Wagner, *Oper und Drama*, str. 67.

40 Richard Wagner, *Oper und Drama*, str. 103-104-

kruga s idejom čiste muzike i onih koji su avangardnu estetiku destrukcije umjetničkoga djela smatrali uvjetom mogućnosti za estetiku događaja u ime ove ili one repolitizacije ili resakralizacije života uopće?⁴¹

I Nietzsche i Hanslick, naravno na bitno drukčiji način i misaono različito, suočili su se s problemom koji je u 19. stoljeću dospio do vrhunca zahvaljujući ponajprije teorijskom i umjetničkom zaslugom Richarda Wagnera. Taj problem je sadržan unutar i izvan pojma cjelovitog umjetničkog djela. Budući da je za Wagnera drama najviša od svih umjetnosti koja pogađa u bit ljudske naravi, očito je da onda glazba mora biti dramatski inscenirana na pozornici kao opera, a simfonijska izvedba instrumentalne glazbe kao u Beethovena nije drugo negoli događaj mesijanske nadolazeće budućnosti. Glazba, dakle, jest ujedno zaziv prošlosti i zov budućnosti, ujedno regulativna i konstitutivna za ozbiljenje biti ljudske egzistencije. No, ona nije izvan 'suverenosti' povijesnoga naroda na putu vlastitoj slobodi duhovnoga očitovanja, već se pojavljuje kao sama bit nove mogućnosti da narod postane supstancija-subjekt povijesti. Ovaj nacionalni obrat i buđenje rezultat je sprege umjetničke religije i cjelovitoga umjetničkog djela. Problem samoodređenja umjetnosti u doba modernosti postaje, dakle, problem autonomije i heteronomije glazbe i njezina smisla uopće. To je dobro uočila Lydia Goehr kad je postavila temeljnu refleksivnu suprotnost između ova dva pristupa u estetičkom i umjetničkom smislu kao onaj koji zahtijeva samosvrhovitost glazbe i onaj koji glazbu uzima medijem za izvanglazbene sadržaje.⁴² Nije teško razabrati da između ekstrema uvijek postoji neka začudna povezanost u stavovima. No, bilo bi pogrešno otud poistovjetiti estetička shvaćanja Hanslicka s Wagnerom, formalizam s teatralizacijom glazbe polazeći od tradicionalnoga logičkog stava isključenja suprotnosti. Svaka je autonomija samo negacija heteronomije i obratno. Čista muzika može biti čista samo u odnosu spram one koja to nije. Čistoća nije u zvuku onkraj prirodnoga zvuka, niti u tonu koji u načelu smjera sintetičkome tonu nastalom zahvaljujući mogućnostima tehnosfere. Ono čisto odnosi se na otklon od prirodnoga i ljudskog u tehničkome smislu i za to je zaslužna instrumentalna glazba koja je s klavirskim koncertima, sonatama i simfonijama dovedena do vrhunca u Mozarta, Beethovena, Brahmsa, Schumanna, Mahlera i Debussyja. Ono što povezuje autonomiju i heteronomiju glazbe jest ideja apsolutne muzike koja sintetizira tehnologiju i duhovnu moć proizvođenja umjetnosti kao događaja smisla i užitka. Mišljenje je za glazbu mitopoetski način spajanja tri međusobno povezane 'elementarne čestice' kozmičko-ljudske egzistencije – *spiritualnosti, osjetilnosti i doživljaja ljepote i uzvišenosti*. Zbog toga je imao pravo Nietzsche kad je govorio o 'fiziologiji umjetnosti' i 'artističkoj metafizici' s naglaskom na muzici kao najvišoj razini osmišljavanja života. *Ako je umjetnost uistinu 'stimulans za život' i ako je bez muzike život besmislen, onda je nadolazeća budućnost u znaku čiste tehnologije zvuka onkraj 'velikog spora' o autonomiji i heteronomiji glazbe. Ni 'umjetnička religija' niti 'cjelovito umjetničko djelo' nisu više problem jedne moguće sinestetičke 'logike' tehnosfere.*

41 Vidi o tome: Dieter Mersch, „Philosophien neuer Musik“, in: Marion Demuth, Jörg-Peter Hiekel (prii): *Hören und Denken. Neue Musik und Philosophie*, Schott, Mainz, 2011., str. 53–74.

42 Lydia Goehr, *Elective Affinities: Musical Essays on the History of Aesthetic Theory*, Columbia University Press, New York, 2011.

O naravi historiografije u filozofiji povijesti Frane Petrića

Ključne uvide u narav i smisao pisanja o prošlim događajima, tj. historiografiji, Frane Petrić (1529. – 1597.) iznio je u svojem poznatom dijaloškom traktatu o povijesti i humanističkoj historiografiji pod naslovom *Deset dijaloga o povijesti* objavljenim 1560. godine u Veneciji, a na hrvatski jezik prevedenim tek 1980. godine. Prema poznatom hrvatskom povjesničaru filozofije Franji Zenku, još od Petrićeva vrlo ranoga djela *Sretan grad* iz 1553. godine, pitanje oblika vladavine zapravo je potpuno sporedno u Petrićevoj filozofiji povijesti i politike, dok se kao sržno pojavljuje ono o samokonstituiranju svake političke zajednice, pa u sklopu svoje organicističke vizure povijesti politike i proučava čimbenike rađanja, razvoja, stagnacije, propasti i smrti političkih zajednica.⁴³

Petrićev dijaloški traktat svojom sokratičkom i aporetičkom metodom zapravo spada u već dobro utemeljenu filozofijsku tradiciju humanizma i renesanse, pogotovo imajući u vidu velika djela humanističke historiografije autora poput Leonarda Brunija i Francesca Guicciardinija, dok u razvoju filozofije povijesti, kao sasvim specifičnoga vida filozofije, nemjerljiv utjecaj ostavlja začetnik filologijske kritičke metode Lorenzo Valla, ali i Niccolò Machiavelli svojim dubokim teoretskim uvidom u narav i metodu političke vladavine kao takve ondašnjega renesansnog razdoblja. Upravo se zato Petrić pokazuje i kudikamo uspješnijim u prevrednovanju vladajućih mnijenja o naravi povijesti i značaju historiografije kao mješavine umjetnosti, retorike i znanosti, nego u samoj ponudi eksplicitnih odgovora na pitanja filozofijsko-povijesne naravi, pa je tako i dijaloška forma

Petrićeve komunikacije s vlastitim duhom (*anima*) ujedno izraz njegove naklonosti platonističkoj filozofiji, kao i primjeren način odnošenja prema mnijenjima svojih sugovornika Gigantea, Bidernuccia, Giorgia, Contarinija itd. Zato će i Petrić, prepun ironije i sarkazma, u svojevrsnom izrazu i očitovanju vlastita duha, napisati sljedeće:

„I lijepo vas moli [Petrićev duh; nap. I. S.] da svu krivicu prebacite na filozofiju, koja ga je u prošlosti jako iskvarila i još ga svejednako kvari, samo što on sada vrlo dobro zna da je to zla žena i velika vještica. Ona gotovo vražjim čarolijama zanosi i opčinjava plemenite duhove ljudi, pa čini da zanemare sve ono čemu ona ne nazire razloga. I tako se događa da ljudi zbog nje više ništa ni o čemu ne znaju te oglupave. To se najbolje potvrdilo na meni samome, meni na muku.“⁴⁴

Svakako da je, općenito uzevši, Petrićevo razumijevanje zakonitosti povijesnih gibanja i njihova istraživanja udaljeno od slike koja je nakon Aurelija Augustina i njegova učenika Orozija u 5. stoljeću vladala kasnije gotovo cijelo jedno tisućljeće. U takvom je teološkom viđenju povijest uvijek tumačena kao povijest spasenja čiji su ciljevi poznati, dok je za renesansne mislitelje povijest, prije svega, djelo čovjeka i njegove naravi (strasti, požuda, čudi, moralnih izbora, ograničenoga znanja, možda čak i pale ljudske naravi itd.), a ne Boga ili prirode. Ono što je stvar istine, u smislu znanstvene potrage za istinom, mora zapravo biti podređeno utilitarnoj dimenziji svake historiografije, u smislu moralne i političke pouke čitateljima i ujedno na korist čitavoj političkoj zajednici.

43 Usp. Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, prev. Krešimir Čvrlijak, Čakavski sabor, Istarska naklada, Otokar Keršovani, Liburnija, Edit, Pula, Rijeka, 1980., str. 12.

44 Ibid., str. 67–69.

Naime, Petrićevo djelo i započinje prividno skromnim razmišljanjem kako se o povijesti zna tek toliko da je ona nekakvo pričanje, ali o čemu i kakvo tek predstoji istražiti. Da je povijest puko pričanje o događajima koji ne dopiru do sjećanja živućih ljudi, kako to tvrdi Ciceron, onda ne bi imale smisla Aristotelove povijesti životinja ili Plinijeve povijesti prirode, a poglavito pisanje o nedavnim događajima. Ipak, Petrić problematizira već i samo svođenje povijesti na pisanje, pa tako navodi i one primjere slikanja ili klesanja samih povijesnih događaja na umjetničkim djelima.

„Ne mora se, dakle, u povijesti, dometnuh, ‘pisati samo o drevnim zbivanjima. I pape su u ljetopise unosili sretne i zlosretne zgođe kako su se već zbivale u njihovoj državi iz godine u godinu’.“⁴⁵

Malo će zatim Petrić odbaciti i drugu iznijetu Ciceronovu definiciju povijesti u kojoj tvrdi da je ona pričanje o onomu što se zbilo i kako se zbilo jer je definicija naprosto preširoka i očigledno ne obuhvaća pričanje o niskim ili suviše visokim stvarima kozmologije niti tek o kraljevima i državama.⁴⁶ Naime, Petrić navodi proturječnost koja se javlja u Ciceronovim definicijama povijesti, a ilustrira ju primjerima starozavjetnih proroka Izaije i Jeremije kao, u doslovnom značenju, povjesničara budućnosti.

„I te kako u pravom smislu riječi, odvratim ja, ‘mnogo pravijem nego kad netko nazove povjesničarom onoga koji piše o zbivanjima koja su vremenski daleko od njega i njegova doba. Jer, historija je gotovo ‘isoria’, promatranje vlastitim očima. A prorok bez sumnje vidi ono što proriče. Ima li istinitijeg i vjernijeg zora nego što je zor duše Bogom prosvijetljene?’“⁴⁷

Petrić odbacuje sve te akcidentalne definicije povijesti jer se ona po vlastitim sastavnim dijelovima ne može razlikovati od filozofije, retorike ili bilo koje druge znanstvene forme. Petriću je, naime, stalo do biti povijesti uopće, pa ne može biti zadovoljan bilo kakvim parcijalnim definicijama koje govore o povijesti i njenim sastavnim dijelovima, ali ne i što je ona kao takva, primjerice antička Lukijanova ili renesansna Pontanova teorija o povijesti kao nerimovanom pjesništvu koje se također bavi istinom, što je još jedna akcidentalna tvrdnja koja promašuje supstancijalnu narav fenomena povijesti.⁴⁸

⁴⁵ Ibid., str. 95.

⁴⁶ Usp. ibid., str. 47.

⁴⁷ Ibid., str. 95.

⁴⁸ Usp. ibid., str. 57–65.

Petrić zato tematiku postavlja na način tvrdnje da su teorije o povijesti toliko raznolike da je nemoguće ponuditi jednu jedinu zadovoljavajuću logičko-gnoseološku definiciju povijesti koja bi posvema izražavala njenu bit. Naime, proučavanje uzroka i učinaka stvar je koja prvenstveno pripada filozofima i metafizičarima, dok bi opisivanje posljedica tek spadalo u sferu osjetila, ponajprije vida. Otuda proizlazi i jedna od definicija povijesti kao nečijega pripovijedanja o onomu što je vidio vlastitim očima, odnosno pripovijedanje o posljedicama koje se spoznaju osjetilima, prvenstveno vidom kao najsnažnijim osjetilnim oruđem spoznaje.⁴⁹

Petrićeva je filozofijska podjela povijesti u načelu vrlo sistematična. Naime, povijesti, najšire uzete, mogu biti napisane o svekolikom svijetu, o njegovom nebeskom dijelu ili o Zemlji. Mogu se odnositi na elemente poput zemlje i vode ili pak samo na jedno. Ako se odnosi na jedno, može biti opća, posebna i djelomična, a može biti i od miješanih elemenata pa se otud može odnositi na savršena ili nesavršena bića od kojih se može razlikovati bića koja nemaju dušu i ona koja je imaju, u što spadaju osjetilne životinje na kopnu, moru i u zraku te biljke koje nemaju osjetila.⁵⁰ Povijesti pak koje bi se odnosile isključivo na čovječanstvo mogu biti bezbrojne, no Petrić ističe da se zapravo ono ljudsko dade izvesti u trima smjerovima – misli, riječi, djela – zato povijesti koje bi to obuhvaćale govore ili o jednoj osobi ili o više njih, odnosno o jednom narodu ili državi, o nekoliko ili pak o svima itd., pa se na tom stupnju podjela bitno usložnjava, a stvar preko svake mjere komplicira, što i sâm Petrić ironizira:

„Kakvo onda čudo, gospodo moja, što moj duh, koji uistinu ništa ne zna, nikad nije mogao izići iz toga tako zakučasta i mračna labirinta, da bi vam znao iskazati što je zapravo ta blažena povijest? Zaista, postoje sumnje koje su oduvijek držale u neizvjesnosti moj duh; zbog kojih se on nikada nije mogao zadovoljiti mišljenjima Lukijana i Pontana. Zbog toga molim vas i one blažene duše da mi oprostite ovu moju krivnju do koje me doveo neobični i neuki duh.“⁵¹

Ono odakle Petrić crpi svoje uvide u bit povijesti ujedno naziva i „knjigom duše“, odnosno platonistički tvrdi da duša može čitati ideje, u smislu njihove istinitosti, bez obzira u kojem prostorno-vremenskom kontekstu pojedina duša doista toga trenutka i bila. Tako Petrić uviđa da je istinitost ideja jedino

⁴⁹ Usp. ibid., str. 73–75.

⁵⁰ Usp. ibid., str. 77.

⁵¹ Ibid., str. 87.

sigurno mjerilo prema kojemu mnoštvo izvanjskih definicija povijesti nužno mora djelovati tek nalično, kao mješavina istine i laži, odnosno ideje i njenoga privida u pojavama.⁵² Petrić kroz usta egipatskoga učenjaka Hamuna, preko priče svojega djeda fra Antona Petrića Marcela, iznosi teoriju o Platonovoj godini koja traje 36 tisuća fizičkih godina, kao i učenje da sav fizički svijet ovisi o kretanjima duhovnoga svijeta, koji preko posrednika kozmičkoga svijeta planeta i zvijezda, djeluje na ljude i sâmu povijest kao sjećanje na stvari općenito, odnosno na ljudske stvari poglavito.⁵³

„A mi možemo, dovršim, ‘iz toga u našu svrhu zaključiti da povijest nije ništa drugo nego sjećanje, bilo da je napisana, kako je to danas uobičajeno, bilo da je uklesana slikovnim pismom kao ova koju sam netom ispričao, a i sve druge egipatske starine, bilo da je zabilježena znakovima, kako je to učinjeno na nilskome stupu, ili naslikana kao ona o Aleksandru III.”⁵⁴

Kako povijest ipak donekle opširno može definirati kao sjećanje na nešto od značenja i kako se to odnosi ponajprije na ljudsku djelatnost, Petrić razlikuje osobnu i javnu povijest s obzirom na to da razlikuje osobno i javno sjećanje, koje ipak sugovornike dovodi u nove neprilike, pa je tako preostalo jedino da se slože oko približne definicije povijesti, tj. kako je ona sjećanje na ljudske stvari naprosto. Upravo zato i historiograf, odnosno pisac povijesti, mora pisati s namjerom da tu stvar sjećanja preda na uvid javnosti. Nadalje, Petrić oštroumno razlikuje ciljeve povjesničara (slava osobe o kojoj piše biografiju, vlastita čast, materijalni probitak itd.) od ciljeva sâme povijesti.⁵⁵

Glasovita Ciceronova lauda povijesti ističe da je ona svjedočanstvo vremena, svjetlo istine, život uspomena, učiteljica života i vjesnica starine. Petrić je, dakako, ne prihvaća jer smatra da nije jasno otkud ta utilitarna narav pisane povijesti kao učiteljice. Naime, Petrić uviđa da je jedna stvar znati istinite činjenice iz povijesti, a sasvim je druga stvar izvlačiti pouku iz tih činjenica prošlosti poradi orijentacije u sadašnjosti i usmjerenja prema budućnosti. Pouka kao svrha povijesti, prema Petriću, može biti trostruka, kako i priliči sastavnim vidovima čovjekove biti, naime u obličju onoga časnoga, korisnoga i ugodnoga. Proučavanje pisane povijesti svoju pravu zadaću otkriva u sklopu trostrukosti ljudskih želja za biti, dobro biti i uvijek biti,

što se pak na ravni ljudske povijesti očituje u stvaranju dugotrajnoga uređenja u političkoj zajednici na osnovi proučavanja ljudske povijesti.⁵⁶

Petrić se osobito upušta u epistemološku raspravu o naravi pisanja povijesti, odnosno u pitanje koliko napisana povijest uopće kao takva može biti istinita. Petrić pokušava braniti povijest i povjesničare pred nastupom onih koji tvrde kako povijest igra ulogu tek toliko da opravda silništvo onih o kojima povijest mora pozitivno govoriti. Petrić iznosi tri temeljna Ciceronova zakona: nitko se ne smije dovoljno osiliti da o povijesti kaže laž, nitko se ne smije bojati izreći istinu i nitko ne smije o nekome pisati iz naklonosti, srdžbe ili pristranosti općenito.⁵⁷ Petrić pobija zdravorazumske prigovore o neistinitosti svakoga povijesnoga zapisa temeljenoga na različitosti povijesnih tvrdnji o jednoj te istoj povijesnoj činjenici. Naime, iako neki povjesničari mogu tvrditi različite stvari, to i dalje ne znači da oba ne govore istinu u nekoj mjeri, kao ni to da ta i takva istina, makar ne bila cjelovita, ne može ujedno i biti poučna, ako je već pouka i usmjeravanje na putu prema sreći i blaženstvu krajnji cilj čitavoga ljudskoga roda, bez obzira na naravnu skepsu spram svih pisanih povijesti i predaja, bilo iz usta samoga vladara, bilo iz reda puka, bilo pak pisane povijesti utemeljene na povijesnim izvorima, poput šturih ljetopisa.

Nadalje, Petrić smatra da, dakako, postoje povijesti osobnih života, tj. životopisi mnogobrojnih vrsnih umjetnika, filozofa, znanstvenika, sofista itd., ali životopis ljudi koji su vojskovođe i državnici nešto je ipak sasvim drugo, jer ipak postoji neprijeporna razlika u vrsnoći zvanja i ciljeva. Naime, tu treba biti riječi o brizi za opće dobro, dok im je cilj ujedno postići i očuvati mir i ljudsku sreću. Iako je Petrićevo upozorenje valjano glede toga da je filozofsko zvanje plemenitije od svih drugih jer je u njemu riječ o spoznaji Boga, viših duhova, nebesa i cijeloga svijeta, odnosno o čistoj spoznaji istine, dok je u politici i vojnom umijeću svrha prije svega praktička, a ne teoretska, iznosi i stav kako pisanje o tome mora imati u vidu svrhu upravljanja domovinom kao najvrjednijim ciljem po sebi. Dakle, pisanje biografije državnika, vojskovođe ili javnoga govornika vrijednije je od pisanja biografije bilo kojega drugoga izvrsnoga čovjeka, bio on i filozof, utoliko što je on upravljen uglavnom na vlastitu sreću, a ne na opće dobro političke zajednice u spoznaji istine kao takve.⁵⁸

52 Usp. *ibid.*, str. 89–93.

53 Usp. *ibid.*, str. 101–109.

54 *Ibid.*, str. 113.

55 Usp. *ibid.*, str. 127.

56 Usp. *ibid.*, str. 137.

57 Usp. *ibid.*, str. 141.

58 Usp. *ibid.*, str. 217.

Izvršnici u svijetu politike i vojnoga umijeća dijele se prema vrstama ili oblicima političke vladavine. Naime, postoje monarhija, tiranija, aristokracija, oligarhija i demokracija. Jednako tako, dobar građanin nije jednak po svojim vrlinama u svim političkim sustavima, nego ga se smatra dobrim ili pak lošim upravo po sustavu vrijednosti svakoga od pojedinoga političkog sustava. Tumačenje teče dalje prema razlici između građanskih i vojničkih vrlina. Građanske su vrline razboritost i pravednost, a vojničke pak pravednost i hrabrost. Primjeri velikih pravednih ljudi u vrijeme vladavine nepravednoga političkoga sustava uvijek ostaju braća Grakho, Aristid ili Katon, po čemu su zapravo oni i velikani ljudske povijesti, dok su Periklo i Alkibijad živjeli u doba miješanoga oblika političke vladavine stvorene i od pravednoga i od nepravednoga. Zapravo, životopise treba pisati isključivo o onim ljudima koji su vlastitoj zajednici donijeli ili puno dobra ili puno zla, bez obzira jesu li zlo donijeli prevelikom pravednošću ili dobro prevelikom zloćom. Uzor je tu dakako „premudri i sveti starac“ Plutarh.⁵⁹

„Takvi životopisi omogućavaju čovjeku da ih primi kao goste i prijatelje u vlastiti dom, da raspravljajući i živeći s njima raskriva ona njihova duhovna i tjelesna svojstva s pomoću kojih su, uz naklonost sudbine, izveli izvanredna djela. Razmišljajući o vrsnoći i veličini tih svojstava, usplamtjet ćemo krepošću koja je u njima skrivena, a u nama pritajena, i željom da slijedimo jedne ili druge, ili da ih se klonimo, tako da nas po dobru ili po zlu dovedu do slave i veličine.“⁶⁰

Petrić potom iznosi Platonovo gledište prema kojemu su bogovi načinili ljude za vlastitu igru, pa tako, gledajući ljudske komedije ili tragedije koje služe za zabavu i poduku ljudima, možemo otprilike vidjeti kako i ljudski životi na pozornici svijeta bogovima služe za pobuđivanje zabave ili sućuti. Upravo je zato ozbiljna i istinita povijest poput divovske ljudske tragedije koja može imati iznimne koristi za onoga koji ju revno proučava. Baš kao što nije dovoljno samo poznavati moralnu filozofiju nego ju upravo i ozbiljivati u svakodnevnom životu, tako isto treba povijest proučavati ne toliko poradi rasprava, koliko kao pomoć u ostvarivanju djela od važnosti za cijelu domovinu, a ne tek pojedinca.⁶¹ Svrha je svakoga ljudskoga djelovanja zapravo dobro koje se obično definira kao sreća. Sreća je, prema Platonu, sjedinjenje s Bogom postignuto misaonim poniranjem koje se postiže kroćenjem strasti i žudnji te rastom

u krepostima, ali to je moguće tek u zajedničkom životu unutar jedne političke zajednice koja može biti u stanju mira, rata ili bune.

„A mir smatram onim najsavršenijim i najpotpunijim što se može postići. Dakako, kad mir vlada u duši građana, mir sa sobom i s drugima. Jer nije pravi mir koji je samo u izvanjskim djelima, dok u nutrini plamti rat. Dva su puta kojima se može postići mir, i najbolje nam ih mogu pokazati filozofi i povjesničari. Jedni nam pokazuju put uzroka, naglašavajući ono što je općenito. Drugi nam pokazuju put onoga što je pojedinačno, put iskustva. Mnogi djelatnici iskustvo stavljaju ispred znanja. [...] Zato recimo samo toliko da nas povijest na osnovi iskustva podučava kako treba da upravljamo svojom domovinom da bi postigli istinski mir i moguću sreću, pa zato treba da je osobito cijenimo.“⁶²

Povijest, prema Petriću, nije Božje ni prirodno djelo, nego upravo čovjekovo, i to ponajprije kao tvorba riječi o ljudskim činima i djelima. Povjesničar zato ima zadatak kazivati istinu i o stvarima govoriti upravo onako kako su se zbile uz pomoć riječi. Zato će povijest biti tvorba riječi na sasvim osobit način. Naime, pjesništvo je ponajviše božansko utoliko što ni od čega čini mnogo, govornišтво od manjega čini veće, nalik prirodnoj tvorbi, dok historiografija treba govoriti točno onoliko koliko je potrebno, ni manje ni više, kako bi pogodila bît istine.⁶³

Naime, Božji su atributi, prema Petriću, moć, mudrost i dobrota. Analogijski govoreći, pjesnik ima više moći u stvaranju od filozofa i povjesničara baš zbog toga što nije, poput njih, u najužoj svezi s čovjekovim djelima i ovim svijetom te što, za razliku od njih, pothranjuje i raspiruje strasti, osjeća je mržnje i požude, dok povjesničari i filozofi svojim traganjem za istinom potiču razvoj i rast u razboru i umu. Povijest zato zaključno mora izbjegavati uvećavati ono što govori iz ljubavi ili mržnje, nado davati bilo što drugo, bajkovito opisivati nečuvenu geografiju (Hiperboreja itd.), opisivati nešto što se ne odnosi na sâm povijesni događaj i ono što je davno minulo.⁶⁴

Duh Petrićevih dijaloga o povijesti, a ponajprije njegove filozofijske kritike upućene metodologiji brojnih antičkih i njemu suvremenih povjesničara, zapravo je prožet i ujedno sažet njegovom iskrenom molitvom muzi Klio:

59 Usp. ibid., str. 225.

60 Ibid., str. 227.

61 Usp. ibid., str. 243.

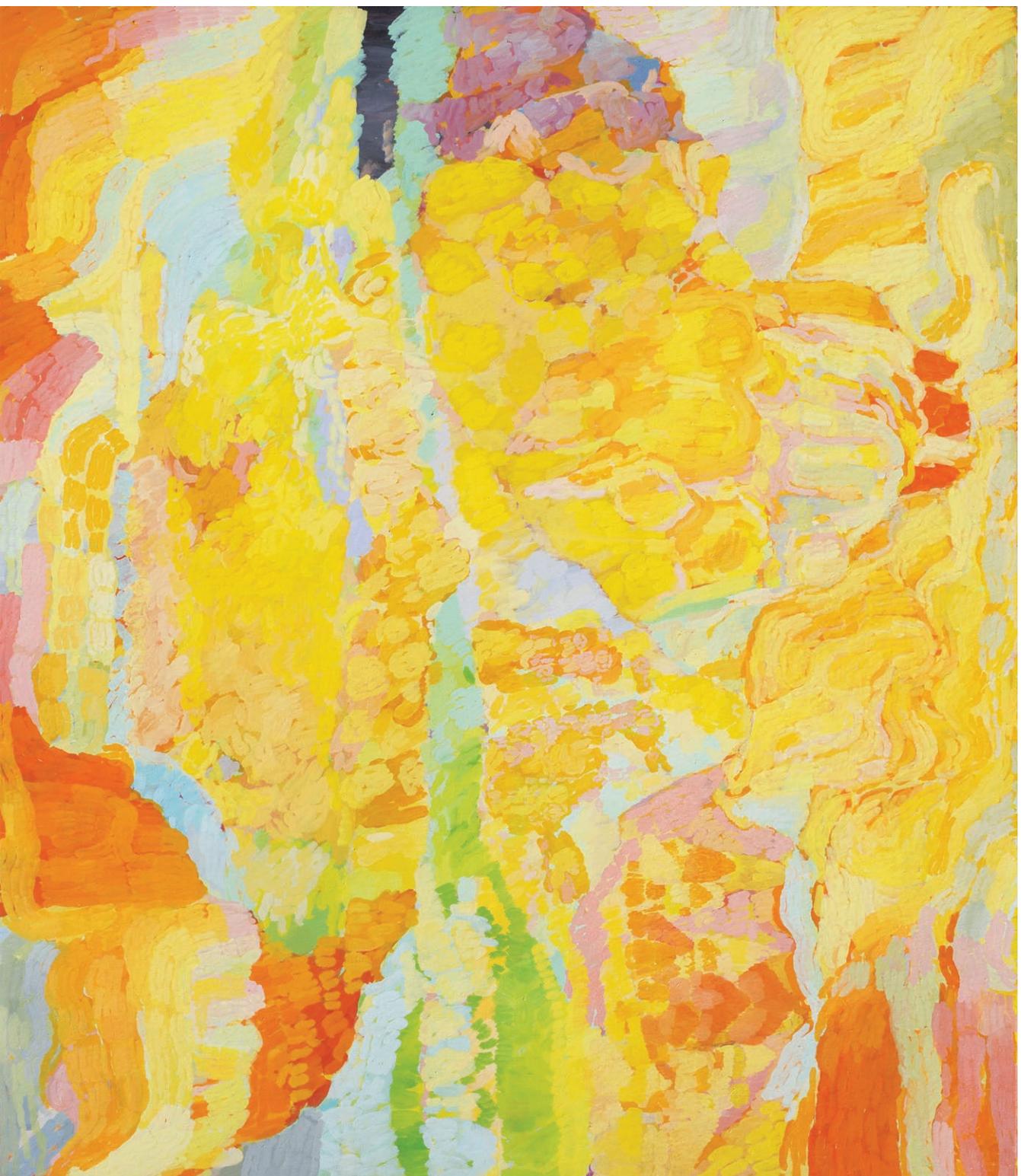
62 Ibid., str. 245–247.

63 Usp. ibid., str. 269.

64 Usp. ibid., str. 277.

„[...] molim te, časna i slavna majko povijesti, presveta Klio, da ublažiš srdžbu i smiriš ogorčene duhove onih članova svoje prečasne obitelji koji bi se mogli naći povrijeđeni mojim nadahnutim riječima, obećavši im da ću, čim budem mogao, svetim žrtvama te prečistim i neokaljanim tamjanom dati zadovoljštinu za uvrede njima nanesene. Dotle ih ti, presveta majko, obuzdaj i ublaži.“⁶⁵

65 Ibid., str. 273–275.

Luka Kušević, Iz ciklusa *Itinerarij*, 203x176 cm, ulje na platnu, 2021.

Iva Mirčić

Između, kao jedino sigurno i stalno mjesto onih koji odlaze

Spisateljsko umijeće Kristine Gavran dobro smo upoznali kroz njena prethodna djela, zbirku kratkih priča *Kiša u Indiji, Ljeto u Berlinu* u izdanju Disputa 2016. godine i roman *Gitara od palisandra* objavljen 2018. godine, također u Disputu. Zbirka kratkih priča *Kiša u Indiji, Ljeto u Berlinu* nagrađena je nagradom Slavić za najbolji prvijenac, a roman *Gitara od palisandra* našao se u finalu Nagrade Europske unije za književnost i finalu nagrade tportal, a osvojio je nagradu Mirko Kovač za najbolje djelo mladog autora. Autoričina kratka priča *Potpis* osvojila je 2021. godine prvu nagradu *Večernjeg lista*. Kristina Gavran uspješna je autorica i drama za djecu, drame *Dječak koji je tražio zmaja, Koruptivitis u Mišogradu* i *Sonata za kantu za smeće* nagrađene su nagradom Mali Marulić, dok je njena drama za odrasle *Spremni* nagrađena nagradom Marin Držić i postavljena je u ZKM-u. Kristina Gavran piše drame i na engleskom jeziku, napisala je dramu *Pepper and honey* koja je u produkciji Notnow Collective ostvarila turneju po Velikoj Britaniji. Njeno najnovije djelo, roman *Između*, objavljen je u listopadu 2022. godine u izdavačkoj kući Disput.

U romanu *Između* Kristina Gavran bavi se za hrvatsko, ali i ostala europska društva velikom i važnom temom, temom migracije. Tema je to koja nas zaokuplja svakodnevno, brojke su neumoljive i za malu zemlju poput Hrvatske značajne i strašne, a one nezaustavljivo rastu. Emigracija je naša zbilja i tema kojom se svakako valjalo pozabaviti i u literaturi.

Roman je podijeljen u dvanaest poglavlja, svako poglavlje označava jednu godinu života protagonista u tuđini. Priča počinje 2011. godine i počinje rečenicom: „Donosimo odluku-odlazimo.“ Protagonisti romana, Sandra i Marko, u svojim su dvadesetima i donose odluku o odlasku iz Hrvatske kako bi potražili priliku za bolju budućnost u Birminghamu. Njihova odluka nije bila nimalo laka, pratimo ih u agoniji koja joj je prethodila, ali koja se nastavlja i nakon donesene odluke, a i samog konačnog odlaska. Jednom kad su odluku donijeli, Sandri i Marku nije laknulo, oni su je stalno preispitali, nad njom dvojili, nalazili se često u trenucima kada su je morali donositi iznova i iznova. Motiv odlaska izrečen je već u drugoj rečenici romana: „Odlazimo jer ovdje neprestano živimo u prošlosti. Nama se mašta o budućnosti, nama se proždire sadašnjost, nama se gradi i stvara, nama je do novoga, novoga, novoga.“

Radnja romana počinje 2011. godine, a završava 2022. godine, i taj vremenski okvir koji je autorica odabrala je važan. Događaji i okolnosti tog vremenskog okvira važne su i utječu na životni put i životne izbore protagonista. Naime, taj vremenski period obilježen je problemima građana koji su nastali zbog kredita u švicarskim francima, ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, migrantskom krizom koja je zahvatila Europu, izlaskom Velike Britanije iz Europske unije i na kraju globalnom krizom izazvanom virusom Covid-19 i početkom rata u Ukrajini.

Marko je mladi student ekonomije koji napušta fakultet koji ga nije zanimao i upisao ga je kako bi udovoljio roditeljima, zapošljava se u Pošti i kupuje stan u Dugavama na kredit, kredit u 'švicarcima'. Marko vodi normalan život, voli otići s prijateljima na pivo, na Sljeme, pokoji koncert i roštilj, jednom mjesečno natankati auto i posjetiti svoje u Slavoniji, ljeti otići na more. Malo-pomalo situacija s kreditom postaje takva da je prisiljen odustati od svega, prvo od mora, pa onda od tankanja auta i posjeta obitelji, sve do toga da si zbog kredita više ništa ne može priuštiti. Sandra, mlada učiteljica koja radi po zamjenama i ne uspijeva dobiti stalni posao, jer se već unaprijed zna da je za to potrebno imati vezu koju ona nema. Živi sa samohranom majkom u jednosobnom stanu i mašta o nekoj boljoj budućnosti. Tako se njih dvoje, Sandra i Marko, naposljetku odlučuju za odlazak u Birmingham. Prvo odlazi Marko, nalazi posao u građevini, odnekud se mora krenuti, a nekoliko mjeseci nakon pridružuje mu se i Sandra. Osim s težinom same odluke i života u stranoj zemlji gdje ne poznaju nikoga, suočavaju se i s neodobravanjem roditelja. Nemaju podršku obitelji, štoviše, roditelji im nameću osjećaj krivice zbog ionako nimalo lakog odlaska. Ponekad su i sami nesigurni u svoju odluku, ali se međusobno tješe: „Ako ne uspije, uvijek se možemo vratiti.“ Ta mogućnost povratka istovremeno može biti ohrabrenje, iluzija i utjeha.

Jezik i stil kojim se Kristina Gavran služi doprinosi atmosferi koja čitatelja zaokupi već na prvoj stranici, kao i slikama koje su precizne i opipljive. Pripovjedačka ljepota može se nazrijeti i u balansu dijaloga i opisa, pojedine scene kao da gledamo snimljene kamerom u toplini jesenjeg sutona. Lako pratimo autoričin glas i slijedimo likove u korak, bez osjećaja težine i mučnine, kako piše, „običnim životom, životom u kojem postoje velika raskrižja, ali ipak samo običnim životom“. Poglavlja su pisana i iz Sandrine i iz Markove perspektive, ta naizmjenična pripovijedanja odlično su izvedena, prirodno, pružajući čitatelju potpuniji uvid i različitu perspektivu o mnogim situacijama, kao i uvide u konflikte jednog s drugim, ali i likova samih sa sobom. Cijelim romanom proteže se težina donošenja odluka i njihovo stalno propitivanje i potvrđivanje.

Odlazak, putovanje i dolazak u drugu zemlju, osamljenički su trenuci, prvo vrijeme boravka u Birminghamu izolirajuće je i samotno, to se možda ponajbolje zrcali u slici Marka koji sam sebi, gledajući se u ogledalo, govori kako će sve biti dobro, suspreže svaki udah, boreći se sa strahom dok odgovara na pitanja carinske kontrole za koja ni sam ne zna uvijek točan odgovor. Marko po dolasku počinje raditi na građevini gdje upoznaje one sudbinom nalik njemu, koji dolaze iz Poljske, Rumunjske, Pakistana i ex YU zemalja s kojima se može razumjeti, dok se međusobno povjeravaju, zadirkuju, šale, bodreći jedni druge u zajedničkoj mucu. Prvi birmingamski dani teški su i Marku i Sandri, propituju svoju odliku, međusobno se optužuju, pa se međusobno bodre i tješe, vjerujući u bolje dane. Iz stranice u stranicu pratimo kako se Marko i Sandra prilagođavaju, mijenjaju i kako im se odnos mijenja, autorica je to ocrtao vrlo precizno i prirodno. Možemo razumjeti trenutke njihove sjete, gotovo su nam poznati. „Prinosi svoju malu ruku mom nosu, udišem miris smilja. Podsjeća me na Hrvatsku, na ljeto, na japanke i užarene kamenčice na plaži. Kući se vraćamo u tišini. Po prozoru autobusa udaraju sitne kapljice kiše. Ona još uvijek stišće busen smilja u ruci. Ne razgovaramo, ali čujem u njoj potmulu osjećaj krivnje jer je rekla da bismo mogli ostati.“

Na ulicama Birminghama protagonisti romana suočeni su s identitetom migranata, tuđim, ali i onim vlastitim. Naposljetku, zadatak književnosti i jest da se bavi pitanjem identiteta, tko smo, kamo idemo, kome pripadamo, tko nam je blizak, a tko stran i zašto je tako. To seciranje pomaže boljem razumijevanju koje je potrebno i važno. „Ja sam tek ovdje postao rasist. Mrzim sve, a najviše naše. To da su svi migranti isti najveća je laž. Jedni druge mrze i ne razumiju. Ali ipak se međusobno razumiju bolje od Engleza.“

Sandra i Marko u Birminghamu postaju i roditelji, rađa im se kćer kojoj daju ime Đurđica. Je li odabir imena koje će Englezi teško znati napisati i izgovoriti odluka o povratku?

Likovi su u svojim dijalozima ogoljeni, otvoreni i ranjivi. Sandra tako Marku priznaje da se kad posjete Zagreb tamo više ne osjeća kao doma. Ali se ne osjeća tako ni u Birminghamu. „Između. U toj riječi kao da je esencija stanja koje mi se nastanilo u tijelu. Kad sam u Birminghamu, sanjam Zagreb i stvaram mislima nostalgične

akvarele. Kad napokon otputujem u Zagreb, smetaju mi sitnice i jedva čekam da se vratim ovamo. Onda sam pak nezadovoljna onime što me ovdje dočeka. Sretna sam samo na tom putovanju, od Birminghama do Zagreba i od Zagreba do Birminghama, negdje u avionu, miljama daleko od zemlje, u zračnom prostoru gdje je sve lako i moguće. Jedino se tu osjećam ugodno i svoje. Da, između.“

Sudbina migranta znači umoriti se od pokušaja uklapanja, od borbe da se uspije, od potrebe i truda da se bude prihvaćen, od inhibiranja vlastite autentičnosti kako bismo pripadali i bili slični drugima. I to 'između' kratki je trenutak koji nas od svega toga štiti i da nam snagu da borbu nastavimo dalje.

Zadnje poglavlje romana, baš kao i prvo počinje riječima: „Donosimo odluku...“ I tu se valja zaustaviti i čitateljima pustiti da sami otkriju završetak. Roman je zaokružena, funkcionalna cjelina, krug koji se zatvara. Predstavlja sudbinu dvoje mladih ljudi u kojima se mogu prepoznati tisuće i tisuće koje se nalaze u potrazi za stabilnošću i boljim životom u ovom nestabilnom i promjenjivom svijetu.

Autorica pokreće brojna važna pitanja kroz svoje protagoniste i njihovu potragu za boljim životom. Nailaze li mladi ljudi na osudu bližnjih i okoline ako se usude sanjati više od onoga što im je dovoljno za puko preživljavanje? Kako se boriti protiv besperspektivnosti? Može li se živjeti tako *između*, ni tamo, ni ovamo? Što je život, a što preživljavanje, kako graditi zajednicu, kako ponovno pripadati? Autorica nam možda ne daje direktan odgovor na pitanja, ali ovom knjigom pomaže raščlaniti kompleksnost migracije. Vodi nas u to *između*, mjesto s kojeg bolje možemo razumjeti i one koji odlaze i one koji ostaju. Svojim romanom potiče na razmišljanje, suosjećanje i razumijevanje. A svijet koji razumije, bolji je svijet.

Vesna Solar

Denis Peričić: *San o Križaniću*

HENA COM, Zagreb, 2022.

Novo djelo Denisa Peričića *San o Križaniću* nosi podnaslov *metaroman o Hrvatu bez granice*. Ono „meta“ upućuje na činjenicu kako se ne radi o „standardnom“ romanu. No, to već govori i naslov koji izravno spominje Juraja Križanića, pa tako u navodno fikcionalno tkivo romana uvodi sasvim nefikcionalni povijesni lik slavnog jezikoslovca. Već se, dakle, iz naslova i podnaslova daje iščitati kako je riječ o neobičnu i inovativnu pristupu pisanju o životu znamenitog hrvatskog svećenika.

Osim toga, na mjestu u knjizi na kojem se obično nešto napiše o autoru, u ovom izdanju stoji slika Denisa Peričića ispod koje ne slijede podaci o njegovu djelovanju, nego se samo navodi kako je za „potrebe pisanja ovog romana autor pročitao cijelu knjižnicu“. To je, izgleda, bilo nužno iz dva razloga. Prvi se odnosi na samog Križanića, a drugi na velike probleme koje pred pisca danas postavlja pisanje biografije.

Za Jurja Križanića gotovo svatko zna, ali to se znanje uglavnom zaustavlja na činjenici da se radi o iznimnoj pojavi u hrvatskoj književnosti sedamnaestog stoljeća. Njegovo široko znanstveno-umjetničko djelovanje obuhvaća gramatiku, glazbena djela, ali i svojevrsan politički aktivizam. Križanić je, naime, žarko zastupao panslavensku ideju, pa je zbog toga i mnogo putovao. Usprkos njegovu povijesnu značenju, o životu tog svećenika jezikoslovca ne zna se mnogo. Poznati su, doduše, neki okviri događaji, ali postoji čitav niz „rupa“ u biografiji koje onemogućavaju stvaranje jasnije slike o tome tko je Juraj Križanić zapravo bio. O njegovom životu i djelu pisali su i Vatroslav Jagić i Ivan Golub, pa čak i Miroslav Krleža, ali suvremena Križanićeva biografija ne postoji.

Nedostatak povijesnih zapisa i dokaza o Križanićevu životu velika je prepreka pisanju njegove prave znanstvene biografije. Toga je Denis Peričić uvelike svjestan, i čini se da je to razlog zašto se odlučuje na znatno drugačiji pristup. Taj pak pristup traži poznavanje problema s kojima se susreće svaki pisac koji piše o nekome tko je doista postojao. Radi se o postavljanju Peričićeva *Sna o Križaniću* u široko zasnovano suvremeno pisanje o životu, odnosno onoga što se obično naziva *life-writing*. Djela takve tematike danas su posvuda – od vrhunske romaneskne verzije biografije Emily Dickinson *Gradovi od papira* do posve komercijalne biografije princa Harryja, da spomenemo samo najnovije. Ono što je takvim tekstovima zajedničko svojevrsna je „čvršća“ veza sa stvarnošću negoli je to slučaj u „čistoj“ fikcionalnoj književnosti. Oni, naime, govore o osobama koje doista postoje ili su postojale i o događajima koji su se zaista odigrali. Tako se doima da su „pomakuti“ u odnosu na tradicionalnu književnost koja je „čista fikcija“. No, to je samo privid. Sve se, naime, uvelike usložnjava samom činjenicom pisanja. Kako je tzv. teorija odraza odavno napuštena, jasno je da se u jeziku – a onda i u književnosti – stvarnost ne može izravno odslikati. To onda znači da svako pripovijedanje, čak i ono o stvarnim događajima, znači fikcionalizaciju. Izravno dohvatiti Jurja Križanića kroz pisanje i književnost nije moguće.

Toga je Denis Peričić savršeno svjestan pa se odlučuje na najteži mogući put pisanja o nečijem životu, na postmodernistički hibrid romana, biografije i povijesti. To je u suvremenom pisanju biografije nešto poput „srednjeg puta“. S jedne je strane mogućnost sasvim znanstvene biografije, koja se strogo drži činjenica i povijesnih izvora. Takva je, recimo,

najnovija biografija Gustave Flauberta Fredericka Browna *Flaubert*. Odmah treba reći da takav tip teksta obična nema osobitu književnu vrijednost. Drugi pol pisanja o nekome tko je doista postojao „čisti“ je roman, dakle nešto poput romansirane biografije, koja zanemaruje povijesne podatke, a naglašava pripovijedanje o nečijem životu, i tu spada većina tradicionalnih biografija. Postmodernizam, koji naglašava paradokse i jednog i drugog pristupa, uvodi posve nov način pisanja, koji u tekst uvodi sve probleme s kojima se susreće tradicionalna biografija, čini ih vidljivim, i na temelju njih gradi složeno književno djelo. Takav tip teksta iznimno je teško napisati i on uspijeva samo najboljim suvremenim pripovjedačima, poput Johna Bavnillea s *Keplerom* i Juliana Barnesea s *Flaubertovom papigom*.

I upravo takav tip teksta piše i Denis Peričić. Njegovu je široko poznavanje kako samog Križanića, tako i suvremenog *life-writinga* s jedne strane omogućilo pokušaj pisanja zanimljivog biografskog romana, a s druge i onemogućilo potpuni književni uspjeh takvog teksta. Čini se, naime, da je Peričićeva izuzetno ambiciozna zamisao nadišla samo njezino književno ostvarenje. *San o Križaniću* kombinira povijesne podatke, male analize povijesnih likova, citate iz Križanićevih djela i dijelove teksta koji su čisto pripovjedni, što znači i fikcionalni. Okvir svemu predstavlja Kronologija, u kojoj se navode ključni podaci Križanićeva života po godinama, što omogućuje lakše snalaženje u samom romanu. I sam tijek priče romana uglavnom će se držati kronologije Križanićeva života, negdje od 1617. do smrti 1683. Sve će, međutim, početi s krajem, s događajem koji će neposredno prethoditi Križanićevoj smrti, a onda će se pripovijedanje vratiti na početak njegova života i pripovijedati po principu „što se dalje s njim dogodilo“.

Samo obrtanje kronologije u biografskom tekstu nije novost. Stavljanje smrti na početak pripovijedanja o nečijem životu nije samo postmodernistički štos, nego obrće i samo značenje temeljnog događaja života; to više nije rođenje, nego je smrt. Tako je, recimo, Carlos Fuentes napisao *Smrt Artemija Cruza*, a ne *Život Ardenija Cruza*. No, problem Križanićeve smrti Peričić je vrlo zanimljivo postavio tematski i strukturno. Zna se, naime, da je Križanić poginuo u bitci s Turcima kod Beča 12. 9. 1683. Međutim, što se točno zbilo, ne zna se. Taj dvostruki aspekt jezikoslovčeva života, odnosno igru između onoga što o njemu znamo i onoga što možemo samo nagađati, u ovom se romanu tematizira kao dvostruki opis smrti. I ne samo to,

nego se postmodernistički naglašava kako se radi o izmišljenoj verziji te smrti.

U djelu je to izvedeno kao početak i kraj: roman i počinje i završava Križanićevom smrću, što svemu daje neku kružnu strukturu. Prvi opis smrti neki je uvod kako u smrt, tako i u roman, jer opisuje kako se Križanić pridružio poljskoj vojsci na putu do Beča. Druga smrt opisuje zbivanja na bojištu koja vode do jezikoslovčeve pogibije, ali uključuje i neobično poglavlje pod naslovom „U dvorani ogledala“. To poglavlje, naime, govori o konačnom obračunu Križanića i vruga, koji u romanu nastupa pod imenom gospodin Kobasinić. Čitav taj složeno postavljen opis smrti izveden je u potpunosti pripovjedno i spada u najbolje stranice romana.

Iako je glavna karakteristika *Sna o Križaniću* izrazita heterogenost teksta, najbolji dijelovi su oni koji su „čisto“ pripovjedni. Osim spomenutih, to su i poglavlja koja se bave Križanićevim odrastanjem i njegovim prijateljstvom s Nikolom Zrinskim. U tim poglavljima Križanić postaje živ lik iako njegovo cjelovito „oživljavanje“ u tekstu nije sasvim uspješno. Ovom romanu i nije cilj rasvijetliti u potpunosti život i osobu velikog jezikoslovca; tekst se, naime, uvelike bavi i sam sobom i svjestan je vlastite moći i nemoći. Ipak, svemu bi se mogla prigovoriti određena neuvjerljivost samog Križanića. On, naime, ispada kao za svoje vrijeme krajnje neobičan, učen i predan čovjek, no neka zaokružena karakterizacija koja bi se mogla očekivati izostaje.

To je uglavnom posljedica izuzetne složenosti teksta koji funkcionira kao križanac između mnogih žanrova i načina pisanja. Ima tamo i „čiste“ kronologije, povijesnog pripovijedanja, osvrta na povijesne događaje ili likove, posve fikcionalnog pripovijedanja o nepoznatim događajima iz Križanićeva života koji često imaju elemente fantastike, citata samog Križanića kao i citata iz niza suvremenih djela te jasnih pripovjedačevih komentara. Tako izrazito heterogeni tekst nužno se susreće s problemom cjeline. S obzirom da svi ti dijelovi ipak čine manje ili više cjelovito djelo nazvano *San o Križaniću*, pitanje je što je ih „drži na okupu“. Čini se da je autorova pretpostavka da je Križanić kao tema dovoljna poveznica, no kako se ne radi o tradicionalnoj priči o nečijem životu, lik Križanića ipak ne uspijeva osigurati onaj element u tekstu koji bi uspio povezati tako raznorodne dijelove. Zato se uvodi neimenovani pripovjedač koji pokušava sve održati zajedno, istovremeno se legitimirajući kao postmodernistički pripovjedač sa svim ograničenjima koja on ima. On pokušava u samom tekstu stvoriti onu nit koja će

sve povezati, no ne uspijeva u potpunosti. Čini se, naime, da pripovjedačevi komentari prvenstveno služe usporedbi Križanićeva vremena s onim sadašnjim, a ne unutarnjoj koherenciji teksta.

Ti su pripovjedačevi komentari dosta česti i zanimljivo je da uglavnom služe razdvajanju vremena u kojem je živio jezikoslovac i današnjeg vremena, što je pomalo neobično. Obično se „uzima zdravo za gotovo“ da su ta vremena različita, pa je onda potrebno među njima naći poveznice, a u *Snu o Križaniću* najčešće se govori o srazu današnjeg i prošlog vremena. Osim toga, često se baš o suvremenom dobu govori s podsmijehom, čak i pejorativno. To s jedne strane ukazuje na kritiku suvremenosti, ali se s druge strane povremeno čini malo čudnim, kao

u odlomku u kojem se tvrdi da ako bi se Križanić probudio u današnje doba, sigurno smatrao kako je umro i došao u pakao. No, zar njegovo vlastito vrijeme također nije imalo „paklene“ osobine – od ratova, gladi, bolesti, siromaštva i neznanja velike većine stanovništva do podsmijeha na koji je nailazio obrazovani svećenik koji se bavio jezikom i glazbom?

No, pripovjedačevi komentari imaju još jednu važnu funkciju u tekstu: oni su izvor humora u romanu. Oni vrlo ozbiljnoj tematici pripovijedanja o životu Jurja Križanića daju notu neozbiljnosti i ludizma te tako čine jednu od glavnih vrijednosti ovog vrlo ambiciozno zamišljenog i djelomično uspješno realiziranog romana.

Elizabeta Hristić

Sibila Petlevski: Točka poraza

„Čak i kad su preživjele – bile su mrtve. Govorile su, došaptavale se, vikale, plakale, vrištale, pjevale, ali prokletstvo njihove, ženske „avlije“ bilo je u tome što ih zapravo nitko nije čuo. Relativno nedavno, na povijesnoj lenti vremena „dobile su pravo glasa“ a i to je bilo slično guranju kamena uz brijeg, sve do vrha, odakle se kugla počela rušiti nizbrdicom demokratskog svijeta.

Andelka se pitala kad će štropot lavine – snažan i razoran – zagrmjeti i hoće li to biti posljednji zvuk prije novog razdoblja gluhe, bijele tišine koja će ih prekriti sve – i već mrtve i još žive. Bio je to trenutak kad joj se prikazala Ženska avlija. Zamislila ju je kao ograđen prostor u kojem žene kojih nema razgovaraju jedna s drugom.“

Može li autor ispričati snažnu intimnu priču ako se odluči na takav koncept i diskurs koji između čitatelja i (anti)junaka stvara blijeđu, ali ipak – demarkacionu liniju, te brojnim digresijama i slojevima bježi od dubljeg uranjanja čitatelja u duboku bolnu intimu? Na početku čitanja bila sam zbunjena analitičkim „višeglasjima“ pristupa idejama i motivima, htijući pravocrtno, ritmično i dinamično pratiti zanimljivu osobnu priču. No, dobila sam osjećaj da se vremenske razine i prostori romana konstantno pretaču u kovitlacu pripovijedanja. Jasno, odmah se uočava snažna etičnost i altruizam, ali intimna bol se iz intime širi u koncentričnim krugovima te efekt nije predano emotivno uvlačenje čitatelja u intimnu dramu junakinje – upravo obratno: silnice izlaze van i naglasak je na *Weltschmerzu*. Sve to, istina, pomalo narušava ritam i težnje da nas priča proguta, ali s druge strane, čitatelj dobiva ovdje nešto drugo, možda i važnije: postaje svjedok, analitičar, sudac i filozof, riječju – sukreator pisca.

A zatim sam slučajno naišla na intervju sa Sibilom Petlevski u kojem mi je konačno sve razjašnjeno: upravo je namjera autorice bila da naruši sve uvriježenosti koncepta i naracije i tako iznjedri eksperimentalni roman: odlučila je svojoj junakinji dati pero u ruke da umjesto nje napiše priču i da od njenog istraživačkog materijala napiše nešto. Ali hoće li to ona napisati i kako, ovisit će o njejoj osobnosti i zadanim okolnostima. Na nama čitateljima je da protagonističine postupke razumijemo ili ne razumijemo, a Petlevski nam kroz priču nudi puno razina razumijevanja, uzročno-posljedičnih veza, aluzija i iskustava kroz povijest, postavljajući nam istodobno pitanja i zagonetke. Osobna točka poraza na taj način dobije uzlet i nakon krajnjeg umora junakinjina, čitatelj uzima palicu u svoje ruke, etički prigripi bol, osvjetljava istinu i pita se o sveobuhvatnoj odgovornosti, propitujući i sebe sama o odgovornosti i putevima istine.

Glavni lik ovog (anti)romana je Andelka Javorović, novinarka i prevoditeljica, porijeklom iz hrvatske emigrantske obitelji u Kanadi koja domovinu posjećuje kao prevoditeljica volonterka, priključivši se kanadskoj jedinici UNFROFOR-a, zaduženoj za osiguravanje mira u zaraćenim područjima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. No, njen nevini entuzijizam grubo zaprlja spoznaja da ništa nije bilo onako kako je trebalo biti – osim što „mirotvorci“ često nisu imali pojma o našem ratu, povijesti, često su nosili i genetsku popudbinu agresivnih ratobornih predaka. Najgore od svega je bilo to što je Andelka svjedočila i njihovu sudjelovanju u masovnu i organiziranu silovanju žena. Izvukavši se iz tog pakla, nije je napuštala želja da kao novinarka napiše knjigu na osnovu zapisa žrtava –svjedokinja, ali i vlastitih mučnih iskustava. No, posttraumatski problemi nisu joj dali dovoljno hrabrosti i snage za taj moralni i humani čin. Puno godina poslije, kao izliječena

od traume, pronalazi u sebi snažan motiv i odlučnost da staru ideju sprovede u djelo. Jer za preživjele žrtve vrijeme je stajalo na mjestu, dokle god je istina bila zakopana. Realizirana u poslu te kroz obitelj (muža i dvoje djece), snažna, čini se da će obaviti zadatak koji se isprva i ne čini tako kompleksan. Jer, eto, visoki dužnosnik koji je postao još više rangiran, uspijeva prikriti svoje sudioništvo u zločinu i još bez ikakva srama javno iznosi svoju verziju istine. Izokrenutu poput rukavice naopako. Ali on je zaštićen, on je drski oholi muškarac, „bijeli viktorijanac“ s pedigreom, a ona samo žena i „piskaralo“ koju će pokušati skršiti ucjenama. A sama istina kao da na kraju nije bitna nikom oko nje – ni novinarskoj redakciji, ni okolini koja živi svoje male obične živote, ne opterećujući se prošlošću.

Roman ima tri sloja. Prvi sloj čini, na prvi pogled, ne osobito bitna krimidrama s domaćim urbanim štihom, poput onih modernih domaćih, koje se danas često vide na TV-u. Likovi su koliko toliko životni (dovoljno da čitatelju drže pažnju), ali pomalo i plošni, s nenaglašenim karakterizacijama, ponekad suvišnih ili nerazumljivih, nedovoljno razjašnjenih ponašanja. Ne mogu se oteti dojmu da su tako i zamišljeni – kao preslika segmenta tipičnog društvenog miljea.

Drugi sloj priče je ozbiljniji – to je priča glavne junakinje, njen tok svijesti, nošenje s dilemama i traumama, njena sjećanja, njeno žrtvovanje. I njena točka poraza nakon koje više ništa nije isto. A opet, njome skida sa sebe i dio tereta. Anđelka, nakon što odluči napisati knjigu, dobiva prijetnje koje pokušava sakriti od obitelji. Paralelno teče i ta mala krimipriča, no na kraju kao da niti nema potrebe da se ona do kraja objasni. Više je tu kao dokaz da, eto, postoje i danas tu neki važni i lažni ljudi protiv kojih je borba nalik borbi s vjetrenjačama. Anđelka na kraju odabire zaštititi svoju obitelj, no nemila sudbina joj priredi udarac s druge, neočekivane strane. Autorica romana kao da se distancira od sudbine svoje junakinje i bira postupke u kojima izostaje snažna drama i emotivni klimaks. Ta nova rezignirana bol njene junakinje kao da dolazi polako, u valovima. Ustvari je riječ o tome da se težište poraza prebacuje na društvenu odgovornost, na uzročnost povijesnih krugova. Povijest se ponavlja i nudi obrazac, a društvo je slijepo. I tako se mi, čitatelji, nađemo u vlastitom eksperimentu i lovimo nijanse s dva različita spektra povijesnih istina i laži. Rat je preciziran i vremenski i prostorno, no priča se širi na povijest svih ratova kojima je svijet oduvijek premrežen, a zločini imaju svoje uzročno-posljedične veze čije niti sežu duboko u prošlost. Čitatelju se ne daju jasni odgovori, ali nudi mu se i možda preopširni povijesno-antropološki eseji umetnuti u roman. Zato ovo i jest eksperimentalni roman u kojem tekst počesto odlazi s linije fokusa na romaneskno psihološkom te postaje nalik novinarskom članku ili temeljitom završnom radu studenta povijesti ili antropologije. Ali Petlevski nam i sama kaže da je sve prepustila svojoj junakinji koja je i novinarka. Osobno su mi manje zanimljivi dijelovi prepuni povijesnih činjenica iako oni imaju svoj jasan zadatak: rasvijetliti povijest ratovanja, posebno područje Kanade. Puno su zanimljiviji antropološki dijelovi u koje uranjamo kroz priču o junakinjinoj osobnoj povijesti – njen djed iz Kanade je posvojen od Indijanaca iz plemena Irokeza, po nalogu majke klana. Tu slijedi zanimljiva priča o različitostima plemena u kojima vlada matrijarhat – u takvu uređenju posvajanje iz neprijateljskih redova ima motiv vjerovanja u nužnost nadoknade mrtvih (njen djed je bio umjetnik), ali nameće se i filozofsko pitanje – ima li u tome i ženskog pristupa ratu i pokušajima iznalaženja načina za dužim održavanjem mira? Bi li u svijetu kojim vladaju žene bilo manje ratobornosti, osvete, inata i prkosa? Ili je to iluzija. Otvoreno je da čitatelj sam donese zaključke. Majka klana je u dosluhu s Prirodom, ona ustvari njome upravlja i takav pogled na svijet kontrastiran je današnjem modernom svijetu koji je konstantno na rubu sveopćeg rata, protiv čovjeka i prirode. Znamo već od ranije da je Sibila Petlevski majstor u pripovijestima i znanstvenim djelima s ekološkom tematikom. U „Točki poraza“ pokazala je i izniman talent za intertekstualno poigravanje. Pa ćemo tako čitati i o starim vjerovanjima koja nije teško simbolički transponirati: Wendigo je kanibal, ali u ovoj priči je duh rata, njegova glad je stoljetna, smrada njegove truleži ne možemo se stoljećima riješiti. Spominju se i pronalaze svoju točnu simboličku lokaciju i mitovi o Meduzi, Gorgoni.

Autorica svoju junakinju smješta tik uz priče o ženama iz prošlosti (Janja iz Šenoine *Kugine kuće* kao simbol ženskog mirenja sa sudbinom koja kontrastira idealu snažne majke klana). Spominju se i žene u Andrićevim djelima, ali zakoračila je i u modernu literaturu i film. Djelo O'Connor *Teško je naći dobra čovjeka*, baš kao i scenarij Trierova *Dogvill*a jasno pokazuju da se „zlo može pojaviti bilo gdje“.

Na kraju niti autorica ne imenuje tog pozicioniranog visokog dužnosnika ruku umočenih u krv. Jer oko istine se obavilo sedam velova, a i krvnici i njihove žrtve stare. Zato ga naziva MacNištica, MacNull, Ma-

cNaught. A mi u rukama, zaklopiš knjigu, nalazimo „štafetu“ gorku i tešku, sa stotinu pitanja i dilema vezanih za rat, zlo, krvnika i žrtvu, a najviše onih vezanih za važnost istine. Zanima li ikoga danas koliko puta se ratna žrtva i nakon više desetljeća od rata raspadne i opet mukotrпно sastavi u momentima kad slučajno susretne svog krvnika, silovatelja koji mirno šeta istim ulicama, neprocesuiran, dakle slobodan.

A svaki jauk žrtve otrgnut je od slike stvarnosti. I tako će biti dokle god se pravi zvuk ne namontira na odgovarajuću sliku. Autorica to sjajno prispodobljuje u priči o „Knjizi snimanja“ gdje su na jednoj strani slike, a na drugoj zvuk koji se kasnije uklapa. A kad su ta dva stupca desetljećima udaljavaju, možemo samo s užasom pretpostaviti koliko je tu prostora za lažna montiranja stvarnosti. Zvuk lažljivoga govora visokopozicioniranog časnika u potpunosti može izmijeniti sliku koja je nijema. Jer jauk žrtve je zadavljen neprobojnim velovima oko istine baš kao u zidovima avlije iz uvodnog citata.

Roman *Točka poraza* je tako tek jedan od pokušaja bacanja svjetla na istinu, a spisateljska misija je uspjela ako se i čitatelj potruditi na svoj način – dati obol nezaboravu. Jer konačna smrt je samo u zaboravu.

„Odnos između slike nečije patnje i zvuka koji je prati, određuju društvene okolnosti u povijesnom vremenu, pa se prostor dvoumljenja oko etički prihvatljivog ili etički neprihvatljivog tumačenja mojih prizora prebacio na vas koji svjedočite mojoj točki poraza, Ne postoji riječ kojom bih vam na tom prihvaćanju odgovornosti zahvalila“ – kaže autorica u efektnoj završnici romana.

Kritičarev obzor Damira Radića

Martina Vidaić, *Grad: Konstrukcija*

V.B.Z., Zagreb, 2023.

Svoj pretprošlogodišnji roman *Stjenice*, nagrađen Nagradom Europske unije, Martina Vidaić otvorila je epigramom renesansnog klasika Leona Battiste Albertija o odnosu grada i kuće: „Budući da je grad, prema našim filozofima, samo jedna velika kuća, i jedna kuća je mali grad“. Grad i kuća, odnosno gradovi i kuće, bitni su motivi i nove Vidaićine knjige, ovog puta zbirke pjesama (pete po redu), *Grad: Konstrukcija*. Arhitektura i arhitektonika kao da su u zadnje vrijeme od posebna autoričina interesa, iako treba reći da ono što se sugerira epigramom romana i naslovom zbirke pjesama, u samim tekstovima tih knjiga ne dobiva preveliku potvrdu. Niti su *Stjenice* roman u kojem arhitektonski aspekt, barem na eksplicitnijem planu, igra neku vrlo značajnu ulogu (bez obzira što je protagonistica/pripovjedačica arhitektica), niti je *Grad: Konstrukcija* knjiga pjesama koja se bitno bavi konstrukcijom grada. Štoviše, glavni motiv potonjeg djela, riječ koja se u njemu najviše puta javlja je voda, koju prate motivi poput otapanja, kiše, mokrine, jezera, a na vodu itekako mogu asocirati i također česti motivi zrcalo (ili ogledalo) te staklo, kao i oblaci, pa čak i učestalo prisutni ekrani. Paralelno s tim 'vodenim' slojem ide onaj 'arhitektonsko-građevinski' – nakon vode drugi najčešći motiv je kuća (odnosno kuće), poduprt čestom motivikom zida/zidova, grada/gradova i dvorišta. Neki, recimo uvjetno, treći 'nezavisni' sloj bili bi, pak, motivi laganja, bjeline i hladnoće, pri čemu se potonja dva opet mogu asocijativno povezati s vodom. Uglavnom, ima u knjizi sasvim dovoljno pojmova od kojih se konstruira grad (nenijetko se javljaju i motiv sobe te predmeti karakteristični za stanove i kuće), no ako poznavatelji autoričina opusa na temelju naslova budu očekivali čvrsto konceptualnu zbirku kakve su bile prethodne dvije - *Trg, tržnica nož* i *Mehanika peluda*, očekivanja

će im ostati iznevjerena. Jer iako, kako smo vidjeli, u njoj ima kuća, stanova, zidova, soba, dvorišta, kućanskih predmeta, a nađe se i plafona i kuhinja, iako sadrži i tipične gradske prostore poput parka ili pošte (poštanskog ureda s dugim redom čekanja), iako se javlja i motivika povezivanja urbanog i prirodnog ili pseudoprirodnog (npr. piknik na jezeru, a jezero može biti i umjetno, pogotovo ako je u gradu), knjiga *Grad: Konstrukcija*, kao i na početku spomenute *Stjenice*, dominantno nije čvrsto osmišljen koncept s arhitektonikom grada, odnosno urbanizmom u središtu. Jasno to potvrđuje i postavljen okvir zbirke, njezina prva i njezina posljednja pjesma (okvirno komponiranje *Grada: Konstrukcije* nadovezuje se na isto takvo *Trga, tržnice, noža* i *Mehanike peluda*).

Dakle, o čemu je riječ na početku i kraju cjeline kao njezinim posebno jakim mjestima? Pojednostavljeno rečeno, o vodi i ljubavi prema vodi, te o ljubavi koja se traži od vode. Knjigu otvara pjesma *Rusalka*, čiji naslov upućuje na bajkovitost, arhetipsko, pa i ruralno (potonje i samim zvukom riječi), a svojim sadržajem može izazvati asocijacije na Shakespeareovu Ofeliju. Naslovna protagonistica pjesme u prvom (mono)stihu kaže „vodo, volim te“. U drugoj strofi pojašnjava zašto („jer si tamna i mirna kao misao“), ali i upućuje na to da, poput Ofelije, leži na dnu vode/misli „već bijela i bezbojna“, tj. da umire. Međutim, za razliku od Ofelije, *Rusalka* će se na kraju pjesme pobuniti protiv smrti; nakon dugog ekskursa o njezinu (refleksivnom) doživljaju dvojice starih muškaraca koji na obali igraju šah te o spasiocu na osmatračnici, ona završava u kontrastu s početkom – dok je pri početku afirmirala mimoću vode, sad joj poručuje: „plivati se mora, vodo / nemirna budi“. Ili drugim riječima, *Rusalka* se preнула i zaplivala, odlučila se

za život. Međutim, na kraju knjige, okvir će zatvoriti izbor smrti. Kratka pjesma *Ploča treća*, u tri stiha, raspoređena u dvije strofe od kojih je druga monostih, govori: „virginija je odsjekla svoje sise / i stavila ih u džepove // vodo, voli me, rekla je“. Na početku eksplicitno optiranje za život lika iz bajke, jezerske ili riječne vile asocijativno povezane s fiktivnim likom Ofelije iz Shakespeareova *Hamleta*, na kraju neeksplicitan, ali kontekstualno posve jasan odabir smrti stvarne osobe, očito slavne modernističke spisateljice Virginije Woolf, čije samoubojstvo utapanjem u rijeci pjesma priziva. S obzirom na dobro poznata nagnuća poetike Martine Vidaić spram tame i mraka, takvo zaključivanje knjige nimalo ne iznenađuje, ali ovdje je bitno istaknuti da početak i kraj kao međaši nemaju nikakve veze s naslovnom temom, konstrukcijom grada. Riječ je o životu i smrti, ima tu, može se reći, i nešto sniženog odnosno morbidnog, autodestruktivnog erosa ili pseudoerosa (u prvoj pjesmi Rusalka se pita „voli li muškarac u crvenim gaćicama / da mu netko siše čmar“, u završnoj Virginia Woolf „je odsjekla svoje sise“), ali nema grada, kuća, stanova, zidova. I nije da je tako samo u okviru, nego je i jezgra knjige pristojno popunjena 'negradskim' pjesmama.

Osim naslova knjige, njezinu konceptualnost sugeriraju i naslovi niza pjesama. U knjizi su tako četiri pjesme s likom Rusalke (*Rusalka*, *Rusalka putuje*, *Rusalka čita*, *Rusalka opet putuje*), sedam pjesama s naslovnom sintagmom *Pjesnikinja dijeli objavu* (*Pjesnikinja dijeli objavu: Krivnja*, *Pjesnikinja dijeli objavu: Laž*, *Pjesnikinja dijeli objavu: Teret*, *Pjesnikinja dijeli objavu: Čežnja*, *Pjesnikinja dijeli objavu: Nestabilnost*, *Pjesnikinja dijeli objavu: Samoća*, *Pjesnikinja dijeli objavu: Smrt*), dvije pjesme s gradom u naslovu (*Prvi grad: Dekonstrukcija*, *Grad-Bolnica*), četiri pjesme o potresima (*Potres*, *Drugi potres*, *Manji potresi*, *Iščekivanje potresa*) i tri pjesme s pločom u naslovu (*Ploča prva*, *Ploča druga*, *Ploča treća*). Riječ je o dvadeset od ukupno 49 pjesama, znači ne puno manje od polovice uradaka, pa ipak zbirka ne ostavlja dojam naročite konceptualnosti. Vjerojatno zato što je većina pjesama ostala izvan domene konceptualnog, a pogotovo eksplicitno konceptualnog, ali i zato što su one eksplicitno mišljene konceptualistički neravnomjerno raspoređene u ukupnosti knjige po principu 'koncepta malo ima, malo nema', umjesto da recimo budu organizirane u cikluse. Tako da objedinjujući faktor nije koncept, koji se ispostavlja kao zapravo vrlo labav, gotovo neobavezan, nego prepoznatljiva poetika autorice. Poetika u kojoj se prožimaju s jedne strane nadrealno i metaforično (ponekad kod Vidaić nije lako odrediti što je nadrealno, što metaforično),

s druge stvarnosno i naturalističko, uključujući tzv. estetiku ružnoće, poetika u kojoj su često intenzivni nanosi grotesknog, bizarnog, morbidnog, ponekad se javi (duhovita) ironija, rijetko trenuci (ljubavnog) intimizma. Poetika čiji stilski sloj ustrajno diše ekspresivnom slikovitošću, što je vjerojatno i najveća snaga poezije Martine Vidaić. Poetika koju do neke mjere fino ilustrira naslovnica knjige, djelo Siniše Mazulovića, koja prikazuje osobu reklo bi se neodrediva spola kako stoji, bacajući na njih dugu sjenu, iznad stepenica što vode prema dolje, u neke reklo bi se tajanstvene prostorije, lako moguće u mrak podruma.

Mrak, nasilje, smrt i dalje, dakle, napućuju pjesništvo autorice, a u odnosu na prethodne njezine poetske knjige, aktualnu odlikuju često kraće strofe, s dosta monostihova i distiha (samo jedna pjesma je nestrofična, u jednom stupcu). U tom smislu prozračnija je to poezija, čemu doprinosi i isključiva uporaba malih slova uz potpuno odbacivanje točke (od interpunkcijskih znakova prisutni su samo zarezi i gdje koja dvotočka), u kombinaciji s prohodnijom semantikom lakše čitljiva, konkretnija. I ono najvažnije – riječ je o kvalitativno najkompaktnijoj autoričinoj poetskoj knjizi. U svim prethodnima, osim možda u *Trg*, *tržnica*, *nož*, bilo je većih ili manjih viškova u obliku nedovoljno kvalitetnih pjesama, ovdje je broj takvih zanemariv. Istovremeno, broj antologijskih pjesama je veći – kao vrhunske izdvajam naslove *Podstanarka* (ultra ekspresivan i atmosferski spoj morbidnog, naturalističkog, nadrealnog i metaforičkog u stvarnosnom ambijentu), *Život na rubu* (opisno stvarnosni prikaz prigradskog ambijenta s dvije efektne metafore i odličnim ritmom koji uključuje repeticije stihova/motiva), *Jedno od posljednjih popodneva* (druga pjesma, nakon *Spašavanja ljeta*, o bakinom umiranju s izuzetnim nadrealnim odnosno metaforičkim trenucima) i *Pjesnikinja dijeli objavu: Smrt* (kratka i jako efektna groteska o nadrealnoj invaziji Djeda Mraza na pjesnikinjinu kuću i utrobu, preciznije želudac). Odlične su i sljedeće pjesme: *Muzej malograđanske umjetnosti*, *Jezero*, *Tamno evanđelje*, *Drugi potres*, *Spašavanje ljeta*, *Mrtvi kompliciraju*, *Iščekivanje potresa* i *Ploča treća*. Većina ostalih radova je solidna ili izrazito solidna, a u promašaje idu samo dva sastavka: *Svilene glave* (neuvjerljiv pokušaj nekovrskog feminističkog angažmana) i *Crveni slon* (nategnut alegorijski pristup s moguće postkolonijalnim implikacijama). Zapravo najveći promašaj knjige njezin je naslov koji, kako je rečeno, upućuje u uglavnom pogrešnom smjeru. Srećom, puno bolji od naslova je sadržaj koji nudi vjerojatno najbolju pjesničku knjige Martine Vidaić, autorice koja se potvrđuje kao jedan od vodećih poetskih glasova mlađe srednje generacije.

Almin Kaplan, *Šušanj*

V.B.Z., Zagreb, 2023.

38-godišnji hercegovački pjesnik i prozaik Almin Kaplan u Hrvatskoj je postao poznat svojom sedmom knjigom, romanom *Meho* izvorno objavljenim u nakladi zagrebačkog V.B.Z.-a 2019. godine. *Meho* je izazvao velik pozitivan odjek, s pravom, jer doista je riječ o jednom od boljih romana izdanih zadnjih desetak godina na prostoru takozvanog B-C-H-S jezika, to jest području srednjejužnoslavenskih štokavskih jezičnih standarda. *Meho* je drugi Kaplanov roman nakon proznog prvijenca *Trganje* objavljenog u Sarajevu 2017., iako neki, pa i sam autor, njegovu knjigu poetskih fragmenata *Ospice* iz 2014. nazivaju romanom u stihovima. Potpisnik ovih redaka nastupit će tradicionalnije i isključiti *Ospice* iz romanesknog žanra, te novi autorov roman *Šušanj*, kao i *Meho* izvorno objavljen u Hrvatskoj kod V.B.Z.-a, označiti trećim po redu. Čak bi se moglo govoriti o stanovitj neformalnoj trilogiji – dok se *Trganje* (iz dječje perspektive) bavilo navještajima i početkom zadnjeg rata na ovim prostorima, *Meho* ratnim povratnicima nakon završetka oružanih sukoba, *Šušanj*, kao i prethodna dva smješten u ruralnu Hercegovinu, u središte radnje stavlja povratnike na rodna ognjišta pri samom kraju rata, dok se iščekuje njegov konačni završetak, ali nije sva opasnost minula. Osim mjesta i vremena radnje, romane povezuje to što su u sva tri protagonisti Muslimani, koji se mogu pisati i velikim početnim slovom kao nacija (prije nego što su se preimenovali u Bošnjake), i malim, kao vjeroispovijest, no i nacionalna i vjerska pripadnost za svijet djela od marginalne su važnosti. Riječ je, naime, kao i u najvećem dijelu relevantne umjetnosti, o univerzalnim egzistencijama ljudi u kojima se svatko, bio s ove ili one strane svijeta, vičan ovoj ili onoj kulturi, može prepoznati.

Sam naslov *Šušanj* nadahnut je stihovima iz pjesme Petra Gudelja *Bude li u šušnju zmija* koja otvara pjesnikovu zbirku *Dva ili tri ljeta, dvije ili tri zime* iz 2021. („Tada ćeš sve skloniti sa stola, / na stol istresti vriću šušnja. // Objavi bude li u šušnju zmija.“). *Šušanj* pritom nije, ili nije primarno, kao što se može pomisliti, sinonim za šuštanje (iako, posebno u doživljaju pojedinih čitatelja, može biti i to), nego riječ koja označava, kako sam Kaplan piše u tekstu o Gudelju i njegovoj poeziji objavljenom *online* u svibnju ove godine, „opalo i suho hrastovo lišće koje sam bezbroj puta kao mali skupljao s dedom po šumi“. Hrvatska enciklopedija značenje iste riječi proširuje objašnjavajući da se radi o sloju lišća, iglica, mahovine i bujadi što prekriva šumsko tlo, te kao jedan od sinonima navodi, barem potpisniku ovog teksta, poznatiju riječ *stelja*. U samom romanu javljaju se i šušanj i zmija, kao u Gudeljevom pjesmi, ako se ne varam jednokratno, no s dovoljnim simboličkim potencijalom da zauzmu prostor naslova. Kako zbog toga što se njime označava da ispod površinskog sloja izrečenog/opisanog postoji onaj važniji, neizrečeni ali slućeni, tako i zbog toga što šumovi – jer kako smo rekli šušanj itekako može asociirati na šuštanje - igraju bitnu ulogu u djelu: s obzirom da opasnost još postoji, ponajprije od miniranja kuća povratnika, svaki šum nejasnog porijekla, pogotovo noću, mogao bi biti koban.

Glavni lik romana neimenovani je pripovjedač u prvom licu koji se vratio iz izbjeglištva u rodno selo kako bi obnovio kuću ruiniranu u ratu. Osim njega, tu je još šestoro povratnika – tri muškarca i tri žene, ali i protagonistov bolesni ujak, daidža, koji živi u Sarajevu s odraslom kćeri i došao im je u posjetu. Svi spavaju u kolektivnom smještaju; danju se bave radom na kućama i spravljanjem objeda, a kako je ljeto i ne može se zbog vrućine raditi po cijeli dan, odmaraju, a noću prije spavanja obilaze svoj dio sela, mahalu, kako bi prevenirali eventualno miniranje kuća od strane ljudi koji ne žele povratnike. Život je jednoličan, iste stvari ponavljaju se iz dana u dan, pa je tako konstantan i protagonistov erotski interes za jednu od žena povratnica, udovicu i majku dvoje djece Mirsadu koja mu pobuđuje erekcije i maštarije o seksualnoj interakciji i na koju masturbira. Za razliku od naslovnog junaka romana *Meho*, povučenog radišnog dobronamernog posvećenog prehranjivanju obitelji koji se protiv svoje volje nađe uvućen u političke igre, središnji lik *Šušnja* znatno je ambivalentniji. Samac je suzdržane emotivnosti više zainteresiran za fiziološko (moglo bi se reći da je pomalo opsjednut registriranjem puštanja vjetrova te vršenjem velike i male nužde), sklon je posvađati se s neistomišljenikom i okrutan je prema životinjama (ne samo da zmiju presječe na pola i zatuče ju, nego i stršljenu sadistički otkine krila i ostavi

ga da se muči, a i nemilosrdno davi osu). Istovremeno, očito je najinteligentniji u skupini povratnika, svakako među muškarcima, i protivi se zahtjevu jednog od njih da noću stavljaju barikade na ulazu i izlazu iz sela odnosno mahale, jer se to jednostavno, kako kaže – ne radi. Kaplan ne bježi od prikazivanja neugodnih strana svog protagonista, čak bi se moglo reći da na njima inzistira, dojam je ponajprije radi realizma koji mu je, znamo od prije, poetička nit vodilja. Stoga je glavni lik i ispravan i neugodan, sve u svemu ne pretjerano simpatičan, a opet ne gubi se mogućnost čitateljske komunikacije s njim, pa u nemaloj mjeri i identifikacije.

Ulogu dobrice, da se tako kaže, sada preuzima daidža, čije su glavne funkcije uvesti u narativ motiv prenošenja posmrtnih ostataka preminulih u izbjeglištvu na rodno tlo, te proširenje mjesta radnje (i stradanja) s ruralne Hercegovine u urbano Sarajevo. Daidža protagonistu često postavlja pitanje o prenošenju posmrtnih ostataka njegove majke, daidžine sestre, što u ovoga izaziva enervaciju i s čijim će konačnim odgovorom na tu upornu inicijativu Kaplan roman i završiti odnosno poantirati: središnji lik ne želi prenijeti majku jer ne može, citiram, „, podnijeti da na rukama nosim lagan tabut (tabut je donji dio mrtvačkog sanduka, sanduk bez poklopca, op. a.) i tako u fizičkom smislu osjetim da nekog nema“. Taj svršetak romana zapravo je i jedino njegovo mjesto gdje protagonist eksplicira svoje emocije.

Uz izrazito dominantno pripovijedanje središnjeg lika iz prvog lica, roman sadrži i segmente pisane iz trećeg lica koji se odnose na život daidže i njegove kćeri u ratnom Sarajevu. Ti segmenti motivirani su (ratnim) dnevnicima koje je daidža donio protagonistu i koje ovaj čita u predasima između rada na obnovi kuće. Kaplan se nije odlučio na pseudodokumentaristički pristup – izravno donošenje teksta dnevnika, nego na prepričavanje s mnoštvom dijaloga između daidže i kćeri. Pri tome se ti tekstualni segmenti mogu shvatiti i kao protagonistovo prevođenje dnevničkog sadržaja iz dokumentarne forme u formu priče, fikcije, s obzirom da protagonist voli maštati, i kao autorovo, Kaplanovo mijenjanje diskursa, potpuno neovisno o perspektivi protagonista. U oba slučaja ne samo da se proširuje mjesto i vrijeme radnje (vrijeme se proširuje i mjestimičnim protagonistovim retrospekcijama), nego se i dinamizira narativ premještanjem pripovijedanja iz prvog u treće lice, te stavljanjem u središte sasvim drugačijeg odnosa, odnosa emotivno povezanih oca i kćeri. Naime, jedina je to sustavno afirmirana, otvorena, iako istovremeno i diskretna, i pritom pozitivna interakcija dvoje likova u romanu. Interakcija između protagonista i Mirsade, s druge strane, sva je u naznakama. Znamo da protagonista Mirsada erotski i užeseksualno uzbuđuje, znamo i da to ne želi pokazati, ali ne znamo točno kakvi su njezini osjećaji, iako je dojam, ako je vjerovati protagonistovoj perspektivi, da je i ona zainteresirana za njega. Ali sve ostaje u slutnjama, nedorečeno.

Kao i *Meho*, *Šušanj* je roman finog sporog tempa, smirenog tona, vrlo prizemljen, da se tako kaže. Dok *Mehu* njegov ritam vodi više u nekom gotovo promeditativnom smjeru, *Šušanj* je eksplicitnije poetičan, pogotovo u završnicama mnogih, relativno kratkih poglavlja od kojih se sastoji. Poetičnost je to prozračna, a lakoj čitljivosti doprinosi i nemali broj kratkih i uvjerljivih dijaloga. Repetitivnost i detaljizam (ponajprije u opisu protagonistovih fizičkih radova na obnovi kuće) ne umaraju, nego su logičan sastojak realističke koncepcije. Kao uostalom i takozvana nedogađajnost, izvanjska, koja je nadomještana vanjskim i unutarnjim sugestijama zbivanja. *Šušanj* je najjednostavnije, a vjerojatno i najtočnije, smjestiti pod odrednicu poetskog realizma, potentne stilske struje bogate vrijednim djelima, ali u aktualnoj književnosti na ovim prostorima ne previše zastupljene. Almin Kaplan drugim romanom u nizu, nakon *Mehe*, pokazuje da je majstor realističkog izričaja, onog njegova odvjetka oslonjenog o šturost i prigušenost, ali jezično nadasve osviještenog i darovitog. Sa samo dva kraća romana i jednom zbirkom priča (*Dubravske priče*) hercegovački se pisac hrvatskim čitateljima predstavio kao nezaobilazan autor, pa valja posegnuti i za ostalim njegovim, ranijim knjigama, uglavnom pjesama, objavljenima kod bosanskohercegovačkih izdavača.

Natalija Grgorinić i Ognjen Rađen, *Joso*

Komoč koruna , Ližnjan, 2023.

Malo znani istarski novinar i književnik Joso Defrančeski, kome se ne zna čak ni godina, a kamoli mjesec ili dan smrti, možda bi ostao trajno zaboravljen da se oko njega nije potrudio spisateljski (i bračni) par Natalija Grgorinić i Ognjen Rađen. Interes je dobrim dijelom išao po zavičajnoj liniji – rođena Istranka Grgorinić i naturalizirani Istranin Rađen, izvorno Slavonac, žive i rade u južnoistarskom mjestu Ližnjanu nadomak Pule, a iz Ližnjana je bio i Defrančeski. Jednako važno, Defrančeski nije bio samo novinar i pisac dvaju prozних beletrističkih pokušaja, *Crvenog obzorja* iz 1941. i *Zagreba u okovima* iz 1944., nego i autor značajne, za historiografiju nezaobilazne knjige *C. i kr. ratni logori 1914. - 1918.* koju je 1937., kao i druge svoje radove, objavio u vlastitoj nakladi (u Osijeku). Riječ je o prozi koja spaja dokumentaristički i memoarsko-fikcijski pristup u obradi gotovo nepoznate teme austro-ugarskih logora koje je Habsburška vlast osnivala dublje na svom teritoriju za stanovništvo njezinih pograničnih krajeva tokom Prvog svjetskog rata. Režim je tako iselio velik dio južnoistarskog stanovništva, u prvom redu žene, djecu i starce (mlađi muškarci bili su angažirani u vojsci ili vojnoj industriji), kako bi minimalizirao civilne žrtve, ali i izbjegao eventualnu suradnju eventualno neloyalnog stanovništva s neprijateljem, uključujući subverzivne akcije. Glavnina iseljenih iz Istre bili su Hrvati, među njima gotovo kompletna obitelj tada devetogodišnjeg dječaka Jose Defrančeskija (majka, braća, djed i baka), osim oca koji je ostao raditi u pulskom Arsenalu. Nehumani prijevoz vlakovima i uvjeti življenja u logorima smještenima u Mađarsku, Austriju i Češku na svoj su način anticipirali nacističku i ustašku praksu odnosno njihove logore iz Drugog svjetskog rata – nekvalitetna i nedostatna prehrana, slaba higijena, oskudna medicinska skrb. Nije bilo likvidacija logoraša, koji za razliku od zatočenika budućih koncentracijskih logora, nisu, barem ne službeno, smatrani pripadnicima nižih rasa niti kriminalnim elementima, štoviše dobivali su i stanovitu novčanu potporu, međutim usprkos tome

ljudi su u carskim i kraljevskim logorima masovno umirali od gladi i bolesti, a broj umrlih procjenjuje se na čak nekoliko desetaka tisuća. Među njima bili su i najmlađe dijete Defrančeskijevih, Josin mlađi brat Ivan, te djed. Godine 2015. Općina Ližnjan objavila je drugo, prošireno izdanje Defrančeskijeve knjige, uz stanovit medijski odjek, da bi 2019. Miljenko Jergović u Jutarnjem listu objavio tekst o Defrančeskiju i njegovim knjigama. Krunu na i stavili su Natalija Grgorinić i Ognjen Rađen svojim aktualnim romanom *Joso*, objavljenim u vlastitoj ližnjanskoj izdavačkoj kući Komoč koruna.

Grgorinić i Rađen ne samo da su Ližnjanci i književnici kao i Defrančeski, nego su se i angažirali oko njegove promocije, sudjelujući u izdavanju i predstavljajući novo izdanje autorove najznačajnije knjige u svom dobro znanom svratištu za umjetnike Zvona i nari. Defrančeski im je mogao biti zanimljiv ne samo zbog lokalpatriotskih razloga i važne knjige o masovnom stradanju Istrana od državno-vojne represije, kao i zbog entuzijazma samostalnog objavljivanja vlastitih radova, što ih također povezuje, nego i zbog toga što je kao rođen za književni lik. U dječjačkoj dobi prošao je teška iskušenja, pretrpio nasilno iseljavanje iz rodnog doma u groznu logore i smrt brata u tuđini. Potom je s ocem, majkom i starijim bratom emigrirao iz Istre koja je pripala Italiji u novoosnovanu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, te započeo novinarsku karijeru seleći se iz grada u grad u pokušaju osiguranja bolje egzistencije za sebe i novoosnovanu obitelj. Naposljetku je, uoči Drugog svjetskog rata, iselio u Argentinu kao referent za štampu jugoslavenskog poslanstva u Buenos Airesu. Bio je orijentiran jugoslavenski i antifašistički, o čemu svjedoče i dvije spomenute prozne knjige objavljene u argentinskoj prijestolnici na hrvatskom jeziku, ali i dvije publicističke knjige na španjolskom posvećene „italojugoslavenskom problemu“, odnosno fotografskom prikazu Jugoslavije. Iza rata navodno je indirektno bio povezan s atentatom na

izbjeglog ustaškog vođu Pavelića u Argentini, a čini se da je naposljetku radio i u argentinskom ministarstvu obrane. Sredinom 1970-ih, u vrijeme terora vojne hunte, gubi mu se svaki trag, a pretpostavka je da je kao ljevičar, makar i vrlo umjereni, bio jedna od brojnih žrtava desničarskog režima. Doista, romaneskna je to biografija s dobro došlim načinom nejasnoća kao stvorenih za fikcijske mistifikacije, uostalom Jergović je pri kraju svog spomenutog teksta napisao: „I sve je kao u bolanjevskom romanu, koji bi samo trebalo napisati“. Ne znamo je li sam imao takve planove, ali roman o Josi Defrančeskiju, liku koji bi se po svojoj prirodi zaista mogao naći među karakterima Roberta Bolaña, u međuvremenu je napisan i objavljen.

Riječ je dakle o *Josi*, sedmom romanu Natalije Grgorić i Ognjena Rađena, i trećem u nizu nakon *Putanja* iz 2014. i *Blagoslovljene* iz 2016. U odnosu na ta dva romana *Joso* je, može se reći, konzervativniji. *Putanje* su se odlikovale eksperimentalnim strukturiranjem u relaciji s tzv. žanrom filma ceste i provokativno-subverzivnim (erotskim) motivima, a potonji motivski interesi bili su prisutni i u *Blagoslovljenoj* s naslovnim likom vidjelice Majke Božje u središtu. U *Josi* uglavnom nema eksperimentalnog oblikovanja u užem i intenzivnijem smislu (tek rijetko se javlja njegove natruhe), niti roman tematski zahvaća u polje subverzivnog, ali dinamično je strukturalno postavljen i koristi postupke poput paralelne montaže i mozaične naracije. Na stilsko-jezičnom planu donosi naglašenu višejezičnost, od istarske čakavice do njemačkog, španjolskog, mađarskog, češkog, ukrajinskog (pisanog ćirilicom), čak i do nekoliko znakova japanskog pisma. Sadrži i niz dokumentarnih ilustracija koje se protežu preko cijele stranice (po principu jedna ilustracija na jednu stranicu), od fotografija preko novinskih stranica do plakata, izvadaka iz knjiga i naslovnica te izvještaja, a putem tih ilustracija na scenu stupaju, pored njemačkog, hrvatskog i španjolskog, i srpska ćirilica (kao i latinični srpski) te slovenski, talijanski i engleski jezik. Zanimljivo je da se autori nisu odlučili na prevodenje fragmenata na stranim jezicima, iako se primjerice njemački i osobito španjolski prilično obilato koriste, opravdano smatrajući da bi to remetilo fluidnost teksta, ali s druge strane većini čitatelja takvom odlukom neke bitne informacije ostaju nedostupne. Na makroplanu, *Joso* ima dva osnovna narativna toka koji se izmjenjuju iz poglavlja u poglavlje: jedan se bavi Josinom biografijom, pričom o njemu i njegove dvije obitelji (onom u kojoj je ponikao i onom koju je sam zasnovao), drugi mladom novinarkom Elenom koja se iz Zagreba sklonila u rodni Ližnjan,

u roditeljsku kuću, jer se našla na udaru moćnika čije je malverzacije istraživala. Prvi fabularni niz odvija se na različitim prostorima današnje Hrvatske, srednje i jugoistočne Evrope te na dva kontinenta (Evropa i Južna Amerika), prostirući se kroz prvih osam desetljeća dvadesetog stoljeća, a drugi se zbiva u Ližnjanu u današnje doba. Prvi niz je pokušaj fikcijske rekonstrukcije biografije Jose Defrančeskija oslonjen na ono malo podataka sačuvanih o njemu te na njegova vlastita djela, no ponajprije na maštu dvoje autora koji u napomeni prije prvog poglavlja ističu da je roman plod fikcije iako se temelji na povijesnim događajima i dijelom stvarnim osobama, ali da su likovi koji nose imena tih osoba od njih sasvim zasebni i da svaka sličnost neumitno ostaje sasvim slučajna. Drugi niz je ultimativno fiktivan i za razliku od prvog, napućenog brojnim većim i manjim, glavnijim i marginalnijim likovima, sveden na samu Elenu i njezine roditelje, uz tek još jedan bitan lik, onaj bivše lokalne knjižničarke Pine. Poglavlja prvog niza znatno su opsežnija od onih drugoga, tako da je prvi, Josin niz izrazito dominantan, dok Elenin zapravo funkcionira kao niz kratkih intervala, donoseći neku vrstu predaha i osvježenja. Pritom je prvi niz pisan tradicionalnijim, pomalo retro izričajem, kontinuiraniji je, klasičnije narativan od drugog, iscjepkanijeg i skokovitijeg, te žanrovskije obilježenog. Naime, Elenin narativni niz isprva je garniran primjesama trile- ra koje su dosta postojane, da bi od nekog trenutka počele gasnuti pa to snažno navješteno žanrovsko usmjerenje biva iznevjereno, što se ne doima namjernim autorskim (minus) postupkom, nego prije propustom. A glavna ideja paralelnog nizanjanja Josinih i Eleninih poglavlja jest Josino reflektiranje u Eleni, njihova povezanost ne samo mjestom rođenja nego i osjećajima izmještenosti, tjeskobe, egzistencijalne promašenosti. Štoviše, Elena osvještava Josino nekadašnje postojanje kad joj u ruke dođe njegova knjiga o austro-ugarskim logorima, poslije čega se počne baviti njime pa se u krajnjoj liniji Josin narativni niz može shvatiti i kao posljedica tog istraživanja, premda autori tu mogućnost nisu eksplicirali.

Najdojmljivija mjesta dosta obimnog romana (511 stranica ovećeg formata) jesu početak, sredina i kraj, tj. baš one točke koje se obično smatraju narativno ključnima. Prvo poglavlje naslova *Bolje da san ja krepa nego ti* u svom kratkom otvarajućem fragmentu jedini put donosi ja-perspektivu, onu dječaka Jose koji se budi iz sna dozivanjem majke. Nakon buđenja pripovijedanje se premješta u standardno treće lice i ostaje u njemu ne samo do kraja poglavlja nego i romana, ali prvo poglavlje ostaje upamćeno kao najemotivnije. U njemu se naime opisuje umiranje

obiteljske krave Srmele koje je skrivio Joso jer je zaspa na paši, a Srnela se najela djeteline i nije joj bilo spasa: „U Srnelinim krupnim, vlažnim očima ogledalo se čitavo nebo, čitav svijet, a u njemu i sam Joso, malen, slab, sam. Ogledala se, Joso je sad razumio, i nijema molba životinje da je ne napusti, ponovno, da je ne ostavi da umre sama. Jer jedino gore od toga da se živi sam, jest umrijeti sam. (...) Srnela hropče, s naporom hvata zrak koji joj izmiče. Josi se pred očima mračni, nada kao svjetlo gasne, Srnela ga neutješna sama tješi svojim ogromnim tijelom sazdanim da daruje, toplinu, život, obilje... A tada veliko srce stane i Josi se učini kao da je i njegovo stalo pa se, prije nego što od umora sklopi oči, još zadnji put obrati jadnoj životinji: 'Lipa moja, bolje da san ja krepa nego ti!'"

Najistaknutije poglavlje središnjice romana jest ono naslovljeno *Osjek*. Zbiva se na ladanjskom slavonskom imanju obitelji bečkih Židova sparnog ljeta, gdje je dotična familija ugostila svoje prijatelje i poznanike. Prilika je to za Grgorinić i Rađena da majstorski, s velikom izražajnošću profiliraju niz živopisnih likova po mozaičnom principu, ali i da putem svojevrstne struje svijesti razbiju jedinstvo vremena i prostora Josinim prisjećanjem na nedavni susret s ključnim antagonistom, podmuklim i opasnim Šinterom. Taj je pak susret presudan jer je Šinter prvi put demonstrirao svoju novu moć i Josi ponudio mjesto u jugoslavenskom diplomatskom predstavništvu u Argentini, što će on prihvatiti i pružiti svom skromnom životu mogućnost velikog zaokreta koji će, međutim, kao što će se pokazati, završiti nigdje. Naposljetku, roman o Josi Defrančeskiju i jest ponajprije roman o beznađu egzistencije, ili barem beznađu egzistencije čovjeka nedovoljno snažnog, pa moglo bi se reći i slabog karaktera. Riječ je u osnovi o ispravnom čovjeku koji je želio dobro svojim najbližima, onima koje je volio i koji su njega voljeli, ali u namjeri da im pomogne, da ih zaštiti, samo se udaljavao od njih, u sve veću samoću, samoizolaciju, posve ih otuđivši od sebe. A ono što ga je uništilo, što ga je iznutra pojelo ostavljajući samo slabu izvanjsku tjelesnu ljušturu, bio je strah. Odlazeći u potragu za boljim životom za sebe i obitelj u Argentinu našao se između dvije istovrsne vatre različitih etiketa, komunističke, ili možda bolje rečeno staljinističke predstavljene u pripadniku tajne službe socijalističke Jugoslavije zvanom Komesar; i one desničarske, profašističke, bliske ustašama i peronistima, utjelovljene u Šinteru. U posljednjem poglavlju *Delta del Tigre* Joso, koji je bio prisiljen raditi kao doušnik komunista i fašista, naposljetku stradava od Šinterova noža, pronalazeći u smrti utjehu i izbavljenje. Gr-

gorinić i Rađen zanimljivo organiziraju tu završnicu, paralelnom montažom dvaju istovremenih noćnih zbivanja ljeta 1978. – dramatičnog finala svjetskog nogometnog prvenstva u Buenos Airesu koje igraju Argentina i Nizozemska, te dramatičnog posljednjeg susreta Jose i Šintera. Pri tome je scena neželjena, nehotećna Josina usmrćivanja od strane Šintera doista antologijska u svom sukobu dviju psiha – osnažene volje Jose, čovjeka koji je izgubio sve pa ne može više izgubiti ništa te odluči izazvati vlastitu smrt kristovski se žrtvujući za spas svojih obitelji, i Šinterova nagona, mračne podsvijesti izvan kontrole njegova uma. Joso pada u rijeku Tigre, u predvorje smrti, i tek tu, tek tada, kroz fluidnost vode povezuje se sa svojim najdražima i zajedno s njima postaje dio svega, a sve, za razliku od postojanja, nema granica, nema kraja, nema smisla, jer smisao mu nije potreban, štoviše smisao je suprotnost beskrajnoj slobodi svega. Istočnjačkim učenjima nadahnutu misaonost tzv. *new agea* ovdje je na djelu, nije daleko ni inačica kršćanstva preplavljena gnostičkim utjecajima, i sve to skladno pronalazi svoje mjesto. No tim eteričnim stanjem roman ne završava, nego posljednji fragment donosi povratak u oporost materijalne stvarnosti, u naturalizam Šinterova bijega pred nogometnim navijačima. Takav kraj, u kontrastu s prethodnim 'višim sferama', kraj gdje zlikovca ne stiže pravedna, premda slučajna kazna kao što se na tren učinilo da će se dogoditi, odličan je kontrapunkt, iako će se i u njemu iznova istaknuti moguća fantomska priroda Šinterova lika, mogućnost da on nije stvaran, nego proizvod Josina uma. Taj kraj istovremeno je i u zrcalnom kontrastu s prethodnim završetkom Elenina narativnog niza – dok je Elena, nakon svih trauma, dragocjeno potaknuta karizmatičnom Pinom, individualisticom suprotstavljenom mediokritetskoj moralnoj većini, naposljetku pronašla nadu i nakon tko zna koliko vremena poželjela, doslovno i preneseno, iznova početi dan i iznova riječima ispuniti prazan bijeli list papira, papiri s Josinim zapisima rasuli su se „na ulicu, u travu, u vodu rijeke“, i nitko ih nikad neće skupiti, Joso će zauvijek ostati prazan ili gotovo potpuno prazan list.

Natalija Grgorinić i Ognjen Rađen sa svoje su strane učinili što su mogli i znali da se prazan list koliko toliko popuni, ponudivši plodove svoje mašte na samozadanu temu stvarne osobe iz njihova kraja, čiji je život zgasnuo daleko preko oceana, ne zna se točno ni gdje ni kada. Njihov Joso plod je ozbiljnog istraživačkog rada i stvaralačkog truda, još jedan zanimljiv kamenčić u sad već povećem i respekta vrijednom njihovom opusu.

Isaac Bashevich Singer, *Sjene na Hudsonom*

V.B.Z., Zagreb, 2022.

(prema izvorniku *Shadows on the Hudson*, originalno objavljenom 1997./1998., prema jidiškom izvorniku *Shotns baym Hodson* iz 1957.; s engleskog preveo Tomislav Kuzmanović)

Nobelovac Isaac Bashevich Singer sva je svoja mnogobrojna djela napisao na materinskom jidišu, jeziku srednjoevropskih i istočnoevropskih Židova, i smatra se najvećim piscem tog jezika u povijesti. Rođen u Poljskoj u blizini Varšave u mnogočlanoj obitelji rabina, u svojim ranim dvadesetim godinama, pod utjecajem starijeg brata, odmetnuo se od strogog religioznog okružja, ali nikad nije prekinuo veze s judaističkom tradicijom. Štoviše, ona je bila ključni čimbenik i motiv njegova stvaranja. U dobi od 32 godine, 1935., vidjevši što se zbiva u susjednoj nacističkoj Njemačkoj, razdvojio se od supruge i sina, napustio Poljsku i emigrirao u Sjedinjene Američke Države, gdje se nakon završetka Drugog svjetskog rata u potpunosti posvetio književnom radu. Živio je u New Yorku (kasnije i u Miamiju), kretao se prije svega u židovskim krugovima, osobito onima izbjeglica iz Evrope, iznova se oženio, a druga mu je supruga, navodno, bila glavni energetski poticaj za stvaralaštvo. Sve ovo navodim jer se značajno reflektira u njegovom posljednjem romanu objavljenom na engleskom posthumno 1997. na 1998., *Sjene nad Hudsonom* (jidiški izvornik izdan je još 1957.), djelu koje je prošle godine objavljeno i u hrvatskom prijevodu. Jedan je to od rijetkih Singerovih radova radnje u potpunosti smještene u Ameriku (najčešće su oni bivali ambijentirani u Evropu), ali i jedan od mnogih s jasnom autobiografskom komponentom. Također, kao i svi ostali, bavi se židovskim likovima odnosno židovskom zajednicom, propitujući temeljni sukob između judaističkih ideala i životne prakse koja ih često i intenzivno iznevjerava. A u Americi je iskustvo 'skretanja s pravog puta' vjerojatno veće nego igdje, jer nigdje 'griješ' nije tako silno zavodljiv kao tamo, zahvaljujući diktatu logike materijalnog uspjeha poduprjete ultranametljivim masovnim medijima, od novinskih do popularnokulturnih (ponajprije tzv. *pulp* literatura, radio i film, a onda i televizija koja je tada još bila u povojima).

Singer je *Sjene nad Hudsonom* koncipirao kao djelo epske protežnosti (hrvatsko izdanje prostire se na 731 stranici), s mnoštvom likova i odnosa, stilski dojmljivo i vrlo prohodno ugođeno, a prva su asocijacija veliki Tolstojevi romani. Uostalom, ruskog genija u djelu židovskog autora izravno se spominje, doduše ne primarno kao književni orijentir (jako u jednom trenutku jedan od likova spominje Tolstoja implicitno kao kapitalnog autora) nego moralno angažirana čovjeka koji je ključ egzistencije pokušao naći u jednostavnom 'prirodnom' životu ruskih seljaka. No, zaključit će jedan od Singerovih likova, Tolstoj je ruske seljake idealizirao, upisivao im i odlike koje nisu imali, dok su 'pravi' Židovi, tj. oni bez ostatka predani vjeri predaka zapisanoj u Tori i protumačenoj u Talmudu, doista idealni orijentir.

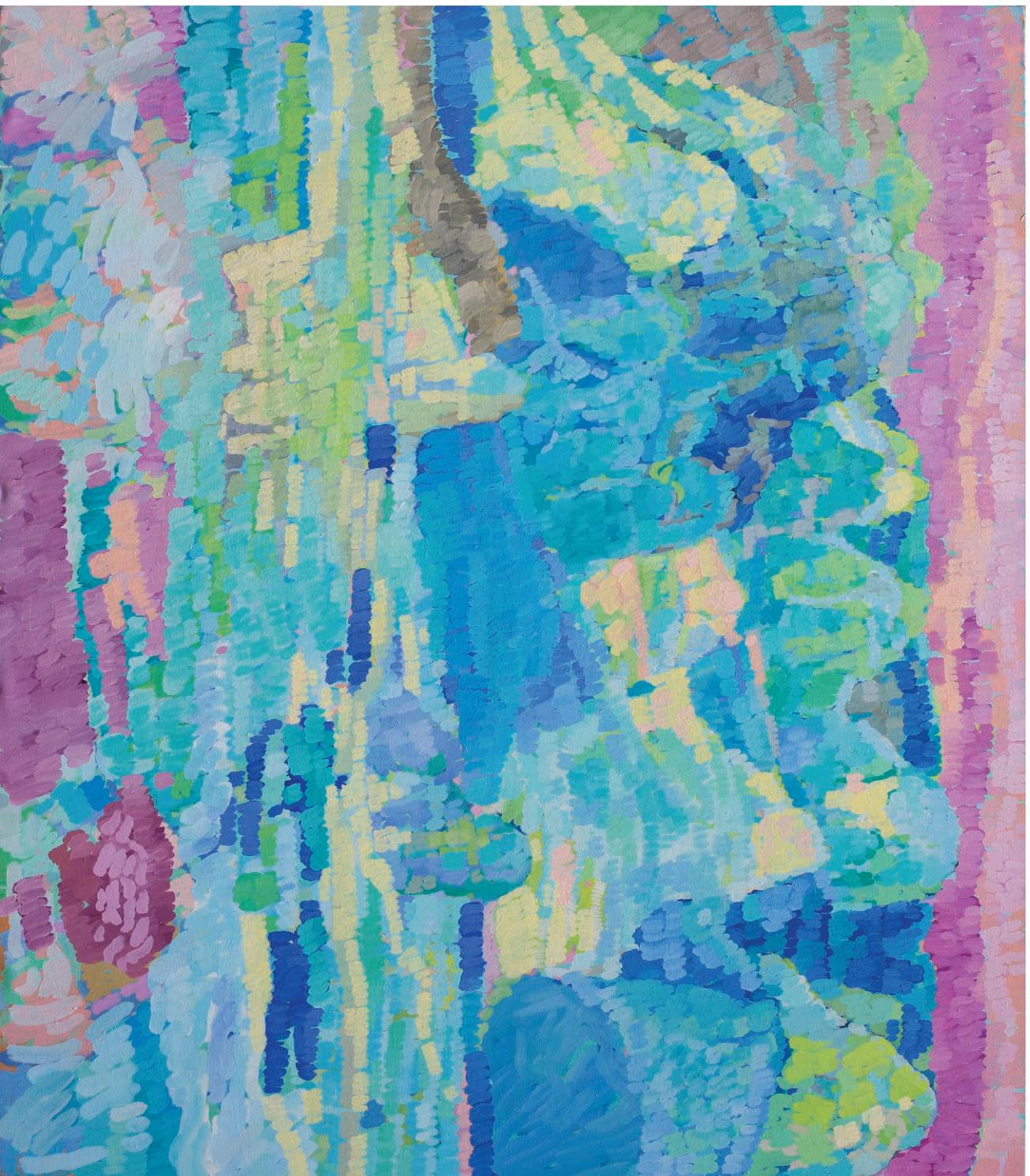
Narativ - smješten u rane godine nakon Drugog svjetskog rata, a prije osnutka Države Izrael (glavnina radnje odvija se 1947. i 1948.) - početno je okupljen oko lika Borisa Makavera, imućnog židovskog poslovnog čovjeka poljskog porijekla i predanog vjernika, na pragu šezdesetih godina života. On je s lijepom i poslovno vrlo nadarenom kćeri Annom, sada 34-godišnjakinjom, svojedobno pobjegao iz Berlina pred nacistima, te preko Kube stigao u New York. U svom stanu na Manhattanu često kao goste na večeri okuplja židovske emigrante iz Evrope, redom rođene u Poljskoj, i s jednim takvim okupljanjem roman i počinje, predstavljajući glavne i glavne sporedne likove – Makavera, Annu i njezina mnogo starijeg drugog supruga Stanislaw Luriju, uvjerenog mladog kumunista i Makaverova nećaka Hermana, potom dr. Margolina, dr. Halperina i njegovu sestru Friedu Tamar, profesora Shargea i, najvažnijeg od svih, Hertza Davida Greina. Taj privlačni 47-godišnji muš-

karac, nekadašnji vunderkind koji sada radi kao financijski konzultant, tokom romana profilira se kao, recimo tako, najglavniji lik. On je onaj koji najviše promišlja i čini se najbližim dilemama i stavovima autora Singera, iako je potonjem u tom smislu srodan i Makaverov prijatelj iz djetinjstva, psihofizički stameni dr. Margolin, veliki racionalist i skeptik, ali nipošto posve odalečen od judaističke tradicije. Kroz roman će prodefilirati i niz drugih likova, i svi do jednoga, bez obzira koliko prostora dobili, a neki su vrlo svedeni, ocrtani su kao karakteri, dakle s prepoznatljivom individualnom psihičkom notom, najčešće i vrlo ekspresivni. Doista, Singer je veliki majstor karakterizacije i premda su svi elementi njegova obimna romanesknog tkanja ujednačeni, profiliranje likova i njihova izražajnost vjerojatno su mu glavne odlike. Galerija nezaboravno živopisnih likova – ne bi to bio nimalo loš bazični opis *Sjena nad Hudsonom*, premda podosta skučen. Naime, Singer te likove dovodi u interesantne, zahtjevne interakcije, nerijetko istovremeno životne i ekscentrično pomaknute, a uz to, kao što je natuknuto, neki od tih likova, ponajprije Grein i dr. Margolin, itekako su skloni refleksijama o raznim problemima, pa se roman u tom smislu može označiti i kao diskurzivan.

Singer je poznat kao autor koji nije bježao od tema i motiva koji su u doba kad ih je problematizirao bili neobičajeni, za konzervativne Židove kojima je više ili manje pripadao i šokantni (npr. lezbijstvo, transvestizam). Tako i u *Sjenama nad Hudsonom* vrlo otvoreno piše o seksualnosti, a najistaknutiji, tzv. sveznajućim pripovjedačem u trećem licu najviše fokalizirani lik, onaj Greina, u istovremenim je odnosima s čak tri žene – suprugom Leah s kojom ima dvoje djece, dugogodišnjom ljubavnicom Esther i naposljetku Annom, kojoj je kao djevojčici i mladoj djevojci u Evropi bio učitelj, a sada s njom u New Yorku započinje ljubavni odnos. Ta erotska interakcija potaknuta je s njezine strane, doslovno pred očima (i ušima) njezina neugledna supruga Lurije kojeg prezire i želi ga napustiti na užas svog konzervativnog oca Makavera, koji je prethodno Greina doživljavao kao sina, ali nakon njegova preljuba s Annom ne može ga smisliti. No u svojoj toj menažeriji likova, upravo je tradicionalno gledajući nemoralni Grein najviše opsjednut moralom. I upravo ga to moraliziranje čini jednim od neugodnijih likova koje se može susresti u literaturi dvadesetog stoljeća. Naime Grein prvo udovoljava svojim nagonima, zbog kojih je kontinuirani preljubnik i lažljivac, a onda se posipa pepelom, pri čemu su njegova (naknadna) umovanja kud i kamo antipatičnija od njegovih djela. Tim prije što je sve to samokritičko moraliziranje obilježeno licemjerjem, sa snažnom tendencijom prebacivanja odgovornosti sa sama sebe na, kako je otprilike naziva, kulturu podzemlja, od koje se u Americi ne može pobjeći. Evo reprezentativnog primjera njegova razmišljanja: „U školama nam djecu uče seksu i zato postaju doušnici, kurve, lažovi, otpadnici. Lako je zaključiti da je moderna pedagogija smrtni otrov. Dok su židovska djeca učila u vlastitim dimom ispunjenim školama, u hederima kojima su se prosvijećeni toliko rugali, a njihovi učitelji upotrebljavali kazala kako bi ih naučili Svetom Jeziku, izrastali su u poštene Židove, spremne položiti život za Posvećenje Svetoga Imena.“ No pogrešno bi bilo zaključiti da je Grein banalni licemjer; on je čovjek itekako svjestan svog temeljnog problema: „To što je Grein tražio nije i nije moglo postojati: htio je strah od Boga bez dogme; religiju bez otkrivenja; disciplinu bez zabrana; Toru, molitvu i izdvojenost izgrađenu na čistom, nepatvorenom vjerskom iskustvu. Ali isto je tako znao da je to za čime žudi neostvarivo. Vodio je rat koji je izgubljen i prije nego što je započeo“. Prijelom se dogodi kad samog sebe okrivi za smrt Annina supruga Lurije i zloćudni tumor koji je dobila njegova vlastita supruga, no i tada će njegovo samopročišćenje imati ograničen, ne predug rok trajanja. On je čovjek u stalnom sukobu sa samim sobom, koji uvijek iznova ponavlja ono što smatra grešnim i ono što doista jest nemoralno, da bi naposljetku - nakon što napusti Annu, nakon što ga potom bolesna Leah odbaci i nakon što ga napusti Esther koja ga je toliko željela, nezadovoljna njegovim idealom života na izoliranom imanju – otišao u novosnovani Izrael i, vođen idealiziranjem pokojnog oca rabina, postao ortodoksní židov. Ne zato što je njegova skepsa spram religijskih zasada iščekzla, nego zato što je shvatio, kako se saznaje iz pisma poslanog prijatelju kojim roman efektno završava, da jedino tako može obuzdati „zvijer u sebi“. Jedino samoizolacijom od svijeta, koja uključuje eksplicitno simboličko izdvajanje od njega odjećom, frizuricom i bradom ortodoksnih židova, jedino ultimativnim svođenjem duhovne hrane na Toru i Talmud može ostati sukladan svojim moralnim idealima. Pritom je svjestan da je takav život učmao, dosadan, ali ne postavlja ključno pitanje – je li taj žuđeni moralni život, takav kakav je, uopće vrijedan življenja? Odnosno kakav smisao ima život očišćen od takoreći svega spontano ljudskog? Za razliku od Camusa, i to je pomalo iznenađujuće, Grein odnosno Singer ne stavlja na dnevni red pitanje samoubojstva, ne prekoračuje veliku dogmu oduzimanja vlastita života koju svaka monoteistička religija postavlja. Stoga, usprkos sve svoje proturječne kompleksnosti, Grein u konačnici ostaje suštinski ograničen lik, a u mnogo čemu i silno iritantan; njegova pak daleko najsimpatičnija sastavnica odlučan je stav da je ubijanje životinja radi prehrane ultimativno nemoralno. Time je istovjetan Singeru, tvorcu znamenite izjave o „vječnoj Treblinki“ kojoj su životinje izložene, odnosno da su svojim ponašanjem prema životinjama

svi ljudi nacisti. Nacizam i holokaust, pak, izbjeglim su Židovima u Americi takoreći stalno na pameti, to je sjena koja ih neprestano prati. Ali, i tu se ogledaju stavovi samog Singera kao prononsiranog antimarksista, roman je jednako tako obilježen antikomunizmom, a između Hitlera i Staljina opetovano se briše i najmanja razlika. To je manje sporno od također prisutnog potpunog izjednačavanja staljinizma i komunizma, premda je istina da u doba kad se radnja romana odvija to dvoje takoreći nitko i nije razlikovao, bilo u negativnom, bilo u pozitivnom smislu. No Singer ide i dalje pa njegovi likovi, očito sljedeći njegov pogled, ne samo u Hollywoodu kao tradicionalnom sjedištu liberalnosti u Americi, nego takoreći svugdje, uključujući ni više ni manje nego sam Wall Street i američki kapitalizam *en general*, vide ljevičarsku dominaciju. Stoga je nedvojbeno da su *Sjene nad Hudsonom* svojim ideološkim slojem podupirale tzv. progon vještica, i to njihovom autoru ne ide na čast. Iako, vjerojatno najneugodnija rečenica u romanu otisnuta jest ona dr. Margolina o Arapima koji nisu bolji od nacista. A puno bolja nije ni ona seksistička koju izriče pripovjedač o tome da „svaki muškarac prije ili poslije nauči: žena se ne vodi razumom, već emocijama, nagonom, modom ili čistom tvrdoglavošću kojima racionalni argumenti ne mogu ništa.“

Uglavnom, ideologijski, čitatelji će svašta morati progutati od Singera, ali nesumnjivo isplati se zaroniti u taj obimni tekst. Majstorski vođena naracija, majstorski profilirani likovi, ugodajno predstavljeni ambijenti i godišnja doba, s jedne strane sjevernjačkog New Yorka, njegova snijega i njegove kiše, s druge južnjačke, suncem i znojem okupane Floride, s treće pustošne provincije Nove Engleske s drvenom kućom, livadama i cestama kojima automobili rijetko prolaze – sve to umjetnički je suvereno i u umjetničkom djelu ono doista bitno. A uz to dobiva se i niz porcija sastavljenih od interesantnih umovanja. Najkraće, *Sjene nad Hudsonom* trebale bi biti nezaobilazno štivo za iole ambicioznije ljubitelje beletristike.

Luka Kušević, Iz ciklusa *Itinerarij*, 203x176 cm, ulje na platnu, 2021.

Hrvoje Sarkotić⁶⁶

Povijest tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku od 1869. do 1940. godine⁶⁷

I. Uvod

Nakon habsburško-turskih ratova i povlačenja Osmanlija južno od Save, započinje razdoblje postupnog socio-ekonomskog oporavka prostora Slavonije i Pokuplja. Habsburzi su odlučili riječnim putem povezati plodona područja Podunavlja i Vojvodine, a Sisak je, posebice Vojni Sisak kao njegov zasebni dio, zbog specifičnosti plovidbe Kupom, doživio gospodarski procvat, prije svega zahvaljujući trgovini.

Neuspješni ratovi, koje su Habsburzi vodili s Pruskom i Italijom doveli su do nužne reorganizacije Carstva Austro-ugarskom nagodbom 1867. g., kojom će prostor sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije, uključujući Civilni Sisak, pripasti ugarskom dijelu monarhije. Vojni Sisak je kao dio Vojne krajine zadržao austrijske zakone te će zbog toga imati veoma važnu ulogu u razvoju političkog, društvenog i kulturnog života u cijeloj Hrvatskoj. Naime, zastupnici Narodne stranke nezadovoljni uvjetima Hrvatsko-ugarske nagodbe odabiru tiskanje, posebno novina, kao sredstvo borbe protiv unionista i njihova bana Levina Raucha. Tako početkom tiskanja lista *Zatočnik* 1869. g. u tiskari Ivana Vončine započinje razvoj tiskarstva i posljedično novinstva u Sisku.

Nakon završetka sukoba Narodne stranke s banom Rauchom i povratka Ivana Vončine u Zagreb, tiskarski posao nastavljaju Siščani. Tijekom godina, sve do početka Drugog svjetskog rata, u gradu svoje tiskare imaju Adolf Fanto, Janko Dujak, Sigismund Jünker, Vjekoslav Pelc i dr. Iako pojedini tiskari, primjerice Jünker i Pelc,

⁶⁶ Zovem se **Hrvoje Sarkotić**. Rođen sam 25. siječnja 1987. g. u Sisku. Nakon završetka osnovne škole „Braća Ribar“ i Gimnazije u Sisku diplomirao sam na Filozofskom fakultetu u Zagrebu - češki jezik i književnost i poljski jezik i književnost na Odsjeku za zapadnoslavenske jezike. Nakon studija zaposlio sam se kao učitelj češkog jezika i kulture prema modelu C u OŠ 22. lipnja u Sisku. Uz rad diplomirao sam i bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti te nastavio s radom i u školskoj knjižnici OŠ 22. lipnja.

Još kao student objavio sam nekoliko književnih recenzija u časopisima, primjerice u književnom časopisu „Zarez“, a bio sam i jedan od glavnih urednika prvog studentskog časopisa zapadne slavistike „Listy“ u kojem sam objavljivao članke i prijevode s poljskog jezika.

⁶⁷ Povijest tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku od 1869. do 1940. godine je diplomski rad Hrvoja Sarkotića, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti izvanredni diplomski studij bibliotekarstva. Ak. god. 2019./2020., Zagreb 2020.

shvaćaju tiskarstvo isključivo kao posao i ne dopuštaju utjecaj osobnih stavova na poslovanje, tiskarstvo će i dalje ostati neraskidivo povezano s politikom, čemu je najbolji dokaz poslovni, ali i životni put najvećeg sisačkog tiskara Janka Dujaka kao vjernog pristaše Grge Tuškana i Stranke prava.

Jedan od ciljeva tih istih političkih i društvenih djelatnika bilo je prosvjeđivanje građana jer u gradu koji se razvio oko trgovine i u manjoj mjeri oko obrta, nije bilo razumijevanja za kulturne ustanove. Prve knjižnice i čitaonice djelovale su uz gradska društva, koja su najčešće nosila stranački predznak što bitno utječe na izbor knjiga i novina koje se nude čitateljima, a kao što su novine bile zabranjivane, a tiskari i urednici kažnjavani novčano i zatvorskim kaznama, tako su i čitaonice i knjižnice bile zatvarane zbog oporbenog i proturežimskog djelovanja. Jačanjem pojedine političke opcije, njezin se utjecaj prenosi i na knjižnice i čitaonice, što je uočljivo sve do vremena prije početka Drugog svjetskog rata, primjerice u knjižnici Jugoslavenske čitaonice ili u radničkim čitaonicama u tvornicama i radničkim komorama.

Cilj ovog rada povijesni je prikaz razvoja tiskara, knjižnica i čitaonica u Sisku, te kako je taj razvoj kreirao društveni, politički i kulturni identitet grada. Rad je podijeljen u 3 dijela: prvi dio donosi kratki prikaz gospodarskog razvoja Vojnog Siska, drugi dio obrađuje razvoj tiskara, njihove vlasnike i najvažnija izdanja, među kojima prevladavaju novine kao najvažnije sredstvo širenja političkih i društvenih ideja, a treći i završni dio rada donosi pregled prvih čitaonica i knjižnica u gradu Sisku, koje su također većim dijelom nastajale pod utjecajem politike i služile kao mjesto okupljanja političkih istomišljenika.

2. Vojni Sisak - gospodarski i društveni razvoj

Nakon niza habsburško-turskih ratova, mirom u Beogradu 1739. g. granica s Turskom na pedesetak se godina stabilizirala na rijeci Savi, što je omogućilo postupni oporavak i modernizaciju prostora Vojne krajine. Zbog toga su reforme carice Marije Terezije bile nužne, a za sisačko područje posebno je važna reforma o izgradnji riječnog plovnog puta. Naime, tijekom turske okupacije Slavonije i Pokuplja, trgovački put išao je preko Ljubljane do Trsta, a sada je odlučeno da se Podunavlje poveže riječnim putem s lukama na Jadranskom moru. Riječni put vodio bi do Karlovca, a zatim bi se roba Karolinskom cestom prevozila do Rijeke i Bakra (Slukan Altić, 2012: 52). Rijeka Kupa uzvodno od Siska prema Karlovcu plića je od Dunava i Save pa je Vojni Sisak trebao poslužiti kao luka za pretovar robe na brodove s plićim gazom, koji bi nastavili putovanje dalje prema Karlovcu, što je bilo presudno za razvoj tog dijela Siska.

Od 1760. g. započinje uređivanje plovnog puta Kupom, a na desnoj obali Kupe, sigurnijoj od poplava i visoke vode 1765. g., prema nacrtima austrijskog inženjera Maximiliana Fremauta, zaduženog za uređenje toka Kupe i izgradnju magazina, izgrađen je Žitni magazin i na tom mjestu stoji do danas. Krajiške vlasti su 1785. g. izradile projektni plan za izgradnju Vojnog Siska, prema kojem je do 1790. g. na desnoj obali Kupe izgrađeno 35 stambenih kuća u tri ulice - Petrinjskoj, Rožmarinskoj i Školskoj. Stanovnici tih ulica bili su vlasnici kuća s vrtovima, ali posjedovali su i oranice i livade, a pojedini i vinograde (Slukan Altić, 2012: 60).

Iako su nagli razvoj Vojnog Siska usporili napoleonski ratovi, pa 1809. g. i samo zauzimanje grada od strane Francuza, Vojni je Sisak 1813. g. imao već 50 izgrađenih kuća, što je dokaz njegova intenzivnog razvoja, a od posebnog značaja za razvoj trebala je biti izgradnja željeznice, koja bi značajno smanjila troškove prijevoza robe. Josip Kajetan Knežić radeći na rekonstrukciji Jozefine, koja je spajala Karlovac sa Senjom, došao je na ideju izgradnje željeznice i već je 1838. g. izradio plan željezničke pruge koja bi kretala iz Vojnog Siska, pratila dolinu rijeke Gline i završavala nedaleko Josipdola, u Bandinom Selu, a zatim bi se roba prevozila upravo Jozefinom do Senja (Slukan Altić, 2012: 69). Željeznička postaja trebala je biti izgrađena u blizini Žitnog trga, glavnog trga u Vojnom Sisku, uz žitne magazine na obali Kupe, kako bi se olakšao pretovar robe, koja bi stigla brodovima, a odatle bi pruga nastavila prema selu Caprag i dalje zamišljenom trasom prema moru.

Kroz godine izgrađene su dodatna skladišta i vojni objekti, ali i reprezentativne kuće najbogatijih trgovaca, zatim hotel, telegrafska agencija, pošta, časnička pisarna i vojni čardak, a 1806. g. na tzv. „Sisačkom berdu“ izgrađen je prvi bolnički objekt u povijesti grada. U Civilnom Sisku tada nije bilo bolnice pa su građani odlazili na liječenje upravo u Vojni Sisak. Potrajalo je to do 1870. g. i otvaranja prvih bolničkih kapaciteta u Civilnom Sisku, dok bolnički objekti na „Sisačkom berdu“ nastavljaju djelovati kao starački dom sve do 1896. g. (Čakširan, 2009: 14).

Godina 1820. označuje pak početak organiziranja školstva na području Vojnog Siska, no nastava će se odvijati u neprikladnim uvjetima privatnih kuća sve do gradnje prve školske zgrade 1846. g. Do ujedinjenja s Civilnim Siskom u Vojnom dijelu grada djelovat će više učitelja i škola, a kao zanimljivost ističe se da je trgovačko udruženje Vojnog Siska osnovalo i stručnu trgovačku školu (Čakširan, 2009: 16).

Manju ulogu u gospodarskom razvoju Vojnog Siska odigrali su obrtnici. Iako se većina obrtničke proizvodnje odvijala u Civilnom Sisku i Petrinji, sitni su obrtnici u Vojnom Sisku pronašli svoje tržište. Carica Marija Terezija diplomom od 18. prosinca 1773. g. proglasila je Petrinju središtem glavnog ceha (*Haupt-gränz Zunfthlode*), a jedna od filijala, uz Dubicu, Kostajnicu i Glinu, nalazila se u Vojnom Sisku (Golec, 2003: 208). Obrtnici iz Vojnog Siska bili su učlanjeni u veliki Bravarsko-stolarsko-kovački ceh (poznat i kao ujedinjeni njemački ceh - *Vereinigte Deutsche Zunft*) koji je okupljao bravare, kovače, stolare, pekare, te kolarske i tesarske majstore (Golec, 2003: 229). Osim ovog velikog ceha, obrtnici iz Vojnog Siska bili su članovi i drugih cehova - krojačkog, mesarskog, čizmarskog. Godine 1836. u Civilnom Sisku osnovano je cehovsko udruženje kojem su kao članovi pristupili i obrtnici Vojnog Siska. Razlog ovoj cehovskoj suradnji bilo je slabo opće stanje obrta u oba Siska, a s vremenom će ovo povezivanje rezultirati i rastom broja različitih obrta i rastom članova ceha.

Na području Vojnog Siska započinje i razvoj industrije. Iako se industrijalizacija intenzivnije razvija od dolaska željeznice, njezin početak na sisačkom području veže se uz pivovaru koju je 1855. g. izgradio doseljeni Čeh Novak. To je ujedno i najstarije industrijsko poduzeće u Sisku i jedna od najstarijih pivovara u hrvatskim zemljama (Kušanić, 2011: 8). U obliku manufakture postojala je i ciglana, što je zametak industrijske grane po kojoj će Sisak već od druge polovice 70-ih godina 19. st. biti nadaleko poznat prije svega zahvaljujući obiteljima Fulla i Colussi.

Trgovina je bila najdominantnija gospodarska grana u Vojnom Sisku, najveća financijska dobit dolazila je od nje, a trgovački stalež bio je najbrojniji i najbogatiji. Trgovci u Vojnoj krajini, pa tako i u Vojnom Sisku, dijele se na veletrgovce koji su trgovali solju, željezom, žitom, vunom, duhanom i sl., zatim dućanski, odnosno sitni trgovci, usmjereni na lokalno tržište, koji su imali vlastite trgovine i u njima opskrbljivali građanstvo te kramari koji su trgovali svojom robom na malo, posjećujući sajmove i proštenja. Kako bi netko postao trgovac, prvo je trebao dobiti odobrenje vojnih vlasti, koje su procjenjivale njegovo imovinsko stanje, njegovu sposobnost, te je li trgovina potrebna. Najvažnija izvozna roba Vojne krajine bila je stoka, vino, rakija, med, vosak i žito. Trgovina drvetom kasnije će se intenzivirati te, uz stabilnu trgovinu žitom, biti najvažnija trgovačka grana (Čakširan, 2009: 36).

Upravo će trgovina odigrati ključnu ulogu u ujedinjenju Vojnog s Civilnim Siskom, nakon razvojačenja Vojne krajine 1871. g. Za fizičko povezivanje Vojnog i Civilnog Siska posebno je važna 1862. g. Naime, te godine dovršena je izgradnja drvenog mosta koji će povezati dvije obale Kupe. Dotad su se ljudi i roba prevozili dvjema skelama, ali vremenom pokazale su se one kao nedovoljne u zadovoljavanju potreba grada. Budući da su bile u vlasništvu Kaptola, a zatim se iznajmljivale privatnim osobama, gradnja mosta nailazila je na otpor upravo od strane Kaptola, koji je smatrao da će povezivanjem Vojnog i Civilnog Siska oslabiti svoj utjecaj i smanjiti financijsku dobit. Ipak, zajedničkim naporom trgovaca iz Civilnog i Vojnog Siska, most je u konačnici izgrađen, a spajanje se kvalitetno odrazilo na promet i trgovinu u oba dijela grada.

Iste 1862. g. završena je gradnja poznate željezničke dionice Zidani most - Zagreb - Sisak, koja je završavala u Civilnom Sisku, pa je Vojni Sisak djelomično izgubio na svojoj prometno-trgovačkoj važnosti, posebno nakon gradnje teretne luke na lijevoj, „civilnoj“ obali Kupe 1869. g. Želja trgovaca iz Vojnog Siska da se željezničkim mostom poveže Civilni Sisak i naselje Caprag s njihove strane Kupe, gdje se nalazila kvalitetnija infrastruktura za utovar i istovar brodova, nije pala na plodno tlo, budući da se trgovci iz Civilnog dijela grada nisu željeli prihvatiti neminovno smanjenje dobiti, koje bi uslijedilo nakon željezničkog povezivanja Civilnog Siska s Capragom. Spor se nastavio i nakon ujedinjenja Civilnog i Vojnog Siska 1874. g., a završit će tek 1882. g. gradnjom željezničkog mosta, točno 20 godina nakon dolaska željeznice u Sisak.

Usprkos sporovima, trgovci Civilnog i Vojnog Siska bili su najutjecajnije osobe gradskog života. Poslovnim vezama širom Austro-Ugarske Monarhije, ali i van nje, povećavali su svoj kapital i ulagali ga u daljnje poslove i modernizaciju trgovine. O njihovoj snazi i moći svjedoči i osnivanje „Krajiškog konzorcija za eksploataciju šuma i gradnju prometnica“, što je bio čin otpora nepovoljnoj Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, zatim udruženja trgovca kao što su Trgovački odbor, Trgovački gremij, te u konačnici osnivanje Trgovačko-obrtne komore 8. lipnja 1870., kada je sisački trgovac Aleksandar Gliederer izabran za predsjednika, Ivan Vončina za potpredsjednika,

a Milan Makanec za tajnika Komore (Horvat, 1994: 58). Osim stjecanja financijske dobiti, sisački su se trgovci posvetili i društveno-kulturnom životu, obilato ga financirajući s ciljem podizanja nacionalne svijesti građana Siska i konačnog ujedinjenja Civilnog i Vojnog Siska u slobodni kraljevski grad 1874. g. s Franjom Lovrićem kao gradonačelnikom. Njihovim djelovanjem Vojni je Sisak također postao glavno uporište oporbene Narodne stranke, što će rezultirati razvojem tiskarstva i novinstva na sisačkom području.

3. Razvoj tiskarstva i novinstva u Sisku od 1869. do 1940. godine

Habsburška je Monarhija (u razdoblju od 1804. do 1867. godine ta se država tvorevina nazivala Austrijskim Carstvom) vodila neuspješne ratove s novim snagama na tlu Europe, Italijom i Pruskom. Kako bi spasio državu od sloma, car Franjo Josip I. i njegov dvor pregovaraju s Ugarskom te stvaraju dualističku državu pod imenom Austro-Ugarska Monarhija.

Novoimenovana država godine 1867. podijeljena je Austro-ugarskom nagodbom na dvije cjeline koje zajednički provode vanjsku politiku te imaju zajedničku vojsku i financije za određene zajedničke poslove. Nagodbom su Hrvatska i Slavonija pripale Ugarskoj dok su prostorom Dalmacije i Istre i dalje nastavili upravljati Austrijanci. U Dalmaciji i Istri počeli su vrijediti Temeljni zakoni koji su jamčili opća građanska prava, jednako pravo naroda na vlastitu narodnost i jezik te ravnopravnost jezika u sredinama s nacionalno izmiješanim stanovništvom (Goldstein, 2003: 189).

Hrvatska (prostor današnje sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske) i Slavonija Nagodbom su pripale Ugarskoj, a pregovori o pravu na vlastitu narodnost i jezik, sve ono što je u Dalmaciji i Istri uređeno samim potpadanjem pod austrijsku vlast, tek su se trebali odviti. Ugarska kao tvrd pregovarač nije željela napraviti nijedan ustupak prema Hrvatskoj veći od pokrajinske autonomije, koji bi se u konačnici pokazao beznačajnim. Zagovarajući cjelovitost svoje kraljevine, Ugarska nije niti uzela u razmatranje prijedlog članova Narodne stranke (na čelu s biskupom Strossmayerom), kao hrvatskih predstavnika, o široj autonomiji s ponekim obilježjima državnosti. Pregovori su završeni tako što je novi hrvatski ban Levin Rauch krajem 1867. godine proveo nasilne izbore na kojima će pobijediti unionisti. Unionisti kao pristalice dualističkog uređenja Austro-Ugarske Monarhije prihvaćaju mađarske uvjete i 1868. godine sklapaju Hrvatsko-ugarsku nagodbu.

Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvatska i Slavonija postale su nadležne za svoje unutrašnje poslove, pravosuđe, školstvo i vjerske poslove. Hrvati su dobili status političkog naroda koji čini s Ugarskom jednu državnu zajednicu. Ubrzo je na površinu isplivala posvemašnja ovisnost hrvatskih krajeva o Ugarskoj. Vladar je mogao imenovati hrvatskog bana tek nakon odobrenja ugarskog ministra-predsjednika, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar u središnjoj vladi u Beču nije odgovarao Hrvatskom već Ugarskom saboru, Rijeka je poznatom malverzacijom pod nazivom Riječka krpica pripala Ugarskoj, a financijska ovisnost o Ugarskoj bila je posvemašnja. Svi ekonomski i financijski poslovi, od poreza do trgovine, bankarstva i željeznica bili su zajednički. Problem se temeljio na tome što je jedino ugarska vlada imala pravo na procjenu provođenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, a kršenja ugovora s mađarske strane nisu se mogla sankcionirati (Goldstein, 2003: 190).

Vlada je, uz cjelokupni državni aparat, kao metodu održavanja vlasti koristila i tisak. Njezina izdanja većim su dijelom antinacionalnog karaktera i zbog toga nisu prihvaćena među širim slojevima stanovništva te se mogu pronaći najčešće u državnim službama i uredima. S druge strane, oporbene novine kao oblik stranačkog tiska od posebne su važnosti jer su, uz održavanje javnih skupova, jedini oblik prenošenja političkih stavova i jedan od glavnih načina kako da oporbena politička stranka pokuša osvojiti vlast.

Opće nezadovoljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji potaknulo je Narodnu stranku na opozicijsko djelovanje i snažnu kritiku vlasti zbog odredbi prihvaćenih potpisivanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe. Kao reakcija na Nagodbu tisak i novine igrali su iznimno važnu ulogu, no zbog političkih prilika u Banskoj Hrvatskoj, u kojoj je ban Levin Rauch nametnuo oštre cenzorske zakone i u kojoj nije bilo dozvoljeno objavljivanje i tiskanje proturežimskih listova, Narodna je stranka odabrala Vojni Sisak kao mjesto objavljivanja svojeg stranačkog glasila. Naime, dio Siska s desne obale Kupe, Vojni Sisak, za razliku od Civilnog Siska s lijeve obale, nije potpao Austro-ugarskom nagodbom Ugarskoj, nego je kao dio Vojne krajine (koja će potrajati još nekoliko godina) ostao pod upravom Austrije. Vojni je Sisak kao dio Vojne krajine bio pod izravnom carskom upravom i imao drugačije zakone o tisku, a vojni sudovi ponekad su zauzimali liberalnije stavove prema

problematici iz društveno - političkih sukoba Banske Hrvatske. Zbog toga su se urednici *Zatočnika*, glasila Narodne stranke tiskanog u prvoj sisačkoj tiskari, tiskari Ivana Vončine, mogli baviti aktualnim političkim prilikama i u Banskoj Hrvatskoj i u cijeloj Monarhiji, a Sisak je postao središtem političkih zbivanja (Obradović, 2007a: 14).

3.1. Tiskara Ivana Vončine

U čitaonicama i još nekim okupljalištima, kao što su kavane i svratišta, ali i obrtničke radionice, čitale su se uglavnom oporbene novine. Uzrok javnog čitanja novina bio je znatan broj nepismenog stanovništva, a javno je čitanje također omogućavalo da politički istomišljenici ili pripadnici istog staleža rasprave o temama o kojima su upravo čitali. Tako nastaju i lokalne novine, podijeljene po političkoj orijentaciji i staleškoj pripadnosti, a glavni motiv za pokretanje novina, svijest je o njihovoj utjecaju i moći. Sisak tu nije bio izuzetak (Obradović, 2007a: 13).

Početak tiskarstva u Sisku smatra se osnivanje tiskare Ivana Vončine⁶⁸ i pokretanje lista *Zatočnik*, glasila Narodne stranke, 1869. godine. Tiskara je bila smještena na desnoj obali Kupe, u tadašnjem Vojnom Sisku, koji je kao dio Vojne Krajine bio pod izravnom vojnom upravom carske vlasti pa u njemu na snazi nisu bili cenzorski zakoni Banske Hrvatske. Tiskarska oprema kupljena je u Zagrebu, a Vončina se kao vlasnik tiskare i prvi glavni urednik lista *Zatočnik* preselio u Sisak.

U to vrijeme u Sisku je cvjetala trgovina, posebice drvetom i žitom, pa su trgovci imali vodeću ulogu u gospodarskom i društvenom životu grada. Domaći trgovci u velikoj su mjeri bili pristaše oporbene Narodne stranke, a financijski snažni stranci, koji su u Sisak stigli samo u potrazi za kapitalom, bili su većim dijelom pristaše vladine politike i bana Levina Raucha. Iako se stanovništvo razilazilo u političkim stavovima, izlaženje prvih novina u gradu dočekano je s oduševljenjem. Građani su bili svjesni da *Zatočnik* nisu lokalne novine, ali shvatili su kolika je njegova važnost u borbi protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe i bili zadovoljni jer je Sisak na taj način došao u samo središte političkih zbivanja. S posebnim oduševljenjem dočekali su ga građani Vojnog Siska, koji su se osjećali zapostavljeno u odnosu na Civilni Sisak, te su u izdavanju *Zatočnika* vidjeli nadu da će se u hrvatskoj i ugarskoj čuti i za njihov dio grada. O tome svjedoče riječi sisačkog ljekarnika Aleksandera Vernaka u svečanom govoru prigodom izlaska oglednog broja, koje je prenio *Zatočnik* u prvom broju:

*„Dan ovaj, dan je radosti za cijelu krajinu. Hvala Vam gospodo i vrlo rodoljubi, što ste se, kod nas - u preziranoj i od svieta ozloglašenoj krajini, naumili boriti za sveta prava mile nam, i Vam, cjelokupne domovine.“*⁶⁹

Slavlju svojih sugrađana priključili su se i Sišćani iz civilnog dijela grada, koji su prešli drveni most na Kupi, usprkos prijetnjama redarstva da će svi koji prijeđu most biti popisani i prijavljeni banu Rauchu. O oduševljenju građana bilo je riječi u prvom broju *Zatočnika*:

*„Kad je jučer prvi naš list natiskan izletio izpod valjka, pozdraviše ga vrlo naši Sišćani gruvanjem mužara. U to doba stigoše nam brzoputnim putem pozdravi i čestitke od gradjanah petrinskih i od zagrebačke omladine, a u večer pred 8 sati počasti nas gradjanstvo sisačko sjajnom bakljadom, praćenom pjevačkim društvom petrinskim „Slavuljem“ i regimentskom glasbom.“*⁷⁰

Značaj *Zatočnika* nadmašio je lokalne okvire baš kao što se i očekivalo i Sisak je postao okupljalište hrvatskih intelektualaca koji su se borili protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe. Uz Vončinu se u Sisku često okupljaju prvaci Narodne stranke - Miškatović, Makanac, Božić, Kotur, Mrazović, Derenčin i drugi. Iako *Zatočnik* nisu lokalne novine, ubrzo se ipak javljaju prvi prilozi o životu u gradu, prvo iz pera Milutina Lovrića, prvog sisačkog reportera u *Zatočniku*, a zatim i ostalih. Članci su najčešće govorili o pitanjima školstva ili novim zakonima (primjerice, o zakonu o povišenju stanarina). Uz prve članke i izvještaje iz Siska, *Zatočnik* je utje-

68 Ivan Vončina, političar i publicist (Novi Vinodolski, 1827. - Zagreb, 1885.); završio je gimnaziju u Senju i Pravoslavnu akademiju u Zagrebu. Od 1850. g. radi u upravnoj službi u Karlovcu, Virovitici i Osijeku, od 1855. g. u Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču. Od 1860. g. načelnik Karlovca, godinu kasnije prvi podžupan riječke županije. Vodio je borbu protiv bana Levina Raucha i Hrvatsko-ugarske nagodbe. U Vojnom Sisku 1869. g. pokrenuo prvu tiskaru u kojima je tiskao oporbene listove *Zatočnik* i *Branik*. Nakon Rauchova pada odlazi u Zagreb, gdje je bio gradonačelnik od 1877. do 1879. g. Zaslужan za utemeljenje Zemaljske obrtne škole u Zagrebu, preseljenje Zagrebačkog sveučilišta u zgradu u kojoj je i danas, osnivanje Kemijskog laboratorija i Botaničkog vrta. Karijeru završava kao predstojnik vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu.

69 *Zatočnik*, br. 1, V. Sisak, 3. rujna 1869. Navedeno prema: Obradović, D. Povijest tiskarstva u Sisku 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (b), str. 11.

70 *Zatočnik*, br. 1, 3. rujna 1869. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 22.

cao na razvoj Siska i na druge načine. Svečanost upriličena prilikom izlaženja prvog broja lista, potaknula je građane na osnivanje društva za okupljanje trgovačke mladeži „Danica“, koje će se veoma brzo pretvoriti u pjevačko društvo i u tom obliku nastaviti djelovati do današnjih dana (Obradović, 2007b: 12).

Osim kulturnog utjecaja, značajan je doprinos *Zatočnika* i u gospodarskoj sferi života grada. Broj *Zatočnika* od 25. listopada 1869. g. piše o inicijativi za pokretanje trgovačke komore u Vojnom Sisku. Ivan Vončina kao urednik lista posebno se angažirao u pokretanju Trgovinsko-obrtne komore pa je bio i njezinim potpredsjednikom. Važnost Trgovinsko-obrtne komore bila je u tome što je omogućila izjednačavanje Vojnog s Civilnim Siskom, koji je cvjetao uz trgovinu, a građani iz vojnog dijela grada očekivali su da će se isto dogoditi i njima. Kao poticaj razvoju trgovine u Vojnom Sisku, *Zatočnik* je, iako politički list, redovito informirao trgovce, prenoseći vijesti s bečke burze (Obradović, 2007a: 31).

U prvoj godini izlaženja Ivan Vončina i Josip Miškatović bili su potpisani kao glavni i odgovorni urednici, a autor većine članaka bio je Matija Mrazović. Članci najčešće nisu bili potpisivani, eventualno označeni inicijalom ili pseudonimom. Autori članaka bili su poznati uredništvu, ali garantirali su neobjavlivanje imena autora, jer su na taj način štitili autore od progona vlasti i moguće društvene osude. Ipak, u manjoj sredini kao Sisak autor se mogao identificirati prema stilu pisanja.

Glavni cilj *Zatočnika* bila je borba protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe, a ubrzo nakon pokretanja i uhodavanja lista, Vončina, Miškatović i Mrazović kreću u rušenje bana Levina Raucha. Naime, njih trojica došli su u posjed inkriminirajućih dokumenata, koji su govorili o umiješanosti bana u korupcijsku aferu oko isušivanja Lonjskog polja. Iako se Rauch žestoko borio protiv urednika i autora *Zatočnika*, sudskim tužbama i člancima u *Narodnim novinama* koji su trebali demantirati *Zatočnik*, nije uspio sakriti činjenicu da je bio ortak konzorcija za isušivanje i da je nezakonitim radnjama stekao financijsku dobit. Nakon sudske presude u korist urednika i autora *Zatočnika*, Levin Rauch morao je odstupiti s mjesta bana 26. siječnja 1871. g. kada ga je zamijenio Koloman Bedeković.

Ubrzo nakon Rauchova pada, 25. ožujka 1871. g., sudski je zabranjeno izdavanje *Zatočnika*. Poučeni prijašnjim iskustvima, urednici nisu dugo čekali i već 27. ožujka objavili su prvi broj novog lista, imena *Branik*. Kao glavni urednik *Branika* bio je potpisan Klement Božić, a kao vlasnik Škender Bobek, no nakon povratka iz zatvora vlasništvo i uredništvo preuzeo je Vasilj Bratelj, a Klement Božić posvetio se izdavanju lista *Südslawische Zeitung*, s podnaslovom *Neue Folge*. „Originalni“ list *Südslawische Zeitung* pokrenuo je u Zagrebu još 1849. g. Dimitrija Demeter, a glavni urednik bio je češki publicist Josip Praus, koji će biti i vlasnik novog, sisačkog izdanja. List *Südslawische Zeitung* bio je dnevni list tiskan goticom na njemačkom jeziku, namijenjen oporbenoj lijevoj inteligenciji.

Ivan Vončina tiskaru će iste, 1871. g., preseliti natrag u Zagreb, gdje će nastaviti rad kao Dionička tiskara, a *Branik* će preimenovati u *Obzor*. Novine tog imena izlazit će do početka Drugog svjetskog rata, a dugo vremena nisu prekidale svoj odnos sa Siskom, već su objavljivale priloge sisačkih dopisnika o zbivanjima u Sisku. S druge strane list *Südslawische Zeitung* potrajat će tek do 30. lipnja 1871. g. i prestankom njegova izlaženja Sisak će privremeno ostati bez novinskih izdanja.

Osim navedenih novinskih izdanja, u tiskari Ivana Vončine tiskali su se plakati, pozivnice i tiskanice, zatim „Pervo godišnje izvjestje o Glavnoj dečačkoj i Glavnoj devojačkoj učioni u Sisku koncem šk. god. 1870“, te niz knjiga političkog i gospodarskog sadržaja kao što su: *Listovi jednog antiunionista* Josipa Miškatovića iz 1870., *Ugarska i iztočno pitanje* Vasilja Bratelj iz 1871., *O sječanju i gajenju šuma* Vatroslava Račkog iz 1870. g. (Obradović, 2007b: 14).

3.2. Tiskara Adolfa Fanta

Vončinina je tiskara preseljena u Zagreb 1871. g. i Sisak u tom trenutku ostaje bez aktivnog tiskarskog poduzeća. Iste godine tu prazninu odlučio je ispuniti Adolf Fanto⁷¹ i preko Poglavarstva trgovišta Sisak podnio je Zemaljskoj vladi u Zagrebu molbu da pokrene „Litografsko Artistički zavod“. Zemaljska je vlada odobrila njegov zahtjev i 1872. g. Sisak je dobio prvu tiskaru od lokalnog značaja. U početku tiskara djeluje pod imenom

71 **Adolf Fanto**, tiskar (?; 1846. - ?); doselio se u Sisak iz Austrije 1868. g. U jesen 1872. g. pokreće u Sisku tiskaru i grafičku radionicu. Uspješno ju je vodio 20 godina, naučnici su mu bili Janko Dujak i Sigismund Jünker. Tiskaru 1892. g. prodaje S. Jünkeru i seli u Beč. Bio je utemeljitelj i član Društva za podupiranje siromašne sisačke školske mladeži 1884. g.

„A. Fanto i drug“, a od 1874. g. tiskara djeluje samo pod Fantovim imenom. Budući da u dvadesetogodišnjem razdoblju, od 1872. do 1892. g., razni oblici tiskarskih proizvoda nose isključivo ime njegove tiskare, može se zaključiti kako je tiskara Adolfa Fanta bila jedina u gradu.

Već 1876. g. suvlasnikom tiskare postao je trgovac Norbert Bitroff te tiskara nastavlja djelovanje pod imenom „Sisačka tiskara“. Bitroff je u okviru tiskare djelovao i kao glavni urednik prvih sisačkih lokalnih novina - *Sisački Viestnik*. Novine su izlazile tek nekoliko mjeseci 1876. g., ali od posebne su važnosti za Sisak jer su bile prve novine lokalnog karaktera u gradu. Novine su se najviše bavile temama trgovine, koja je u vremenu prije razvitka preradbene industrije, uz promet, bila najvažniji pokretač gospodarstva u gradu. Budući da je u Sisak stizalo puno stranih trgovaca u potrazi za brзом zaradom i stjecanjem kapitala, najviše u trgovini drvetom, *Sisački Viestnik* izlazio je dvojezično na hrvatskom i njemačkom jeziku u dva stupca. Osim što se željelo novine učiniti dostupnima što većem broju čitatelja, dodatan razlog za dvojezičnost bilo je osiguravanje političke neutralnosti. O početku izlaza *Sisačkog Viestnika* izvijestio je i zagrebački *Obzor*, koji je i dalje pratio situaciju u Sisku:

„(*Sisački Viestnik*.) pod ovim imenom izlazi od 13. kolovoza svake sedmice po jedan put na hrvatskom i njemačkom jeziku listić, posvećen trgovini i obrtu obće, a mjestnim sisačkim interesom napose. Cijena je listu, koji izdaje i uređuje g. N Bitroff, na čitavu god. 4 for. Kako je Sisak u trgovačkom prometu prvi grad u zemlji, list ovaj dobro uređivan, mogao bi biti koristan i uzdržati se. Kad nam je bila kazana nakana o njegovu izdanju, odmah smo ipak kazali, da nemožemo priznati potrebu, da se i u njemačkom jeziku izdaje, jer smo žalibože i odviše u trgovačkom domaćem svijetu njemačkom zduhom okruženi.“⁷²

Osim trgovačkih tema, svoje mjesto u *Sisačkom Viestniku* pronašle su i vijesti iz gradskog života u stalnoj rubrici „Domaće vijesti“. Iz njih se saznaje o niskim cijenama nekretnina u Sisku, aktivnostima prvog sisačkog gradonačelnika Franje Lovrića oko uređenja i popravka grada, kupnji zemljišta za bolnicu, te niz podataka o kulturnom životu u gradu (Obradović, 2007a: 43).

Osim *Sisačkog Viestnika* Fanto je tiskao raznovrsne tiskanice, pozivnice, brošure i knjige. Od 1875. do 1883. g. tiskao je također sva godišnja izvješća sisačkih škola, a tiska i brojna pravila sisačkih društava, primjerice: „Izvješće upravljujućega odbora, o djelovanju Danice hrvatskoga pjevačkoga društva u Sisku za godinu 1874.“, „Pravila društva za podupiranje siromašne sisačke mladeži“ iz 1877., „Pravila Sisačke štedionice“ 1876. g. itd. (Obradović, 2007b: 16). Od knjiga tiskanih u Fantovoj tiskari najistaknutija su pedagoška djela sisačkog učitelja Antuna Cuvaja: *Risanje u pučkoj školi* iz 1879., *Rieč o zabavištih (Kindergärten)* iz 1880., *Školska radiona sisačka* iz 1884., te knjiga Koste Tomca *Uzroci poplavah u gornjoj Posavini i sredstva za odklonjenje istih* iz 1892. g. (Obradović, 2007a: 44).

U Fantovoj su tiskari zanat izučili Janko Dujak i Sigismund Jünker, kasnije najveći sisački tiskari i veliki poslovni rivali. Potonji će 1892. g. preuzeti tiskaru Adolfa Fanta u svoje vlasništvo.

3.3. Tiskara Josipa Čupaka i Janka Dujaka

U Sisak 1889. g. dolazi Josip Čupak⁷³ i osniva u Sisku tiskaru, knjigovežnicu i knjižaru. Od 1895. g. zajednički s Jankom Dujakom vodi „Knjižaru, tiskaru i knjigovežnicu“, a dokaz tomu da ga je suradnja s Dujakom izvukla iz financijskih neprilika je taj što je svoju zbirku pripovijedaka „Radničke pripovijesti“ tiskao kod Sigismunda Jünkera, a ne u vlastitoj tiskari. Čupak i Dujak vodili su tiskaru zajedno do 1899. g. kada je Čupak svoj udio prodao Dujaku, koji će nastaviti voditi tiskaru samostalno. Čupak se više nije vraćao tiskarskome i knjižarskome poslu, nego se posvetio svome političkom i društvenom angažmanu, prije svega organiziranju obrtništva (Obradović, 2007b: 17).

U zajedničkoj tiskari Čupaka i Dujaka tiskane su razne brošure, manja književna djela mahom sisačkih autora, gradski statuti, spomenice i pravila društava. Najvažnije novinsko izdanje u ovoj tiskari bio je *Hrvatski Radnički Glas* od 1897. do 1899. g. Novine su bile političko glasilo jedne frakcije Stranke prava, tzv. „domovinaša“, okupljenih oko sisačkog pravaša Grge Tuškana. U početku su izlazile u Zagrebu, ali kao oporbena glasilo bile

72 *Obzor*, br. 204, 6. rujna 1876. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 42.

73 **Josip Čupak**, tiskar i knjigoveža (Bjelovar, 1866. - Sisak, 1942.); nakon izučenog knjigoveškog zanata radio je u više gradova, a 1889. doselio se u Sisak. Osniva tiskaru, knjigovežnicu i knjižaru. Uključuje se u društveni i politički život grada. Član je brojnih društava i začetnik je organiziranog obrtničkog pokreta u gradu. Jedan je od osnivača Saveza hrvatskih obrtnika 1905. g. U knjižnici Obrtničko radničkog društva „Sloga“ bio je prvi knjižničar. Godine 1901. izabran je u Gradsko zastupstvo i u njemu djelovao gotovo 40 godina. U mladosti se bavio književnim radom, te je u tiskari Sigismunda Jünkera objavio zbirku pripovijedaka *Radničke pripovijesti*.

su zabranjene, pa je tiskanje preseljeno u Sisak iz kojeg se s obzirom na blizinu i dobru prometnu povezanost, moglo jednostavno raspačavati novine i u glavnom gradu. Iako oporbeno glasilo, *Hrvatski Radnički Glas* najmanje se borio protiv vlasti, već je pisao protiv druge frakcije Stranke prava okupljenih oko Josipa Franka, često vrijeđajući samog Franka na osobnoj razini zbog netrpeljivosti između njega i Grge Tuškana. Jedno od negativnih obilježja *Hrvatskog Radničkog Glasa* izraziti je antisemitizam. Pisalo se protiv istaknutih građana (najčešće trgovaca) židovske vjeroispovijesti, dovodilo u pitanje njihovo rodoljublje, pozivalo na odlazak i otvoreno ih se vrijeđalo pogrdnim izrazima. Zbog pogrdne antisemitske karikature jedan broj novina iz lipnja 1898. g. bio je zaplijenjen, no to je bila tek jedna u nizu zapljena u narednih nekoliko mjeseci. Glavni urednik novina Stjepan Osmec prijavljen je sudu, a protiv njega su bile usmjerene i mnogobrojne privatne tužbe sisačkih Židova.

Hrvatski Radnički Glas s vremenom je, od glasila frakcije Stranke prava, postao lokalni list, a Sisak nakon prestanka njegova izlaza 15. listopada 1899. g. ostaje na određeno vrijeme bez novinskog izdanja.

3.4. Tiskara Janka Dujaka

Janko Dujak⁷⁴ jedan je od dvojice najvećih sisačkih tiskara, a tome u prilog govori da je najveći broj sisačkih izdanja proizašao iz njegove tiskare.

Tiskarski zanat izučio je zajedno s budućim konkurentom Sigismundom Jünkerom u tada jedinoj tiskari u gradu, onoj Adolfa Fanta. Godine 1887. dobio je „Izručni list“ i zapustio se na tzv. vandrovanje - lutajuće naukovanje i stjecanje iskustva u raznim krajevima. Na taj način, Dujak je prošao cijelu Hrvatsku, te Bosnu i Hercegovinu, Italiju, Francusku, Švicarsku i Austriju, a prema nekim izvorima stigao je parobrodom čak i u Egipt. Nekoliko godina proveo je u Mostaru, ali iz Hercegovine je protjeran nakon što je vlast zabranila tiskanje novina koje je uređivao. Uz nekoliko usputnih stanica vratio se u Sisak i 1895. g. počeo raditi s Josipom Čupakom u zajedničkoj tiskari. Nakon Čupakovog povlačenja iz tiskarskog posla, Dujak se osamostalio i od 1899. g. u Sisku djeluje „Knjižara, tiskara i knjigovežnica Janka Dujaka“.

Jedno od prvih izdanja osamostaljene Dujakove tiskare bio je „Posavski koledar. Koledar sa zabavom i poukom za prostu godinu 1900“, a od tada u Dujakovoj tiskari izlazi čitav niz tiskarskih proizvoda - kalendari, školska izvješća sisačkih škola, raznovrsne političke brošure, djela s različitih područja društvenog i gospodarskog života, spomenice, pravila gradskih društava, tiskanice, računi, cjenici i dr. (Obradović, 2007b: 20). U Dujakovoj tiskari mogu se nabaviti i konfeti, koriandoli (sjeckani papir), dopisnice i brzojavi za šaljivu poštu, pozivnice na ples, plakati, papimati vijenci za ukrašavanje dvorana, lampioni, božićni nakit, pisači i crtači pribor i još mnogo toga (Obradović, 2017: 50).

Janko Dujak objavljivao je također djela hrvatskih književnika, a osnovni kriterij prilikom izbora naslova bila je zavičajnost. Budući da je želio nešto reći o kraju kojem je pripadao, njegovoj povijesti i tradiciji, odabirao je djela koja su bila u vezi s prostorom grada Siska i njegove okolice. Autori su ispunjavali taj kriterij ako su bili rođeni u Sisku i okolici, dio života proveli u gradu ili se u njemu školovali, ili su pak obrađenom temom zahvaćali Dujakov zavičajni prostor, a posebnu je pažnju posvetio povijesnim i političkim temama. U prvu skupinu povijesne tematike ubrajaju se primjerice djela Viktora Rudolfa o Ljudevitu Posavskom (1907), Ivana Lugarića o Ljudevitu Gaju (1909), Zvonimira Pužara o banu Josipu Jelačiću (1905), ali i vlastita Dujakova djela: *Hrvatski mučenici grof Petar Šubić Zrinski i šura mu knez Fran Krsto Frankopan* (1903, 1919), te spomen spis o ubojstvu kraljice Jelisave (1898) (Obradović, 2017: 36). U skupinu političke i društvene literature ubrajaju se tiskani saborski govori Grge Tuškana, brošura o Stjepanu Radiću, zatim *Osvrt na gospodarske prilike u našoj Posavini* Mije Majnarića (1899), *Kratka uputa u obrtno knjigovodstvo s dodatkom o mjenibenom pravu* Mihovija Juga (1907), *Tumačenja o izravnih poreznih, te zemaljskih i občinskih daća; potrebita svakom posjedniku, trgovcu i obrtniku* (1904), *Pouka o privremenom oprost i popustu poreza* Fabijana Kovača (1906) (Obradović, 2017: 37). Objavljivao je Janko Dujak i igrokaze: vlastiti *Moć ljubavi* (1901, 1906), *Gospodin ravnatelj, Trovateljica, Udovac i Neženja* Viktora Rudolfa (pod pseudonimom Vladoje Pastorčić), a knjiga Zvonimira Pužara (pod pseudonimom Ljudevit Derešanac-Mijatov) o moslavačkom hajduku *Krvavi listovi iz života velikog hrvatskog hajduka Jocana Udmarića* bila je svojevrstni bestseller onog vremena, koji je imao nekoliko ponovljenih izdanja.

⁷⁴ Janko Dujak, tiskar, nakladnik, novinar, pisac i političar (Sisak, 1869. - Sisak, 1925.); kod tiskara Adolfa Fanta izučio je slovoslagarski zanat 1887. g. Proputoval je kao šegrt Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Austriju, Italiju, Švicarsku i Francusku, a boravio je čak i u Egiptu. Godine 1895. vratio se u Sisak i zajedno s Josipom Čupakom vodio tiskaru. Četiri godine kasnije se osamostalio i vodio tiskaru, knjigovežnicu do svoje smrti. Dugi niz godina tiskao je novine u skladu s pravaškom politikom, a kao nakladnik tiskao je više od 130 naslova domaćih i svjetskih autora. Tiskao je i prvu seriju razglednica sa sisačkim motivima. Napisao je kazališnu komediju *Moć ljubavi* (1897.), a u rukopisu ostavio građu za Rječnik hrvatsko-srpskog čistog jezika. Među utemeljiteljima je Štedovnog i predujumnog društva (1897.) i Hrvatskog radiše (1918.). Djelovao je kao član HPD „Danica“, DVD Sisak, Radničko obrtničkog društva „Sloga“, Hrvatskog sokola i bio član uprave Hrvatske čitaonice.

Uz djela hrvatskih autora, objavljivao je Janko Dujak u suradnji s prevoditeljem Pavlom Rakošem (u prijevodu se potpisuje i kao Selim Rakošev, Branimir Pekarić...) djela svjetske književnosti, koja među Dujakovim izdanjima prevladavaju nakon 1910. g. Cilj im je da se čitatelji, ali i naši književnici upoznaju s djelima lijepe književnosti drugih naroda, a na taj način s njihovim običajima, navikama i osobinama naroda, u svrhu širenja skupine obrazovanih naroda. Uzor su im njemačka, francuska, engleska i talijanska književnost, zatim nordijska, te ruska, češka i poljska, a dvije posljednje posebno ističe Rakoš (Obradović, 2017: 44). *Osveta* Karela Sabine, *Da ste prokleti!* Jana Janče, *Jan Marija Plojhar* Juliusa Zeyera, *Bakica* Božene Němcové, *Seljaci*, *Crni kaludjer* i *Slavenska duša* Antona Pavloviča Čehova, *Žrtva žene* i *Krvnik* Honorea de Balzaca, *Nekad* Guy de Maupassanta, *Pripovijesti* i *Žetva* Rabindranatha Tagorea, te *Nais Micoulin* i *Jacques Damour* Emilea Zole tek su neki od niza naslova.

Od samog početka rada tiskare, Janko Dujak posvetit će se izdavanju pokladnih i satiričnih izdanja. Bila su tiskana ili zasebno ili kao prilog nekom novinskom izdanju. Već 1899. izlazi *Frank-futter*, a 1900. g. *Fašnik* čija je satirična oštrica uperena protiv političkih neistomišljenika domovinaške frakcije Stranke prava. List *Dereš* bio je čak i zaplijenjen 1906. g., a Dujak će još tiskati satirične listove: *Kvakač*, *Čutura*, *Rešetalo*. *Svetski glasnik iz sisačkog žabnjaka*, *Naša Cajtung*, *Mala Šornal* i dr. Pojedina od ovih izdanja bila su negativno nastrojena prema strancima u Sisku, posebno prema onima židovske vjeroispovijesti, pa je primjerice *Novi Naš Cajtung* uperen protiv Dujakova glavna konkurenta Sigismunda Jünkera.

Rivalstvo sa Sigismundom Jünkerom očituje se na više razina njihova zanata. Prva od njih su razglednice. Tako njihovim nadmetanjem nastaje niz umjetnički vrijednih razglednica koje prikazuju promjene vizure grada krajem 19. i u prvoj četvrtini 20. stoljeća. Uz razglednice, uzrok Dujakova i Jünkerova sukoba bile su službene gradske tiskalice. Naime, Jünker je smatrao kako gradska vlast daje neopravdanu prednost Dujaku i njegovoj tiskari prilikom tiskanja gradskih tiskalica pa je uputio i službenu pritužbu na Kotarski sud u Sisku, koji se prema njegovom mišljenju u tom favoriziranju Dujaka posebno isticao.

Posebno mjesto u djelovanju Janka Dujaka kao tiskara zauzima tiskanje novina, koje će u kontinuitetu izlaziti u njegovoj tiskari više od 30 godina, čak i nakon smrti samog Dujaka. Kao veoma pragmatičan čovjek Janko Dujak čvrsto je stajao uz drugog pragmatičara, pravaškog političara Grgu Tuškana. Grga Tuškan bio je najvažnija politička figura u Sisku, dugogodišnji saborski zastupnik, ali i društveni i kulturni djelatnik koji je trebao Dujakovu tiskaru za širenje svojih ideja te vlastitu promociju uopće. Dujak je s druge strane u Tuškanu pronašao dugogodišnjeg mecenu, koji će izravno ili neizravno potpomagati Dujakovu tiskaru i sva njegova izdanja.

Nakon prestanka izlaženja pravaškog *Hrvatskog Radničkog Glasa* u zajedničkoj tiskari Josipa Čupaka i Janka Dujaka, Sisak je ostao bez novinskog izdanja na kraće vrijeme. Već 1. veljače 1900. g. izlazi prvi broj *Sisačkog Viestnika*, neutralnog i informativnog tjednika kojem je glavni urednik i vlasnik bio sam Dujak, a narednih se gotovo godinu i pol dana bavio javnim prilikama u Sisku i sisačkom kotaru. Nakon 16. lipnja 1901. g. *Sisački Viestnik* izlazi tek povremeno, a 22. lipnja 1902. g. u Dujakovoj tiskari počinje izlaziti *Sisački Glas - glasilo za politiku i gospodarstvo*. Od samog početka novine su pravaški orijentirane, samim time i oporbene, a iako nisu bile u njegovom formalnom vlasništvu, Grga Tuškan bio je njihov idejni začetnik i financijski pokretač. *Sisački Glas* bio je često cenzuriran i plijenjen, a razlozi su ili otvoreno kritiziranje Gradskog zastupstva, što je bilo u opreci s tiskovnim zakonima onog vremena ili zbog izrazitih i neugodnih i uvredljivih antisemitskih stavova, zbog čega su urednici novina bila kažnjavani novčano, ali i zatvorom. *Sisački Glas* služio je kao Tuškanov politički poligon, a sukobi nakon Tuškanova razlaza sa Stjepanom Radićem i Benjaminom Šuperinom, obilježiti će cijelo vrijeme izlaženja novina. Novine su definitivno zabranjene nakon broja od 31. svibnja 1908. g., a već 14. lipnja počinje izlaziti *Novi Sisački Glas - List za politiku i narodno gospodarstvo*.

Novi Sisački Glas nastavio je zastupati pravaške ideje mecene Grga Tuškana, ali ovog puta s pozicije hrvatsko-srpske koalicije kojoj je Stanka prava u međuvremenu pristupila. Također ga obilježavaju protumadžarski i antisemitski tekstovi te bijele praznine (što je bilo obilježje i njegova prethodnika) koje su označavale da je tu trebao stajati zabranjeni članak. Posljednji broj novina izašao je 31. ožujka 1912. g., a naslijedio ga je neutralni list *Sisak* koji će veoma brzo biti obustavljen jer nije mogao zadovoljiti nove kriterije u kojima su novine zbog političkih tekstova bile na snažnom udaru, što financijskom, što cenzorskom. Kao i *Sisak* i sljedeće novine proizašle iz Dujakove tiskare, *Posavac*, *list za gospodarstvo, pouku i zabavu* poslužile su održavanju kontinuiteta izlaženja novina jer su sa sjednica Gradskog zastupstva prenosile gole, suhoparne činjenice bez komentara pa je *Posavac*, kroz oglasni prostor u kojem je Dujak reklamirao svoj asortiman, više služio za nadmetanje s

Jünkerom optužujući ga da si „utvara ili bolje rekuć javno laže, da se samo kod njega dobivaju školske knjige i druge potrebštine“⁷⁵ Bez posebne najave, posljednji broj *Posavca* bio je 52., od 29. studenog 1913. godine.

Iste 1913. godine, ponovno počinje izlaziti *Sisački Glas*, a ovog puta Janko Dujak potpisan je kao vlasnik, izdavač i odgovorni urednik. Političko opredjeljenje lista promijenjeno je u skladu sa stavovima dugogodišnjeg mecene Grge Tuškana, te više ne promovira stavove Stranke prave, već se, posebno nakon I. svjetskog rata, priklanja Demokratskoj stranci nastaloj spajanjem Hrvatsko-srpske koalicije i Samostalne radikalne stranke (Obradović, 2007a: 80).

Janko Dujak umire 1925. godine, ali *Sisački Glas* je nastavio izlaziti u tiskari, čije je vođenje preuzela Dujakova udovica, Marija. Iskustvo tiskanja stjecala je i ranijih godina kada je Janko Dujak služio zatvorske kazne zbog kršenja tiskarskih zakona, a novine koje je nastavila uređivati postale su režimski orijentirane te će ona tako izbjeći sve zabrane i kazne kojima je njezin suprug bio godinama izložen. Na taj način novine će izlaziti do samog zatvaranja tiskare 1934. godine.

3.5. Tiskara Sigismunda Jünkera

U Sisku od 1892. do 1940. g. tiskaru vodi Sigismund Jünker⁷⁶. Ona nastaje spajanjem tiskare Adolfa Fanta (kod kojeg se Sigismund Jünker obrazovao za tiskara) i tiskare Julija Jünkera, Sigismundova oca. Naime, Julije Jünker pokrenuo je još 1881. g. tiskaru u Petrinji kako ne bi u Sisku stvarao konkurenciju svome rođaku Fantu, ali petrinjski su građani u želji da tiskaru vodi domaći čovjek već sljedeće, 1882. g., osnovali još jednu tiskaru. Zbog toga se Julije Jünker 1883. g. vraća u Sisak gdje će se baviti trgovinom i tiskarstvom (Golec, 1992: 24).

Sigismund Jünker kupio je tiskaru Adolfa Fanta i spojio je s onom svoga oca te tako nastaje Tiskara S. Jünkera. U njoj su tiskane brojne publikacije i novine, a u knjižari koju je Jünker otvorio uz tiskaru, nudio je raznovrsna izdanja, od novinskih koja ne izlaze u Sisku, do popularnih, te školske knjige i pisaci pribor. Zbog pretplata na mnogobrojna novinska izdanja koja je preuzimao u knjižari, ona će postati i mjestom okupljanja građana. Od svog učitelja Fanta preuzeo je običaj tiskanja godišnjih školskih izvješća, zatim izvješća o radu gradskog zastupstva, pravilnike, statute, ali i povijesne pripovijesti te djela popularne književnosti (Obradović, 2007b: 26).

U Jünkerovoj tiskari, knjižari i knjigovežnici moglo se naručiti izradu svih vrsta tiskanica i kupiti tiskanice za općinska poglavarstva i državne osnovne škole, uvezivati knjige, no o tome kakav je poduzetni trgovac i uspješni poslovni čovjek Sigismund Jünker govori činjenica da se kod njega moglo nabaviti predmeta koji nisu bili vezani uz tiskarski posao. Tako su se kod Jünkera mogle kupiti tambure i žičani instrumenti, a također je nudio i fotografsku opremu. Uz knjižaru Jünker je uredio i tamnu komoru za razvijanje fotografija, koju je svojim mušterijama dao na besplatno korištenje (Obradović, 2007b: 27).

Jedno od prvih izdanja u tiskari bile su novine *Posavac*, kojima je sam Jünker bio vlasnik i urednik, ali nije se dugo bavio uredničkim poslovima nego ih je prepustio Josipu Čupaku i tipografu Adolfu Florianu. Prvi broj *Posavca* izašao je 23. prosinca 1892. godine, što su prve lokalne novine nakon izlaženja *Sisačkog Vjestnika* u tiskari Adolfa Fanta, 1876. godine. U uvodniku prvog broja *Posavac* je određen kao novine koje će se angažirati „u prvom redu oko unapređivanja razvitka grada Siska na polju trgovačkom, obrtničkom i gospodarstvenom. Pretresivat će sve naše domaće prilike i okolnosti, a obazirat će se i na one iz okolice grada Siska.“⁷⁷

Posavac je pokušaj informativnog novinarstva u lokalnoj sredini pa donosi komentare o stanju trgovine u Sisku ili primjerice stanje vodostaja važnog za riječni promet (iako je isti u padu od uvođenja željeznice), a posebnost novina pokušaj je razvijanja novinske polemike. Naime, Jünker i ostali urednici dopuštali su u sklopu *Posavca* tiskanje članaka koji nisu u skladu sa stavovima uredništva. Osim rasprave o trgovini, polemiziralo se i o potrebi osnivanja gimnazije i gradnji gimnazijske zgrade. Budući da je tiskanje novina bilo veoma skupo i u konačnici neprofitabilno, uredništvo *Posavca* prezentiralo je da su novine namijenjene ne samo Sisku, nego

75 *Posavac*, br. 39, 30. kolovoza 1913. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 77.

76 **Sigismund Jünker**, tiskar i knjižar (Sisak, 1869. - Auschwitz-Birkenau, 1942.); godine 1892. kupuje tiskaru svog učitelja Adolfa Fanta i spaja ju s tiskarom svog oca Julija. Uz tiskaru otvorio je i prvu knjižaru u gradu. Tiskao je novine, časopise, udžbenike i školska izvješća, a od knjiga se ističu naslovi: *Tristogodišnjica u spomen boja sisačkoga god. 1593.* Ferde Hefelea iz 1893. g.; *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici i Statuti i pravilnici grada Siska* Fabijana Kovača, obje iz 1925. g. Pokrenuo i uređivao tjednik *Posavac*, bio je jedan od prvih fotografa i autor prvih razglednica u Sisku. Krajem 1904. g. otvorio je u svojoj kući javnu knjižnicu pod imenom „Leichbibliotek“ koja je nudila knjige isključivo na njemačkom jeziku. Zalagao se za pokretanje gimnazije u Sisku, bio član mnogobrojnih društava, te jedan od osnivača Društva za poljepšavanje Siska i okolice 1932. godine.

77 *Posavac*, br. 1, 23. prosinca 1892. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 88.

i okolici, Posavini, Pokuplju i Moslavini kako bi se privukli novi pretplatnici, ali nezainteresiranost većeg broja građana za novine, rezultiralo je posljednjim brojem od 30. prosinca 1893. g. i gašenjem novina.

Nakon prestanka izlaženja *Posavca*, Jünker određeno vrijeme neće tiskati novine te se više neće upuštati u uređivanje novina. Kao ozbiljan poslovni čovjek više se neće ni na koji način miješati u uređivačku politiku novina, već će s klijentima održavati strogo poslovni odnos, što je vidljivo po tome što je tiskanju pristupao bez političkih određenja te mu je bio važniji prihod od toga koja politička stranka tiska novine u njegovoj tiskari.

Iz tiskare Sigismunda Jünkera izlaze: *Kroatische-Slavonische Holz - Zeitung* (1900.) - strukovno-informativni list namijenjen prerađivačima i trgovcima drvom; *Bič* (1909.) - pokladni list s pošalicama usmjerenim prema istaknutim građanima (i prema Dujaku), no pazilo se da se ne prijeđe granica dobrog ukusa, a šale postanu uvredljive; *Žive novine* (1920.) - glasilo humanitarnog „Izraelitičkog gospojinskog društva“; *Istina* (1919.) - glasilo socijaldemokrata, koje se obraća prije svega radnicima te ih poziva na povezivanje u organizacije, a zabranjeno je nakon svega nekoliko tjedana; *Pravednost* (1919. - 1920.) - izrazito antikerikalno glasilo koje podržava program Socijalno - demokratske stranke, a tekstovi su namijenjeni radništvu i seljaštvu; *Katolička Posavina* (1920.) - pokušaj izdavanja katoličkog lista, koji je trebao izvještavati o vjerskom životu pojedinih društva, no u svega dva izašla broja urednik se uglavnom obračunavao s neistomišljenicima; *Hrvatski Zajedničar* (1919. - 1920.) - glasilo organizacije Hrvatske Zajednice, koje podržava Državu SHS, ali ju i kritizira nakon početnog zanosa želeći bolje uvjete života za narod te žestoko polemizira sa *Sisačkim Glasom*, kritizirajući i promjene političkih stavova Grge Tuškana kroz godine; *Hrvatsko srce* (1922. - 1923.) - zastupa politiku Hrvatskog bloka (čine ga Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava) i politiku Stjepana Radića, a posebnost su članci koje pišu žene te se u novinama ističe potreba stvaranja organizacije žena; *Hrvatski glas* (1924.) - podržava Hrvatsku republikansku seljačku stranku i Hrvatsku zajednicu, ali ne prati lokalnu politiku, već lokalne društvene i kulturne teme, školstvo, sport, uvjete rada u tvornicama i sl.; *Izborne novine* (1925. - 1926.) - novine Hrvatske seljačke stranke pokrenute za potrebu oblasnih izbora; *Posavina* (1933. - 1935.) - novine koje služe kao glasilo Jugoslavenske nacionalne stranke, svrha im je propagiranje vladajućeg režima i njegove politike, a neutralnost kritizira kao protivljenje režimu, ali i jedinstvu i slobodi; *Fašnički ričet* (1934.) - pokladni list koji satirički kritizira društveni život u gradu; *Naše novine* (1940.) - glasilo Radničke stranke u Zagrebu, koje će nakon uhićenja Božidara Adžije kratko izlaziti u tiskari Sigismunda Jünkera, a to je ujedno i posljednje izdanje u njegovoj tiskari.

Tiskanje *Posavine* preuzela je od Jünkera tiskara Vjekoslava Pelca, što je bio znak uspona tog tiskara. Godine 1940. upravo će Vjekoslav Pelc preuzeti Jünkerovu tiskaru. Sigismund Jünker tada će odseliti u Zagreb, a svoj će život završiti tragično u nacističkom logoru Auschwitz-Birkenau, najvjerojatnije 1942. godine.

3.6. Tiskara Janka Stjepušina

Tijekom 1900. g. u Sisku tiskaru otvara i Janko Stjepušin⁷⁸, tvorničar tambura i drugih žičanih glazbala. Godinu ranije preuzeo je tvornicu glazbala tvrtke A. Mungyaka i izrađivao 3 do 4 tisuće tamburica godišnje, a otvaranjem tiskare nudio je usluge litografije i tiskanja partitura za tamburaške orkestre. Tiskaru je otvorio uz svoju radionicu žičanih instrumenata i trgovinu glazbalima, u kojoj je nudio svoje proizvode, najčešće žičana narodna glazbala, ali i gitare, čela, flaute i ostale instrumente koje nije sam izrađivao. O Stjepušinovom poduzetničkom duhu govori i činjenica da je velik dio svojih proizvoda prodavao našim iseljenicima u Americi (Obradović, 2007b: 28).

Cilj ove tiskare i knjigovežnice bila je popularizacija tamburaške glazbe, stoga je većina izdanja takve vrste. Stjepušin je tiskao razne oglase, cjenike, plakate, kalendare, notni materijal, Tamburašku kazališnu knjižnicu, knjige suradnika i posljednjeg urednika *Tamburice* Viktora Rudolfa, pa i vlastito djelo „Tamburaška škola“ iz 1903. g., koje će doživjeti nekoliko izdanja, čak i u prijevodu na njemački jezik.

Najvažnije izdanje Stjepušinove tiskare bio je mjesečnik *Tamburica - Hrvatski tamburaški zbornik s nadopunom u zaglavlju - Poučno zabavni list sa glazbenimi prilozi za tamburaše*, prvi hrvatski tamburaški časopis, koji je izlazio

⁷⁸ Janko Stjepušin, graditelj glazbala, učitelj plesa i nakladnik (Petrinja, 1861. - Zagreb, 1946.); godine 1889. u Sisku je počeo voditi trgovinu glazbala, a izrađivao je i tamburice. Njegova „Prva sisačka tvornica tamburah“ odlikovana je na Milenijskoj izložbi 1896. i na Pariškoj izložbi 1900. godine. Radio je na promicanju kulturnog života i popularizirao narodnu glazbu, pjesmu i kulturu općenito. Uspostavio je Zabavni odjel pri Obrtničko radničkom društvu „Sloga“, a kao školovani plesač (školovao se u Hamburgu, Berlinu i Beču) vodio je i Plesnu školu i radio na popularizaciji plesa u Sisku. U svojoj tiskari od 1903. do 1914. tiska prvi hrvatski tamburaški časopis *Tamburica*. Od 1921. g. do smrti živio je u Zagrebu.

od 1. srpnja 1903. g. pa do 1914. i izbijanja Prvog svjetskog rata. Nakladnik, tiskar i vlasnik ovog izdanja bio je sam Stjepušin, a za suradnike je imao mnogobrojne autoritete za to područje iz zemlje i svijeta, a posebno se isticao akademik Milutin pl. Farkaš koji je objavljivanje *Tamburice* obilno i financirao. Časopis je okupljao čitatelje koje je povezivala ljubav prema narodnoj glazbi i glazbalima te nije pratio dnevno-političke događaje kao ostala novinska izdanja u Sisku tog vremena, u čemu leži trajnija vrijednost ovog izdanja.

Stjepušin je kao sposoban poslovni čovjek pokrenuo tiskaru kako bi proširio već uhodani posao. U gradu veličine Siska, koji je tada brojio oko 7 tisuća stanovnika, Stjepušinova tiskara bila je već treća, uz Dujakovu i Jünkerovu. O tome je pisao *Hrvatski tipograf*, novine Hrvatskog tipografskog društva, koje u članku govore i o uvjetima rada u svakoj od tiskara:

„U Sisku postoje tri tiskare i to: S. Jünker, J. Dujak i J. Stjepušin. Zaista malo čudno. Provincijalni gradić sa nešto preko 7000 stanovnika, sa dosta slabim prometom (uzev u obzir prije i sada), bez tvornica i inih poduzeća, pa ima tri tiskare! Skoro nevjerovatno! U Sisku izlaze slijedeći listovi: kod Jünkera *Novo sunce* (mjesečnik), *Pučka rieč* (polumjesečni list), kod Dujaka: *Napredni obrtnik* (polumjesečno obrtno glasilo), *Sisački glas* (polumjesečni list), kod Stjepušina *Tamburica* (ilustrovani mjesečnik). Iz toga se vidi, da je u Sisku više listova, nego u ijednom gradu naše pokrajine, razmjerno prema broju pučanstva. Prema tome zaposluje tiskara Jünker obično jednog ili dva slagara, od kojih jedan radi ujedno kod strojeva (*Schweizerdegen*) te po jedan do dva naučnika. Radno vrijeme je 10-satno. Plaće variraju između 14 do 28 k tjedno. Tiskara Dujak zaposluje obično dva do tri slagara, od ovih jedan radi kod strojeva. Jedan do tri naučnika. radno vrijeme je 9-satno. Plaće između 14-24 k tjedno. Tiskara Stjepušin zaposluje obično po jednog slagara - kadkada dva, dapače i tri - te jednog kamenotiskara, sa plaćom 6-10 k uz stan i obskrbu, odnosno 20 k bez svega. radno vrijeme 11 - satno. Blagdani se ne plaćaju ako se ne radi.“⁷⁹

Radno vrijeme u Stjepušinovoj tiskari bilo je najduže, a radnici su bili najslabije plaćeni. Radnici su prigovarali na radno vrijeme duže od onog 10-satnog kojeg je propisivao obrtni zakon pa je Hrvatsko tipografsko društvo prigovaralo Stjepušinu jer su se zalagali da njihovi članovi imaju 8-satno radno vrijeme. Stjepušin je odgovorio da će dopustiti takvo radno vrijeme tek kad se ono uvede i u ostalim tiskarskim radionicama. Zbog tog sukoba oko prava radnika, *Hrvatski tipograf* pisao je u više navrata izrazito negativno o Stjepušinovoj tiskari:

„Jer kad bi vi znali, kakova je to tiskara, čudom bi se čudili i pitali: zar u ovoj šoštarnici radi svjestan tipograf? Suvišno je da rabim riječ tiskara. Pomislite si jednu malu mašinu, koncem obavitu, dvie do tri vrste pisma, nekoliko kvadrata i drvenih štegova. nekoliko prologa (*Durschuss*) od kartona, nješto znakova za kajde (note); jedno dva do tri paketa papira. Kad ste si to sve predočili, imate cielu sliku tiskare g. Stjepušina.“⁸⁰

Padom interesa i potražnje za vrstama glazbala koja je proizvodio i prodavao, Janko Stjepušin prestaje s radom i u radionici i u tiskari 1921. g. te odlazi živjeti u Zagreb.

3.7. Tiskara Gizele Čupak

Godine 1905. utemeljena je tiskara Gizele Čupak, a vodili su je supružnici Gizela i Ivan Čupak. Ivan Čupak⁸¹ bio je izučeni knjigoveža i zbog prigovora u *Hrvatskom tipografu* kako se u malenom gradu otvara već četvrta tiskara (uz Dujakovu, Jünkerovu i Stjepušinovu), a k tome je ne bi vodio izučeni tiskar, Ivan Čupak je tiskaru otvorio na ime svoje supruge koja je bila tiskarski „majstor“. Ova tiskara nije dugo djelovala u Sisku jer se Ivan Čupak angažirao pri osnivanju Saveza hrvatskih obrtnika i odselio u Zagreb već 1908. g. Iako je tiskara supružnika Čupak djelovala veoma kratko, njezin je značaj za Sisak velik, prije svega zbog novina i listova koji su u njoj izlazili.

Početak 20. st. svugdje, pa tako i u Sisku, dolazi do ubrzane industrijalizacije. Sitni obrtnici nudili su kvalitetnije proizvode, ali nisu mogli konkurirati cijenom tvorničkoj proizvodnji pa se njihova zabrinutost sve više povećava. U svrhu pružanja podrške Ivan Čupak pokreće 1905. g. list *Napredni obrtnik* s podnaslovom *Strukovni organ maloobrtničkog naprednog stališa* (kasnije *Obrtničke strukovne novine*) koji će donositi „kratke

79 Hrvatski tipograf, dopis iz Siska od 8. travnja 1905., Zagreb. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 117.

80 Hrvatski tipograf, br. 11, 21. studenoga 1903. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 117.

81 Ivan Čupak, tiskar, novinski izdavač i publicist (Bjelovar, 1875. - Selce, 1941.); izučio je knjigoveški zanat kao i njegov brat Josip. Krajem 19. st. doselio se u Sisak, gdje djeluje kao tiskar, nakladnik, novinar i publicist. Organizirao je skupove obrtnika i radio na osnivanju Saveza hrvatskih obrtnika. Bio je tajnik Saveza do 1927. g. U Sisku je pokrenuo obrtnički list *Napredni obrtnik*, prvi takav u Hrvatskoj, Godine 1909. pokrenuo je *Obrtnički vjesnik*, a od 1929. do 1931. g. uređivao je u Zagrebu list *Novi obrt*. Autor je knjiga: *Za napredak obrta ili savjetna rieč obrtničkom naučniku i mladome pomoćniku*, *Obrtna politika i Spomenica k petnaestogodišnjem obitku Obrtno-radničkog društva „Sloga“ u Sisku*.

i jezgrovite članke o općenitim obrtničkim pitanjima, donášat će strukovne upute za sve opstojeće grane obrta, a naročito pratit će društveno gibanje u našoj domovini”⁸² To je prvo takvo strukovno glasilo na prostoru Hrvatske, a nadilazi lokalnu razinu pišući o obrtničkim društvima u cijeloj Hrvatskoj, ali i inozemstvu. Ipak, Čupak u tekstovima u *Naprednom obrtniku* posebno ističe Obrtničko radničko društvo „Sloga“: „Svrha mu je humanitarna i obrazovna. Broji ukupno oko 200 članova. Imade krasno uređenu knjižnicu i čitaonicu, a posjeduje glavnicu od kojih 7000 kruna...“⁸³ Kao zanimljivost u listu uvedena je rubrika „Namjestbeno pitanje“ koje donosi oglase o slobodnim radnim mjestima u obrtničkim radionicama, što je prvi takav slučaj u bilo kojim sisačkim novinama.

Sljedeće važno izdanje tiskare supružnika Čupak su novine *Pučka rieč* koje izlaze 1905. i 1906. godine. To su bile lokalne novine i podržavale su politiku Hrvatske seljačke stranke, a glavna figura bio je Benjamin Šuperina koji se na stranicama *Pučke rieči* razračunavao s Grgom Tuškanom, svojim bivšim suradnikom. Napada ga se kao osobu, a kritiziraju se i njegovi politički i poslovni potezi, ali Stanka prava nije na udaru. Također, na stranicama ovih novina pisalo se i o samom Dujaku kojem je prvom ponuđeno tiskanje *Pučke rieči*, što je on odbio zbog toga što novine nisu bile pravaške orijentacije, a to je bio dokaz da je bio politički i financijski ovisan o Grgi Tuškani. Najveći značaj *Pučke rieči* je što su to novine koje Dujakovom *Sisačkom Glasu* oduzimaju monopol na oblikovanje javnog mnijenja i političkog opredjeljenja građana Siska te tako oživljavaju političku scenu i potiču politički pluralizam (Obradović, 2007a: 129).

Uz strukovne i političke novine izlazio je u tiskari Gizele Čupak i humoristično-satirični mjesečnik *Šiba* 1906. godine. U vremenu kada je vlast strogo nadzirala sadržaj novina, pa su novine često plijenjene i zabranjivane, a u „najboljem“ slučaju izlazile bi s bjelinama gdje se trebao naći cenzurirani članak, satirične su novine bile način da se neometano iskaže kritički sud. *Šiba* je kritizirala lokalne, sisačke prilike (česta meta bio je dakako Grga Tuškan i način na koji je osiguravao i prikupljao glasove za saborski mandat), ali i općedruštvene probleme, a njezina posebnost je u tome što su urednici vodili računa da njihova kritika ne prijeđe granice dobrog ukusa i ne pretvori se u vrijeđanje, kao što se to događalo u ostalim listovima satiričnog karaktera, prije svega onima proizašlim iz tiskare Janka Dujaka (Obradović, 2007b: 34).

Osim tiskarstvu Ivan Čupak posvetio se i publicistici, a vlastitim izdanjima iskazao se kao vrstan publicist, što su isticali i *Narodne novine* pišući o Ivanu Čupaku kao o piscu koji pripada inteligentnijem sloju obrtnika, piše na dobar i popularan način, i očito na temelju vlastitog iskustva. Ističu se izdanja kao što su: *Stručni obrtnički kalendar i bilježnica za džep za god. 1907.* te knjižica *Za napredak obrta ili savjetna rieč obrtničkom naučniku i mladome pomoćniku* (Obradović, 2007b: 33).

3.8. Tiskara Vjekoslava Pelca

Na prijelazu iz 1924. u 1925. g. tiskaru u Sisku otvorio je i Vjekoslav Pelc⁸⁴, što je ponovno bila treća tiskara u malenom gradu, uz one dobro uhodane, Dujaka i Jünkera. Uz tiskaru, Pelc je otvorio knjižaru i papirnicu „Merkur“.

Usprkos velikim i uhodanima poslovima Dujaka i Jünkera, Pelc će od samog početka biti njihova dostojna konkurencija. Iako je Janko Dujak bio njegov učitelj, Vjekoslav Pelc će po načinu poslovanja biti bliži Sigismundu Jünkeru. Naime, on neće dopuštati diktat politike nad njegovim izdanjima, već će, slično kao i Jünker sa svojim klijentima, uspostaviti strogi poslovni odnos bez obzira na njihovu stranačku pripadnost. Zato iz Pelčeve tiskare izlaze različiti politički, socijalno-ekonomski i kulturno-prosvjetni listovi (Obradović, 2007b: 34).

Najstarije izdanje Pelčeve tiskare je „Statut za organizovanje obrane od velike vode Save i Kupe na području sreskog hidrotehničkog odjeljka u Sisku“ iz 1924. g., a kasnije će tiskati društvena pravila i spomenice sisačkih društava - 1929. Spomenicu pjevačkog društva „Danica“, 1933. Spomenicu prigodom proslave 30-godišnjice Sokolskog društva u Sisku, 1935. Spomenicu prigodom 30-godišnjice osnutka Saveza hrvatskih obrtnika, 1936. Spomenicu o stotoj godišnjici postojanja zajedničke obrtničke zadruge u Sisku, a od 1932. g. preuzeo je tiskanje Izvještaja Državne realne gimnazije u Sisku. Svi ovi dokumenti posebno su važni za proučavanje

82 Napredni obrtnik, br. 1, 10. siječnja 1905., Sisak. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 123.

83 Napredni obrtnik, br. 1, 10. siječnja 1905., Sisak. Navedeno prema: Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a), str. 124.

84 **Vjekoslav Pelc**, tiskar (Sisak 1884. - Sisak, 1952.); tiskarski je zanat izučio kod Janka Dujaka, a krajem 1924. otvorio tiskaru u Sisku. Tiskao je brojne publikacije, između ostalog političke tjednike, satiričke, obrtničke, sportske i enigmatске listove i dr. Preuzeo je prostorije tiskare Sigismunda Jünkera 1940. g., a nakon Drugog svjetskog rata njegova je tiskara nacionalizirana i nakon preseljenja je nastavila djelovanje pod imenom Tiskara i knjigovežnica „Joža Rožanković“. Vjekoslav Pelc bio je član i dugogodišnji tajnik Obrtničke zadruge (od 1924.) te član Nadzornog odbora Zanatlijske štedne i kreditne zadruge u Sisku (1933.).

društvene povijesti grada, a imena Viktora Rudolfa i Fabijana Kovača kao autora čija su djela tiskana u ovoj tiskari dokaz su njezine važnosti (Obradović, 2007b: 35).

Vjekoslav Pelc će za razna poduzeća tiskati različite tiskanice, račune i dostavnice, također je tiskao i književna djela, no posebno mjesto u njegovom djelovanju, kao što je to bio slučaj i kod Dujaka i Jünkera, zauzima tiskanje novina. Kao zanimljivost u tom dijelu njegova posla ističe se činjenica da Pelc, za razliku od svojih prethodnika i konkurenata, nije u svojim izdanjima reklamirao svoju tiskaru, tek je u dva slučaja koristio svoja izdanja kako bi obavijestio građanstvo o preseljenju tiskare na novu lokaciju.

Važno izdanje Pelčeve tiskare svakako je politički tjednik *Hrvatske novine - Glasilo Hrvatske zajednice za Posavinu i Banovinu*, uz *Sisački Glas* najdugovječnije sisačko izdanje onog vremena, koje će izlaziti od 1925. do 1945. godine. U tom vremenu promijenio se niz urednika: Josip Piškulić, Mijat Lončarević, Ivan Matagić i Rok Faget. *Hrvatske novine* su nakon raspada Hrvatskog bloka nastavile pratiti Hrvatsku zajednicu, promičući ideju da hrvatski narod mora dobiti hrvatsku vladu, sabor i bana u Zagrebu, što je bilo u opreci s Radićevim republikanizmom, koji su novine oštro kritizirale. U tom razdoblju *Hrvatske novine* donose članke o gradskim društvima kao što su: „Hrvatica Siščanka“, „Hrvatska mladica“, „Hrvatski sokol“ i dr. Nakon uvođenja šestojanuarske diktature *Hrvatske novine* izbjegavaju cenzuru prenoseći članke drugih tiskovina i na taj način održavaju kontinuitet, a istovremeno se posvećuju izvještajima sa sjednica gradskog zastupstva, što je prijašnjih godina bilo zanemareno. Ti izvještaji značili su promjenu i pomak u sisačkom novinstvu, a i same *Hrvatske novine* dobile su informativniji karakter od ranijeg isključivo političkog glasila. Od 1935. g. *Hrvatske novine* će podržavati Vladka Mačeka i angažirat će se na njegovom izboru u sabor, također su smjelije kritizirale vlast, a podržavaju i Hrvatski seljački pokret i ideologiju Antuna i Stjepana Radića, kojeg su za života kritizirali. Od 1936. g. u *Hrvatskim novinama* izlazi u obliku podlistka „Mala kronika grada Siska od najstarijih vremena do godine 1914.“ Viktora Rudolfa, koja je zanimljiva i danas. Do sljedećeg velikog preokreta u *Hrvatskim novinama* dolazi 1941. g. kada one postaju „Glasilo hrvatskog ustaškog pokreta za Veliku župu Gora“ s Rokom Fagetom na čelu.

U Pelčevoj tiskari tiskat će se i *Izborni list radnoga naroda - list za socijalnu politiku* (1925.), kojeg izdaje podružnica socijalističke partije, a vlasnik mu je „Sekcijski odbor“. Zatim tu je i polumjesečnik *Luč - List za kulturno prosvjetne i socijalno-ekonomske interese* (1926.), koji se ograđuje od političkih sadržaja, a namijenjen je obrtnicima i radnicima u industriji. Tiskao je Pelc i pokladne i satirične listove: *Sisačko bockalo* (1928. - 1939.), u kojem je bila gotovo stvar prestiža pojaviti se jer samo beznačajne osobe u Sisku nisu bile podbodene na njegovim stranicama, *Bockalo* (1940. - 1941.) i *Mučak* (1938. - 1940.). *Seljačka narodna zastava* (1932.) bila je namijenjena seljacima koji su pozvani na suradnju tako da, između ostalog, bilježe narodne pjesme, poslovice, zagonetke, narodne ljekarije i vračarije, iskustva i razmišljanja (Obradović, 2007a: 150).

Iz tiskarskih strojeva Pelčeve tiskare izaći će 1932. g. prvi sportski list tiskan u Sisku - *Sisački športski list*. Taj je list izvrstan dokaz bogatog sportskog života grada jer je uz nogomet kao najpopularniji sport, pratio i aktivnosti biciklističkog, kuglačkog, mačevalačkog, šahovskog, plivačkog, koturaškog i kluba zimskih sportova (Obradović, 2007b: 38). Veoma važan list je i *Narodna zagonetka* iz 1934. g., što je bio prvi enigmatski tjednik u Sisku. Vlasnik, izdavač i urednik lista bio je Ivo Habeković, jedan od najistaknutijih enigmatičara onog vremena. List je bio ispunjen križaljka, rebusima, zagonetkama i raznim drugim enigmatskim oblicima, a nagrade su bile u obliku knjiga ili pretplata na novine i kino projekcije (Obradović, 2007a: 152).

Vjekoslav Pelc tiskao je i niz strukovnih listova kao što su mjesečnik *Čaraparsko-pletački vjesnik* (1933. - 1938.), kojemu je svrha bila da se i taj zanat uvrsti na popis obrta, zatim *Suvremeni obrtnik* (1933. - 1934.), koji je služio kao glasilo udruženja zanatlija za grad i srez Sisak i izvještavao o aktualnim pitanjima zanimljivim za obrtnike, te listovi *Zanatlija* (1934.) i *Privredna politika* (1937. - 1938.).

Raznolikost izdanja ove tiskare dokaz je da je Vjekoslav Pelc tiskarstvo shvatio kao posao u koji nije uplitao svoje osobne stavove, što je rezultiralo bogatstvom raznolikih izdanja i dugogodišnjim poslovanjem njegove tiskare u Sisku.

4. Razvoj knjižnica i čitaonica u Sisku do Drugog svjetskog rata

Sisak kao grad razvio se oko trgovine i obrta pa često nije bilo razumijevanja za pokretanje i vođenje kulturnih ustanova kao što su knjižnice i čitaonice. Ipak, zahvaljujući užem krugu ljudi, najčešće prosvjetnih i društvenih djelatnika, koji su prepoznali kakav će utjecaj na kulturni razvoj grada imati takva vrsta ustanove, knjižnice i čitaonice su nastajale i ipak se uspjele održati.

Prve knjižnice i čitaonice u Sisku bile su organizirane na različite načine uz društva koja su djelovala u gradu. Kao i kod razvoja tiskara, prve knjižnice i čitaonice osnivaju se iz raznih političkih razloga, što je utjecalo na formiranje njihovih fondova te izbor knjiga, novina i časopisa koji su se građanstvu nudili na čitanje (Zorko, 1997: 6). Vlasti su zbog oporbenog i proturežimskog djelovanja, koje se širilo iz njih, ponekad te ustanove i zatvarale.

Iako se pravim početkom knjižničnog i čitaoničkog pokreta u Sisku smatra osnivanje prve Narodne čitaonice 1877. g., knjižnice i čitaonice nastajale su i ranije u sklopu sisačkih društava i škola. Tako je Društvo trgovačke mladeži u vojničkom Sisku „Danica“ (kasnije preustrojeno u pjevačko društvo, a pod istim imenom djeluje do danas), osnovano u rujnu 1869. g., u svojim prostorijama imalo čitaonicu. U početku su novine *Zatočnik* stizale besplatno iz Vončinine tiskare, no kasnije je čitaonica sadržavala isključivo beletrističke listove, a ponekad su se održavala i poučna predavanja. Prema Pravilima „Danice“ svaki član je u društvenim prostorijama mogao čitati knjige i časopise, ali njihovo iznošenje nije bilo dopušteno. Pravilima je predviđeno da Društvo ima i knjižničara, ali tek kada se prikupi primjeren broj knjiga. Od 1871. g. u Sisku djeluje društvo „Sisačka dvorana“ čija je svrha bila razvijanje društvenosti i priređivanje zabava. U prostorijama Društva vodili su se razgovori o važnim pitanjima i čitale novine jer je Dvorana služila kao čitaonica (Zorko, 1997: 14).

Jedna od najvažnijih osoba u sisačkom školstvu s kraja 19. stoljeća bio je Antun Cuvaj⁸⁵ koji je kao upravitelj Građanske škole dobio od gradskog zastupstva 1876. g. sredstva za osnivanje školske knjižnice. Veći dio iznosa od 50 forinti iskoristio je za opremanje učiteljske knjižnice knjigama, a manji za đučku. Gradski školski odbor odobrio je takvu raspodjelu novca i zahtijevao da se nabavljene knjige katalogiziraju i da se primjerak kataloga pošalje Odboru. Knjižnica će svake godine dobivati određen iznos kojim će obogaćivati svoj fond. Godine 1878. učiteljska knjižnica Građanske škole imala je 314 djela i 387 svezaka, đučka knjižnica 8 djela i 12 svezaka, a primala je i 5 časopisa. Na mjesto knjižničara bio je postavljen učitelj Ivan Kiš koji je u školi djelovao do 1882. g. U spisima Više pučke škole u Sisku nalazi se podatak da je i ranije u Sisku postojala knjižnica „za produžnu naobrazbu pučkih učitelja“, koju je 1861. g. utemeljio sisački župnik Franjo Schloissnigg darovavši joj 40 djela. Od 1862. g. knjižnica je nadopunjavala svoj fond tako što je svaki učitelj godišnje davao jednu forintu za nabavu knjiga, a školska općina 23 i pol forinte. Knjižnica je kasnije ušla u sastav knjižnice Učiteljskog društva podžupanije sisačke (Križanić, 1997: 209).

4.1. Narodna čitaonica

Godine 1877. u Sisku je osnovana Narodna čitaonica. Grad bogate povijesti i tradicije kao što je Sisak dobio je prvu javnu čitaonicu tako kasno jer se u gradu razvijala trgovina i obrt, a za društveni i kulturni razvoj nije postojao širi interes:

„Sisak u ono doba nije imao gradsko lice, nego više kao kakvo selo. Ulice nisu bile uredjene ni pločnici (trotoari) izgrađeni; pa i sama Gajeva ulica danas najljepša, bila je puna svakojakih graba... Nije bilo kanala ni rigola ni cestovnih prelaza; nisu bile uredjene obale i izgrađena pristaništa (rampe).

Nije bilo vojarne, bolnice, munjare i mnogo toga što jednom gradu treba. Jedino je gradska vijećnica bila već g. 1870. sagradjena, ali u manjem opsegu.

Pa ipak je u tom jednom i drugom Sisku prije izgradnje slavonske i bosanske željeznice bio silan trgovački promet, stovarište cijele izvozne i uvozne trgovine, koja je dovlje dolazila ladjama, a odavle željeznicom na Trst i obratno. Bilo je ovdje glasovitih trgovačkih firma sa žitom i drvom, pa speditera itd. Uz trgovce zasluživao je i u blagostanju živio i

85 Antun Cuvaj, pedagog i pedagoški pisac (Bjelovar, 1854 - Zagreb, 1927.); završio je Kraljevsko gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima, smjer gospodarstvo, i Učiteljsku školu u Petrinji. Krajem 1875. g. imenovan je privremenim učiteljem Građanske škole u Sisku, a 1876. g. pravim učiteljem matematičko-tehničke struke. Kao upravitelj muške Građanske škole utemeljio je školsku knjižnicu, prvu đučku radionicu za dječake te prvu đučku kuhinju za siromašne dječake u Hrvatskoj. U Sisku je 1886. g. osnovao Društvo za unapređivanje ručnih vještina i kućne marljivosti. Od 1887. g. do umirovljenja 1913. g. obnašao je dužnost zemaljskog školskog nadzornika za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Autor je knjiga: *Risanje u pučkoj školi (Sisak, 1879.)*, *Rieč o zabavištah - Kindergarten (Sisak, 1980.)*, *Matu prva učiteljica svog djeteta (Sisak, 1885.-1886.)* i *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, I-IV. (Zagreb, 1907.-1912. i 2. dopunjeno i ispravljeno izd. I.-XI., Zagreb, 1910.-1913.).*

kirjaš i ladjar i škartiraš i bajeraš i razni ini radnici i obrtnici, no nitko se nije brinuo za općenitost, za kakve napredne općinske uredbe, od kojih bi i kasnije potomstvo imalo koristi. Nije bilo lokalnog patriotizma ni osjećaja za to mjesto. Ljudi trgovačkog stališa našli su svoj užitak u velegradovima, a stekavši imetak mnogi se i sasvim preselilo tamo, dok drugi nisu imali vlastite inicijative ni mogućnosti da šta započnu. Svima je dobro išlo, pa se mislilo da će uvijek tako ići.⁸⁶

Dana 24. siječnja 1877. g. održana je glavna skupština Društva „Narodna čitaonica“ u Gradskoj vijećnici. Okupilo se oko 120 članova te je formiran Odbor koji je sutradan, 25. siječnja, izabrao za predsjednika Društva gradonačelnika Franju Lovrića, za tajnika carskog činovnika Jovanovića i za blagajnika predstojnika pošte Opolskog. Odbor sastavlja i Pravila Društva, koja su 30. siječnja poslana na potvrdu Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Pravila započinju člankom o svrsi Društva:

„Društvo „Narodna čitaonica“ imade svrhu: buditi narodnu samovjest i promicati društveni život u narodnom duhu, čitanjem poučnih i političkih časopisa društvenim obćenjem, igranjem dozvoljenih igara, i priredjivanjem inih društvenih zabava.“⁸⁷

Društvo „Narodna čitaonica“ uselilo je u prostorije nekadašnje „Kavane Topljakove“, redovito se sastajalo, a preplatilo se na sve hrvatske, ali i srpske, češke, ruske, slovenske, njemačke, talijanske i francuske časopise. Djelovanjem Narodne čitaonice širio se hrvatski jezik i razvijala narodna svijest, domoljublje se širilo gradom i pokrenut je socijalni život. Novinski napisi iz onoga doba ističu presudnu ulogu gradonačelnika Franje Lovrića u djelovanju društva, a o tome kako su građani Siska zdušno prihvatili Čitaonicu, pišu i Narodne novine: „Složno kolo hrvatskih srdacah osniva u Sisku narodnu čitaonicu, zamisao ta burna odjeknula je širom našeg grada.“⁸⁸

4.2. Knjižnica Obrtničko radničkog društva „Sloga“

Dana 1. siječnja 1883. g. osnovano je Obrtničko radničko društvo „Sloga“. Osnivanje Društva potaknuo je postolar Đuro Pravdica, ujedno i njegov prvi predsjednik. Svrha Društva bila je humanitarna (pomoć siromašnim članovima i prikladan pokop preminulih) i obrazovna (obrazovanje članova društva u obrtu i znanosti), a iz Pravila Društva, koja su potvrđena 22. lipnja 1885. g., vidljivo je da je Društvo osnovalo knjižnicu, no ne zna se točno kada je ona započela s radom.

Knjižnica Obrtničko radničkog društva „Sloga“ nastala je većim dijelom zahvaljujući darovima uglednih Sišćana (društvenih djelatnika, političara, istaknutih obrtnika) kao što su: Đuro Zlatarić, Grga Tuškan, Josip Čupak itd. Knjižnica je prikupljala zabavne i poučne knjige, svaka je dobila inventarni broj koji je najvjerojatnije u isto vrijeme služio i za određivanje mjesta knjige na polici. U početku je naziv pisan i rukom, no kasnije će se pojaviti i žig. Knjižničar je bio dobrovoljac, a prvi knjižničar bio je istaknuti sisački tiskar i začetnik organiziranog obrtničkog razvoja Josip Čupak.

Obrtničko radničko društvo „Sloga“ poticalo je svoje članove na društveni i politički angažman u okviru Stranke prava, bilo kao simpatizere, bilo kao punopravne članove, a tiskar Janko Dujak aktivno je sudjelovao u radu Društva te je omogućio da se u njegovoj tiskari i knjižari posuđuju i vraćaju knjige Slogine knjižnice (Obradović, 2017: 12).

Iz novinskih članaka i izvještaja jasno je da knjižnica Društva nije imala prikladnih prostorija i dovoljno novčanih sredstava te bila prepuštena dobroj volji pojedinaca. U izvješću s godišnje skupštine društva „Sloga“ od 1. siječnja 1892. g. stoji da knjižnica ima 326 svezaka vrijednih 313 forinti, a Društvo broji 211 pravih i 132 podupiruća člana.⁸⁹ Sljedeće godine u izvješću s godišnje skupštine Društva, od 1. siječnja 1893. g., piše da Društvo ima 223 redovna i 131 podupirućeg člana, a knjižničar Čupak je izvjestio da je u 1892. g. posuđeno 312 knjiga, da je knjižnica povećana za 17 knjiga i broji 362 djela.⁹⁰ U izvješću za 1899. godinu piše da je knjižnica raspolagala s 518 djela.⁹¹

86 Kovač, F. Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetgodšnjici. Sisak, 1925. str. 3 - 4.

87 HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Narodne čitaonice“ u Sisku, kut. I

88 Č-j, Složno kolo hrvatskih srdacah..., Narodne novine, 6. veljače 1877., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 19.

89 Izvještaj..., Banovac, 9. siječnja 1892., str./2/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 21.

90 Izvještaj..., Posavac, 14. siječnja 1893., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 21

91 Izvještaj..., Glas naroda, 20. siječnja 1900., str./6/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 21

4.3. Pučka čitaonica

Krajem 19. stoljeća krenulo se s osnivanjem pučkih knjižnica i čitaonica zbog potrebe za prosvjećivanjem širih slojeva stanovništva i u gradu i u selu. Odraslo stanovništvo moglo se služiti knjigama iz školskih knjižnica, ali one nisu mogle zadovoljiti potrebe većeg broja ljudi, pa je mlađa inteligencija započela pokretanje pučkih knjižnica i čitaonica. Tako 1899. g. *Hrvatski Radnički Glas* izvještava o osnivanju Hrvatske pučke čitaonice u Sisku:

„Za čim je građanstvo sisačko toli dugo željkovalo, evo se sada ostvarilo. Osnovasmo i uredismo si čitaonicu, koja će pružiti dičnom našem građanstvu obilje duševne hrane.“⁹²

Do potvrde Pravila Čitaonice od strane Visoke vlade, Čitaonicom je upravljao Privremeni odbor u sastavu: M. Sigur (predsjednik), S. Zagorac (potpredsjednik), J. Čupak (tajnik) i M. Ključec (blagajnik). Odbor je i nakon potvrde Pravila isticao da je Pučka čitaonica uzorno kulturno društvo i da nema stranačkih obilježja. U obavijesti Odbor je zamolio građanstvo da svojski podupru ovo „krasno poduzeće“. Članarina je bila umjerena i iznosila je najmanje 20 nč. mjesečno. Prijava se mogla obaviti kod bilo kojeg člana Odbora ili se moglo upisati u „knjigu želja“ u prostorijama Čitaonice. U početku je svaki član imao na raspolaganju preko 30 listova - hrvatskih, srpskih, slovenskih, čeških, poljskih, ruskih i njemačkih. Prostorije čitaonice bile su spojene s prostorijama Obrtničko radničkog društva „Sloga“ i tako su se, iako kao odvojena društva, pod istim krovom našle Knjižnica i Čitaonica (Zorko, 1997: 22).

O zajedničkom djelovanju „Slogine“ knjižnice i Pučke čitaonice izvijestio je 1903. g. *Sisački Glas*:

„„Slogina“ knjižnica otvorena je za članove „Pučke čitaonice“ i „Sloge“ utorkom i petkom od 8-9 sati na večer, te nedjeljom od 9 ½-10 sati u jutro, odnosno od 2 1/2-3 sata poslije podne. Knjige izdaje društveni knjižničar g. Stevo Dujak. Članovi, koji su knjige već pred dulje vremena uzajmili, a još ih vratili nisu, umoljavaju se, da svojoj dužnosti udovolje, pošto mora svakom članu na srcu ležati, da se društvena knjižnica što više poveća, a ne da se naprotiv umanj.“⁹³

Tako su svakom članu Čitaonice, uz gotovo 70 političkih, gospodarskih, strukovnih i zabavnih novina, od toga 8 dnevnih, bile dostupne i knjige iz knjižnice Obrtničko radničkog društva «Sloga». Kao zanimljivost ističe se selidba Pučke čitaonice i „Slogine“ knjižnice u prizemlje kuće tiskara Josipa Čupaka u centru grada od 1. lipnja 1905. g. Naime, prijašnje prostorije nalazile su se uz gostionicu pa su čitatelji bili neugodno ometani od strane veselih posjetitelja gostionice. Nove prostorije pokazale su se prikladnijima jer je uklonjena buka i nemir na koje su se članovi ranije žalili. Kako više nije bilo osnove za pritužbe na nemir, građanstvo je pozvano da se u većem broju učlani u Čitaonicu (Zorko, 1997: 25).

Čitaonica je imala financijskih problema zbog malog broja članova, jer građanstvo se s nemarom odnosilo prema njoj, pa se putem sisačkih dnevnih i tjednih novina upućivao apel da se pomogne njezin opstanak:

„Svrha čitaonice jest, da svojim prinosnikom pruža što više novina, bez razlike u kojem duhu su te pisane, pa ipak naše građanstvo neće da si taj zavod zadržava. Molimo ovime naše građanstvo, da se u većem broju prijavi sa mjesečnim prinosi ovoj čitaonici i da istu češće polazi, jer velike prostorije imati, sa puno novina, a da iste riedko tko čita, držimo, nije umjestno. Osobito mlađu gospodu molimo, da se zauzmu za taj zavod, te da sami kao članovi pristupe i da u svom krugu nastoje što više članova istoj pribaviti.“⁹⁴

U izvješću za 1905. g. stoji da je prikupljeno 60 novih knjiga, čitano 263, a trenutno se među članovima nalazilo 70 svezaka. Knjižnica je imala ukupno 814 svezaka raznog sadržaja.⁹⁵ „Slogina“ knjižnica djelovala je još i 1909. g., o čemu svjedoči napis u *Sisačkom Glasu*: „„Slogina“ knjižnica je otvorena svakog utorka i petka od 8-9 sati na večer, pa si članovi mogu uzajmiti u to vrijeme knjige za čitanje bezplatno.“⁹⁶

92 Hrvatska pučka čitaonica, *Hrvatski Radnički Glas*, 1. veljače 1899., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 22

93 *Sisački Glas*, 1. svibnja 1903. str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 24

94 „Pučka čitaonica“ u Sisku, *Sisački Glas*, 23. srpnja 1905., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 25

95 Viesti..., *Sisački Glas*, 6. siječnja 1906., str./2/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 25

96 *Sisački Glas*, 7. studenoga 1909., str./3/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 25

4.4. Knjižnica Sigismunda Jünkera

Krajem 1904. g. sisački tiskar i knjižar Sigismund Jünker želio je otvoriti javnu knjižnicu u Sisku koja bi bila pandan pučkim knjižnicama. Jünker svoju knjižnicu naziva „Leichbibliotek“ i namijenio ju je onima „koji nebi možda ovog „prostačkog“ hrvatskog jezika razumjeli.“ U *Sisačkom Glasu* objavljen je članak o knjižnici Sigismunda Jünkera u kojem nepotpisani autor iznosi mišljenje kako Jünker želi popularizirati njemačku književnost, ali da će time nanijeti štetu hrvatskom jeziku i imenu. U katalogu Jünkerove javne knjižnice nije bilo ni jedne hrvatske knjige, što je samo potaknulo one koji su sumnjali u njegove dobre namjere u vrijeme kada su se osnivale pučke knjižnice i čitaonice i poticalo širenje hrvatskog jezika i pisaca. Autor oštro završava članak: „*Gosp. Sig. Jünkeru liepo zahvaljujemo na ovom novom kulturnom daru, kojim dariva sisačko građanstvo, kao i na novoj metodi i putu, kojim treba da udari javna nastava.*“⁹⁷

4.5. Hrvatska čitaonica

Dana 28. veljače 1907. g. donesena su i na skupštini usvojena Pravila društva „Hrvatska čitaonica“, a potvrđena su od strane Zemaljske vlade 12. svibnja iste godine. Svrha Društva je obrazovna: „*Svrha društva jest izobrazba članova, koja se postizava čitanjem novina, časopisa, valjanih knjiga te priredjivanjem predavanja i zabava.*“⁹⁸

U osjetljivom povijesnom razdoblju u kojem se intenziviralo izražavanje nacionalnih težnji, a opasnost za hrvatski jezik bila sve veća, Hrvatska čitaonica u Sisku trebala je imati ključnu ulogu u podupiranju hrvatske književnosti i jezika. Član 3. Pravila društva „Hrvatska čitaonica“ govori kakvu literaturu će Društvo pribavljati, tko će koristiti, a tko upravljati njezinom knjižnicom:

„*Kod nabave novina, časopisa i knjiga imade se paziti u prvom redu na to, da se podupire hrvatska književnost. Od poklonjenih i nabavljenih knjiga ima se osnovati društvena knjižnica, koja će biti na porabu samo članovima. Brigu oko knjižnice voditi će tajnik društva.*“⁹⁹

Pravila Društva potvrđena su na glavnoj skupštini 24. studenoga 1907. g. na kojoj su u Upravni odbor izabrani Matej Sigur kao predsjednik te niz uglednih Siščana na mjesto odbornika, kao što su: tiskar i knjižar Janko Dujak, pekarski obrtnik Gjuro Zlatarić, koji je darovima obilno potpomagao i knjižnicu Obrtničko radničkog društva „Sloga“, odvjetnik i budući gradonačelnik Siska Aleksandar Valenteković, bačvarski majstor Mijo Lugarić, u čijoj kući su se smjestile prostorije Hrvatske čitaonice, te mnogi drugi prosvjetni i društveni djelatnici. Društvo je također imalo nadzorni odbor na čelu s predsjednikom Ferdinom Hefeletom, prosvjetnim djelatnikom i etnografom zaslužnim za razvoj sisačkog školstva i sporta.

List Sisački Glas pružio je podršku Društvu odmah nakon osnivanja i pozivao je građanstvo na učlanjivanje u Hrvatsku čitaonicu:

„*Pošto su sada Pravila ove čitaonice potvrđena i uprava na temelju istih izabrana to želimo ovom našem najmlađem društvu liepi razvitak, a naše sugrađane podsjećamo da će Čitaonica moći obstojati samo onda, bude li imala dovoljno članova.*“¹⁰⁰

U godinama koje slijede Hrvatska čitaonica nastavila je s redovitim radom, no, kao i Pučka čitaonica, vodila je istu borbu s nezainteresiranim građanstvom koje se s nemarom odnosilo prema Čitaonici. O tom stalnom problemu raspravljalo se i nakon godišnje skupštine 15. rujna 1909. g. kada je zaključeno da bi se članstvo u Čitaonici trebalo znatno povećati, a zatim je donesena odluka da novi odbor pošalje pozivnice za pristup Čitaonici i zamoli pozvane da poziv ne ignoriraju (Zorko, 1997: 28).

97 Tref., Javne knjižnice, Sisački Glas, 24. prosinac 1904. str. /4/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 27

98 HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Hrvatske čitaonice“ u Sisku, kut. I

99 HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Hrvatske čitaonice“ u Sisku, kut. I

100 Viesti..., Sisački Glas, 1. prosinac 1907., str. /4/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 27

4.6. Željezničarska čitaonica

Godine 1907. u Sisku osnovana je još jedna čitaonica. Dana 1. studenog mjesna skupina Sisačkog željezničarskog saveza, s predsjednikom g. Starkom na čelu, otvorila je u kući g. Trpčića u centru grada Željezničarsku čitaonicu. Čitaonica je trebala privući istomišljenike i građanima omogućiti okupljanje i razgovor, a pristup je bio slobodan tijekom cijelog dana svakom članu Saveza. Pokušaj otvaranja Željezničarske radionice brzo je propao jer su već 1908. g. prostorije Čitaonice zapečaćene, a članovi odbora završili su na redarstvu. Razlozi raspuštanja nisu posve jasni, no zna se da je naredba o zatvaranju stigla iz Zagreb (Zorko, 1997: 28).

4.7. Hrvatski društveni dom

Još od kraja 19. stoljeća razmišljalo se o gradnji društvenog doma u kojeg bi se smjestile sisačke kulturne institucije, pa tako i knjižnice i čitaonice. Na godišnjoj skupštini Obrtničko radničkog društva „Sloga“ 1. siječnja 1899. g. razgovaralo se o financiranju i gradnji „Sloginog doma“. Dom je trebao pomoći u kulturnom razvitku Siska jer većina gradskih društava nije imala prikladan prostor ili su plaćala velike najamnine. Također, računalo se s time da bi se djelatnosti društava u okviru Doma razvijale i proširivale te da bi nastala i neka nova društva.

U izvješću Sloge 1906. g. gradnja Doma je i dalje bila aktualna tema. Pokušaj Sloge da sama sakupi sredstva za gradnju Doma nije bio uspješan pa je osnovana zaklada u kojoj su građani mogli ostaviti svoj prilog. Iako je početak bio težak, građanstvo je ustrajalo u prikupljanju sredstava pa se počelo planirati da u Društvenom domu svoje prostorije dobiju gradska društva koja bi imala prosvjetnu, humanitarnu i rodoljubnu zadaću, kao što su: Danica, Sokol, Sloga, Merkur, Pučka čitaonica (Zorko, 1997: 29).

Dana 22. rujna 1907. g. objavljena je u *Sisačkom Glasu* vijest da je Sloga kupila gradilište za dom u centru grada za 14 000 kruna, no gradnju Doma Sloga nije mogla započeti zbog pomanjkanja sredstava pa je predlagala ujedinjavanje gradskih društava i zajedničku gradnju društvenog doma. Godine 1909. u *Novom Sisačkom Glasu* izašao je članak koji govori o potrebi izgradnje Doma, društvima kojima bi Dom koristio i dostupnosti sadržaja širem sloju građanstva:

„Uzeli smo evo primjere koji nam jasno dokazuju, da nam je „društveni dom“ u gradu Sisku vrlo potreban, već za sama naša društva, ali tu još nismo ništa rekli o našoj „Pučkoj čitaonici“, o raznim sastancima, predavanjima itd. što sve zahtjeva da se obavlja u javnoj zgradi, koja je pristupačna svemu našem građanstvu, a ne samo pojedinom staležu ili društvima.“¹⁰¹

Odbor Sloge nije odustajao od gradnje Doma pa je 1912. g. prodao zemljište kupljeno 5 godina ranije kako bi se od tih sredstava mogla započeti gradnja društvenog doma na zemljištu koje im je poklonilo Gradsko zastupstvo. U planiranoj jednokatnici knjižnica i čitaonica smjestile bi se u prizemlju. Knjižnica i čitaonica uživale su posebnu pažnju u planiranju društvenog doma jer su inicijatori gradnje bili svjesni važnosti tih dviju ustanova za prosvjećivanje šireg sloja stanovništva.

Izbijanje Prvog svjetskog rata prekinulo je sve kulturne i društvene djelatnosti u Sisku, pa tako i planiranje Društvenog doma. Tek 1926. g., 14 godina nakon posljednjih dogovora o izgradnji Doma, počinju novi razgovori o toj kulturnoj ustanovi. Dana 29. travnja 1926. g. na sastanku 28 sisačkih društava osnovano je društvo Hrvatski društveni dom, a za predsjednika Odbora izabran je dr. Ivo Stipčić. Na konstituirajućoj skupštini usvojena su Pravila društva, a u izmijenjenim pravilima od 18. siječnja 1931. g. stoji:

„Zadaća je društva sagraditi i uzdržavati „Hrv. društveni dom“ u Sisku, u kojem bi se dalo oklonište hrvatskim društvima i hrvatskim prosvjetnim institucijama u Sisku, da time posluže svima kulturno prosvjetnim potrebama grada Siska, u koliko ista smjeraju na podizanje opće narodnog i društvenog prosvjećivanja, kao i gojenju plemenitih nastojanja domaćih humanitarnih društava. To će se postići podizanjem pučke čitaonice i knjižnice, kao i besplatnom menzom za vrijedne, ali siromašne učenike i učenice „državne realne gimnazije u Sisku“, održavanjem pučko prosvjetnih predavanja, poučnih predstava, koncerata, gojenjem glazbene i kazališne umjetnosti itd.“¹⁰²

101 K pitanju „Društvenog doma“ u Sisku, *Novi Sisački Glas*, 7. ožujka 1909., str. 12/. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 30

102 HR-DASK-950 Društvo hrvatskog društvenog doma u Sisku 1926. - 1954. Pravila Društva..., 1931.

Već sljedeće godine Odbor kupuje kuću od nasljednika Nikole Šipuća, koja je odgovarala najnužnijim potrebama Društva jer se zgrada nalazi u centru grada, posjeduje vrt i dovoljno je čvrsta, što omogućava nadogradnju drugog kata. Dana 29. kolovoza 1932. g. održana je svečana sjednica Odbora u novom Domu na kojoj su izabrana tri pododborna: tehnički, financijski i čitaonički. Za pročelnika pododborna Knjižnice i čitaonice izabran je Rok Faget, trgovac šeširima. Knjižnica i čitaonica otvorena je 1. siječnja 1933. g. i napokon je ta važna ustanova dobila prikladan prostor u kojem se o njima vodila odgovarajuća briga. Čitaonica je bila smještena na prvom katu u srednjoj sobi do ulice i istovremeno je služila kao soba za sastanke Odbora. Lijevo od nje nalazila se knjižnica zajedno s društvom Akademikara. Nove prostorije Knjižnice i čitaonice uređene su besplatno, a očišćeno je i drvećem zasađeno čak i dvorište zgrade (Zorko, 1997: 32).

Na glavnoj godišnjoj skupštini Hrvatskog društvenog doma 1936. g. pročelnik pododborna knjižnice i čitaonice Rok Faget izvještava da knjižnica posjeduje 2679 knjiga, s godišnjim prirastom od 36 knjiga. Iz knjižnice je posuđeno 609 knjiga. Čitaonica je držala ukupno 26 novina i časopisa, od toga 6 dnevnih listova. U knjižnicu i čitaonicu bio je upisan 161 član. Knjižnica je bila pretplaćena na djela Antuna Radića, memoare Ante Trumbića, političku biblioteku i sva izdanja Matice hrvatske.

Glavni problem zgrade u koju se smjestio Hrvatski društveni dom bio je nedostatak dvorane za koncerte i zabave, što je odbor Doma riješio 30. rujna 1937. g. ugovorom o zamjeni kuće Hrvatskog društvenog doma i zgrade hotela Veliki kaptol s gospođom Marijom Fuchs. Na taj je način Odbor došao u vlasništvo zgrade u središtu grada s dovoljno prostora za sva društva, sobama za svratište, kavanu i restauraciju, prikladnom dvoranom s pozornicom za koncerte i zabave te prostorijama za Knjižnicu i čitaonicu (Zorko, 1997: 33).

Kao zanimljivost o funkcioniranju Knjižnice i čitaonice u sklopu Hrvatskog društvenog doma svjedoči napis u *Hrvatskim novinama* od 23. travnja 1938. g., u kojem se pozivaju nemarni članovi da vrate knjige, inače će ih se javno osramotiti i tužiti na sudu:

„Objavili smo svima, da je nevratanje knjiga čitaonice Hrvatskog doma jednako kao i nepovlasno prisvajanje tuđeg dobra, što nije dostojno čovjeka, tim više, što se ovakvim radom šteti imovina jedne hrvatske kulturne ustanove. I onda smo naglasili, da ćemo imena tih nemarnih čitača objaviti, pa smo zbog njihove indolentnosti prisiljeni to i učiniti, a ako i to ne pomogne utužit ćemo ih sudu.“¹⁰³

Hrvatski društveni dom nastavio je djelovati i u godinama prije Drugog svjetskog rata, pa je tako knjižnica Hrvatskog doma u 1940. godini posjedovala 2475 svezaka, prosvjetne i zabavne literature, koji su se posuđivali građanima uz naplatu. Glavna skupština Hrvatskog društvenog doma održana je i nakon Drugog svjetskog rata, 3. studenog 1945. g.

4.8. Knjižnica Jugoslavenske čitaonice

U Sisku je u isto vrijeme s knjižnicom Hrvatskog doma djelovala knjižnica Jugoslavenske čitaonice. Osnovana je 21. studenog 1933. g. s namjerom da bude „centar sisačkog kulturnog života“, kako su objavile Narodne novine. Jugoslavenska čitaonica promovirala je interese jugoslavenstva, a sisački tvorničar Petar Teslić i javni bilježnik, a budući ministar za socijalnu politiku i fizičko vaspitanje (1934.) i pravdu (1935.) Ljudevit Auer, kao pristaše jugoslavenstva, snažno su podupirali njezino djelovanje. Jugoslavenska čitaonica i njezini pobornici na umu su prije svega imali prosvjećivanje građanstva i razvijanje snošljivosti između građana drugačijeg političkog i nacionalnog opredjeljenja.

O nacionalnom stanju i prilikama u gradu te važnosti Jugoslavenske čitaonice govorio je na njezinom otvaranju Petar Teslić:

„U današnje vrijeme rapidnoga napretka tehnike i kemije osjeća se manjak i kriza morala jače no ikada do sada. Tu krizu, najjaču u historiji čovječanstva, riješit će samo narod svjestan veličine i težine zadatka. I naša je dužnost da u svojoj sredini odgajamo ovakove ljude. Dužnost je ove čitaonice u prvom redu da kultivira snošljivost među građanstvom, pa da čitajući dnevnu štampu pratimo prilike ekonomske i političke u svijetu, kako ne bi zaostajali za ostalim narodima.“

103 Hrvatske novine, 23. travnja 1938., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 33

I najveći su narodi propali kad je u njih ponestalo nacionalne svijesti. Od sada se mogu mijenjati režimi i stranke, ali se mi u pogledu nacionalnosti više mijenjati ne možemo i ne ćemo. Stoga će i ime Jugoslavenska čitaonica biti onaj centar, oko koga će se okupljati naša inteligencija, naša omladina i naš radnik da porade u drugarskom ophođenju na slavi i veličini naše zajedničke jugoslavenske otadžbine. Time otvaram ovu našu čitaonicu i izrazujem naročitu hvalu svima, koji su se oko osnivanja jugoslavenske čitaonice zauzimali...¹⁰⁴

U zadnjoj godini postojanja, 1940., fond knjižnice Jugoslavenske čitaonice sadržavao je 847 svezaka poučno-zabavnog karaktera i posuđivao se članovima uz naplatu.

4.9. Knjižnice kulturno-prosvjetnih društava

Razna su sisačka kulturno-prosvjetna društva, klubovi i udruge između dva rata u svojim pravilima društava isticala potrebu osnivanja knjižnica i čitaonica. Često ih je osnivala mlada inteligencija, đaci i studenti.

Đačko literarno društvo „Polet“ bilo je prvo takvo društvo koje se istaknulo. Djelovalo je u Državnoj realnoj gimnaziji u Sisku od školske godine 1921./22. do školske godine 1931./32. Prvi predsjednik bio je učenik tada najstarijeg V. razreda Stjepan Rapić, kasnije sveučilišni profesor veterine u Zagrebu. Zadaća Društva bila je njegovanje lijepe književnosti među učenicima, pa članovi održavaju sastanke na kojima čitaju svoje sastavke, raspravljaju o književnosti i tako produbljuju svoju naobrazbu i vježbaju govorništvo. Đačko literarno društvo „Polet“ imalo je vlastitu knjižnicu čiji je fond sadržavao 858 djela domaće i strane književnosti.¹⁰⁵

Godine 1929. u Sisku je formirano prvo studentsko društvo – Udruženje sisačkih akademičara, poznato pod nazivom U.S.A. Udruženje je organiziralo brojna znanstvena i politička predavanja s diskusijama, a članovi su istovremeno djelovali u ostalim građanskim i radnim društvima šireći marksističke i revolucionarne ideje u vrijeme najžešće diktature Karađorđevića (Biličić, 1970: 57). Članovi udruženja su organizirali priredbe i koncerte, osnovali i vlastitu knjižnicu, a putem *Sisačkog Glasa* obratili su se 12. ožujka 1932. g. za pomoć građanima Siska:

„Udruženje sisačkih akademičara pristupa ostvarenju jednog od svojih vitalnih ciljeva a to je uspostavljanje društvene knjižnice i čitaonice. Udruženje kao takovo nije bogato, te ne može samo mnogo da žrtvuje u tu svrhu pa se stoga obraćamo na sisačko građanstvo da nas podupre u tom nastojanju. Apeliramo na građanstvo, da oni koji mogu a voljni su žrtvovati po koji primjerak iz svojih privatnih knjižnica da nam ga daruje te da na taj način pridonese svoj obol za usavršavanje i upotpunjavanje znanja sisačkih studenata, koji će im za to biti vječno zahvalni.“¹⁰⁶

Redarstvo nije moglo spriječiti okupljanja i razbiti djelovanje studentske omladine pa je Udruženju sisačkih akademičara zabranjen rad u prosincu 1937. g. Ipak, studenti su se ponovno organizirali i 14. siječnja 1939. g. pokrenuli Sisački Akademski Klub „Ante Radić“. Klub je djelovao pod pokroviteljstvom HSS-a samo formalno, a i dalje nastavio širiti marksističke i revolucionarne ideje. U Pravilima prilikom osnivanja Kluba stoji da je jedna od svrha društva uređenje društvene čitaonice i knjižnice, kojima bi smjeli pristupiti članovi Kluba.¹⁰⁷ Rad Sisačkog Akademskog Kluba „Ante Radić“ zabranjen je pred sam početak Drugog svjetskog rata.

4.10. Radničke čitaonice

Već 1919. g. u Sisku i okolnim selima počinju djelovati KPJ i SKOJ. Započinje organiziranje radnika mnogobrojnih sisačkih tvornica u radničke sindikate, a sve veći utjecaj KPJ i SKOJ-a na radničku klasu i omladinu vidljiv je u nizu ekonomskih i političkih štrajkova, demonstracija i sukoba, koji će obilježiti krizna vremena 20-ih i 30-ih godina 20. st. Već od početka 20-ih godina radnici drvodjelci, željezničari i dr. osnivaju vlastite sindikalne podružnice koje djeluju u sklopu Nezavisnih sindikata. Nizom štrajkova, pa i sukoba radnika i žandara, žarištima radničkog pokreta postale su Tvornica tanina, Drachova pilana i Tvornica kože, a komunisti članovi Nezavisnih sindikata potiču radničke pokrete i štrajkove (Janjatović, 1974: 83).

104 Jugoslavenska čitaonica u Sisku, Narodne novine, 21. novembra 1933., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 35

105 HR-DASK-123 Državna realna gimnazija u Sisku, Jubilarno izvješće..., Sisak, 1944., str. 19.

106 Apel na sisačko građanstvo, Sisački Glas, 12. ožujka 1932., str. 2. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 36.

107 Pravila Sisačkog Akademskog Kluba „Ante Radić“ u Sisku donesena 14. siječnja 1939., a odobrena 1. ožujka 1939. godine u Zagrebu. Navedeno prema: Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 1997., str. 37.

Pod rukovodstvom Partije u mnogim su selima djelovala društva Seljačke sloge u kojima se okupljala napredna seoska mladež. Tako je društvo Seljačke sloge u selu Žabno pored Siska imalo bogatu knjižnicu s velikim izborom knjiga, između ostalog i ilegalnu literaturu. Raspuštanjem društva knjižnica nije propala, nego ju je Partija preselila u Vatrogasno društvo u Selima, gdje je i dalje bila u upotrebi (Biličić, 1970: 59).

U vremenu neposredno prije početka Drugog svjetskog rata čitaonice i knjižnice su i dalje bile jedan od najboljih načina informiranja građanstva o stanju u zemlji i svijetu.

Prvu radničku knjižnicu u Sisku osnovala je 1938. g. podružnica Hrvatskog radničkog saveza. Karakter knjižnice bio je prosvjetni, pa njezini pokretači u *Hrvatskim novinama* od 25. lipnja 1938. g. mole imućne građane da pomognu prosvjetu siromašnog radništva tako što će ih pokretači knjižnice posjetiti i od njih prikupiti knjige za radničku knjižnicu.

Druga radnička čitaonica osnovana je 1940. g. na inicijativu partijske organizacije u Tvornici tanina. Ideja je prihvaćena s namjerom privlačenja radničke klase pa je tvornica za čitaonicu nabavila inventar, kupila knjige (prorežimske) i plaćala mjesečnu članarinu. U tvorničkoj čitaonici održani su brojni radnički i komunistički sastanci, a koristio ju je i Sisački Akademski Klub „Ante Radić“. Radničku čitaonicu u Tvornici tanina veoma brzo primijetila je i policija koja ju je stalno nadzirala i ometala u radu pa je uskoro i prestala s radom (Biličić, 1970: 64).

Godine 1940. zabilježeno je postojanje još jedne radničke knjižnice. Knjižnica povjereništva Radničke komore u Sisku posjedovala je 162 knjige poučno-zabavnog karaktera, a posuđivale su se članovima Komore (Zorko, 1997: 38).

Nakon Drugog svjetskog rata obnovljeno je djelovanje nekih knjižnica i čitaonica, ali one gube obilježja čitaoničkih društava s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća. S vremenom se one pretvaraju u gradske ili mjesne knjižnice i čitaonice. Gradska knjižnica osnovana je u Sisku već 10. lipnja 1945. g. Knjižnica je posjedovala 2436 svezaka na domaćim i 1358 svezaka na stranim jezicima, sve tiskane prije 1941. g. Bila je otvorena za članove 2 puta tjedno (srijedom i nedjeljom), a vodio ju je kao privremeni knjižničar gimnazijski profesor Rudolf Bindinger. Izrađivao se i katalog koji je sadržavao broj knjiga, pisca, naslov, vrstu štiva, broj stranica, uvez, nakladu i godinu izdanja, što je dokaz stručnosti knjižničara (Zorko, 1997: 40).

Gradska knjižnica bila je preteča Narodne knjižnice i čitaonice Sisak, koja je osnovana rješenjem Narodnog odbora Sisak i od 1950. g. djeluje do danas.

5. Zaključak

Godina 1869. početak je razvoja tiskarstva u Sisku. Vojni Sisak je kao dio Vojne Krajine bio pod austrijskim zakonima pa ga nisu zahvaćali cenzorski zakoni, koji su vladali u Banskoj Hrvatskoj, te se pokazao kao pogodno mjesto za oporbenu djelovanje Narodne stranke u borbi protiv nepovoljne situacije nastale Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Iako list *Zatočnik* nije bio lokalnog karaktera, Sišćani su ga prihvatili kao vlastitog, što je bio zametak daljnjeg tiskarskog i novinskog razvoja krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Iako su pojedini tiskari bili poduzetnici, koji su sa svojim klijentima održavali strogo poslovne odnose, veliki utjecaj na tiskare i njihovo poslovanje, sve do kraja razdoblja obrađenog u ovom radu, i dalje je imala politika. Novine, ali i ostala izdanja, primjerice satirični i humoristični listovi, pisali su i obrađivali različite lokalne, ali i regionalne i državne teme sa stranačkih linija. U korak s političko-društvenim razvojem slijedio je i onaj kulturni, a knjižare pojedinih sisačkih tiskara postala su mjesto okupljanja političkih istomišljenika. Kao posljedica javlja se potreba za osnivanjem čitaonica i knjižnica kao mjesta okupljanja tih istih ljudi. Dodatni razlog njihova osnivanja i pokretanja bilo je prosvjećivanje građanstva u gradu trgovine, obrta i sve brže napredujuće industrije, zbog koji je kulturna komponenta gradskog života bile uvelike zanemarena.

Djelovanje sisačkih tiskara s kraja 19. i iz prve polovice 20. stoljeća, te knjižnice i čitaonice koje su nastale kao posljedica djelovanja sisačkih tiskara, nakladnika i urednika, utječu i na današnji Sisak. Mnogobrojni istraživači i dalje istražuju povijesne izvore i pretražuju muzejske i arhivske zbirke u potrazi za novim informacijama i zanimljivostima vezanim uz djelovanje najistaknutijih osoba ovog povijesnog razdoblja grada. Pišu se monografije, članci i prikazi, organiziraju izložbe i predavanja, jer ovo razdoblje povijesti grada Siska stalna je inspiracija.

Izvori:

(svi korišteni izvori čuvaju se u Državnom arhivu u Sisku)

1. HR-DASK-123 Državna realna gimnazija u Sisku, Jubilarno izvješće. ..., Sisak, 1944.
2. HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Narodne čitaonice“ u Sisku, kut. I
3. HR-DASK-4 Gradsko poglavarstvo Sisak, Pravila društva „Hrvatske čitaonice“ u Sisku, kut. I
4. HR-DASK-950 Društvo hrvatskog društvenog doma u Sisku 1926. - 1954. Pravila Društva. ..., 1931.

Literatura:

1. Biličić, B. O razvoju partije i radničkog pokreta u Sisku između dva rata, Riječi, 1970., br. 3., str. 47-67.
2. Čakširan, V. Vojni Sisak = Militar Sissek. Sisak: Gradski muzej, 2009.
3. Goldstein, I. Hrvatska povijest. Zagreb: Novi Liber, 2003.
4. Golec, I. Tiskarstvo, izdavaštvo i knjižarstvo Petrinje (1881 - 1991). Zagreb: Ogranak MH Petrinja, 1992.
5. Golec, I. Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777.-1871.). Sisak: Državni arhiv u Sisku, 2003.
6. Horvat, R. Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj. Zagreb: AGM, 1994.
7. Janjatović, B. Sindikalni pokret u Sisku u razdoblju između dva svjetska rata. // Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941 / ur. odbor: Katarina Babić, Bartol Biličić ... [et al.]. Sisak: Muzej Sisak; Zagreb: IHRPH, 1974., str. 75-88
8. Kolar Dimitrijević, M. Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju s posebnim osvrtom na strukturu i položaj radničke klase. // Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941 / ur. odbor: Katarina Babić, Bartol Biličić ... [et al.]. Sisak: Muzej Sisak; Zagreb: IHRPH, 1974., str. 17-54.
9. Kolar Dimitrijević, M. Prilog gospodarskoj povijesti Siska između dva svjetska rata. Sisak: Državni arhiv, 2005.
10. Kovač. F. Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetgodšnjici. Sisak, 1925.
11. Križanić, N. Pučko školstvo u Sisku do 1945. godine. // Arhivski vjesnik, god. 40 (1997) str. 199-223
12. Kušanić, N. Industrijski pogoni u Sisku do kraja Drugoga svjetskoga rata : šetnja kroz arhivsko gradivo. Sisak: Državni arhiv, 2011.
13. Maroević, I. Sisak, grad i graditeljstvo. Sisak: Matica hrvatska Sisak, 1970.
14. Matovina, M. Pučki kalendar „Ljudevit Posavski“. Sisak : Sisački glasnik, 1994.
15. Matovina, M. Pučki kalendar „Ljudevit Posavski“. Sisak : Sisački glasnik, 1995.
16. Obradović, D. Sisak sa starih razglednica. Sisak: Radio Sisak, 1996.
17. Obradović, D. Moć ljubavi : zavičajnici - Janko Dujak. Sisak: Gradski muzej, 2017.
18. Obradović, D. Tiskarstvo i novinstvo Siska 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (a)
19. Obradović, D. Povijest tiskarstva u Sisku 1869. - 1940. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2007. (b)
20. Rukopisna ostavština Fabijana Kovača. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2008.
21. Slukan Altić, M. Povijesni atlas gradova : Sv. 2: Sisak. Sisak: Državni arhiv; Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012.
22. Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knj. 3.: Od početka Hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
23. Zorko, Đ. Povijest knjižnica i čitaonica u Sisku. Sisak: Narodna knjižica i čitaonica, 1997.
24. Zorko, Đ.; Jagačić Borić, J. Sisački biografski leksikon. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, 2006.

Luka Kušević, Iz ciklusa *Ininerarij*, 206x182 cm, ulje na platnu, 2021.

Marko-Marija Gregorić

U vremenu van vremena - crtica o slikarstvu Luke Kuševića

Ako je teško govoriti o nečijim slikama, danas možda više nego ikada prije, onda je to vjerojatno i prije svega zato što više ne raspolažemo adekvatnim jezikom za takav govor. Stručni, tehnički, službeni jezici pokazali su se, ovdje možda i više nego drugdje, suviše općenitim i idiomatskim u isti mah, otvorenim prema drugim onedavno legitimiranim jezicima i istovremeno ograničenim svojom sve užom i nužnom specijalizacijom, a da bi mogli biti dostatno *precizni* za hvatanje ukoštac s „realnim slike“. Upravo je Bergson, filozof realnog i slike, davno utvrdio kako je preciznost ono što najviše manjka filozofiji; ali nije mogao predvidjeti da će se ista manjkavost proširiti daleko izvan filozofije i njenih nekoć autoritativnih idiomatika, u sve „diskurse“ proizašle iz devalorizacije i fragmentacije institucionalnog znanja te, posljedično, njegovih institucionaliziranih jezika. Veliko obećanje modernističke i zatim postmodernističke kritike, u svim njihovim grananjima i oblicima, pokazalo se ne samo neispunjenim i neispunjivim nego i, što je mnogo važnije, znakovitim: pokazujući vlastitim primjerom i s tolikom bjelodanošću da je gubitak jedinstvenog jezika i gubitak jedinstvene mogućnosti opažanja.

U toj perspektivi, slikarstvo Luke Kuševića postavlja specifičan zahtjev. Njegova zahtjevnost počiva u tome što ono traži od onog tko mu pristupa nešto što je danas vrlo teško, i u budućnosti će biti sve teže postići - nutarnju šutnju i pročišćeni pogled. To dvoje i inače ide zajedno, i tvori uobičajeni uvjet *aisthesis*a, osobitog dohvaćanja opažajnog, ali Kuševićevim slikama nije moguće pristupiti ako baš taj uvjet nije ispunjen prije svega i ponad svega. Namjerno govorim o *pristupanju*, želeći naglasiti da slici općenito prvo treba ispravno pristupiti ako ju se želi ispravno gledati - za svako estetsko iskustvo dostojno tog imena potrebna je priprema, svojevrsna askeza čula i uma, koja ih jedina može dovesti u jedinstvo i tako probuditi odgovarajuću pažnju. Ali Kuševićeve slike postavljaju taj zahtjev od prvog trenutka i u najvišoj mjeri. One zahtijevaju od promatrača da odmah u sebi utiša sve suvišne i remeteće glasove, sve naučene interpretativne formule, svu „diskurzivnost“, te uđe u sam *cursus*, sam tok slike oslušujući njena mnogostruka žamorenja (Osip Mandeljštam, pišući u *Putovanju u Armeniju* o načinu na koji treba pristupati slikama, govorio je o «akustici oka» sposobnoj pratiti realne ritmove i intenzitete slike u nekoj

vrsti «unutarnjeg lučenja»). Samo na taj način pročišćeni - što će dakle reći utišani i stvarnosti slike prilagođeni - pogled može «uroniti» u sliku, prateći slikarov rad takoreći u stanju nastajanja. Tako, i jedino tako pogled (*sight*) može postati i nešto više od sebe: uvid (*insight* ili - Kuševiću draga riječ preuzeta od velikog engleskog pjesnika Gerarda Manleya Hopkinsa - *inscape*).

Takav pročišćeni i u uvid preobraženi pogled stoga se nipošto ne može poistovjetiti s «dječjim pogledom» u uvriježenom smislu. Ništa manje naivno, ništa manje infantilno od Kuševićevih slika. Te su slike očividno plod golema i ozbiljna rada, iznimna graditeljskog napora, i ono što zahtijevaju upravo je podudarna reakcija: graditeljsko, kompozicijsko gledanje (za razliku od razgrađujućeg, dekonstrukcijskog, čisto i apriori analitičkog). Stvarajući oblike bojom samom, iznutra, i oblikujući i razgraničujući plohe odmjerenim i usporednim potezima koji samo kumulativno i naizgled aleatorno narastaju u konturu, takvim intenzitetskim usložnjavanjem prostora slike Kušević ne dopušta pogledu nikakav odmak sve dok od nje ne odstupi: unutarnja analiza viđenog, «lučenje», potpuno ovisi o kvalitetu uvida i simultanoj nagođenosti «akustičkog oka», kao kod impresionista. I kao kod njih, prvo što se manifestira pogledu i s čime se on mora odmah nagoditi pod prijatnom potpunog sljepila, jest sam raznoliki život boje koji, ovdje, još ima sva svojstva *organskog* života. I tu je potrebno malo razjasniti riječi, jer, kao i većina poznatih i veoma rabljenih riječi, i ova je postala toliko otrcanom te je gotovo izgubila moć da nešto znači. Tako se «organsko» u općem i uvriježenom smislu danas više manje-poklapa s «prirodnim» u općem i uvriježenom smislu, odnosno služi kao oznaka za pojam ispražnjen od svakog sadržaja osim onog koji je određen njegovom funkcijom u kojem od legitimnih pseudojezika. U najboljem slučaju «organsko» će se i dalje suprotstavljati «mehaničkom», upućujući na nešto čega više nema i ne može biti, primitivnu viziju svijeta koji se shvaćao kao skladna cjelina u kojoj sve ima svoje mjesto i u kojoj je sve međusobno povezano. U najgorem slučaju «organsko» će biti jednostavno ono što je suprotno «anorganskom» i obrnuto. Ukratko, organsko je u svakom slučaju zastarjelo, i k tome ima neizbježne negativne političke konotacije. Ali Kuševićev «kolorizam» pokazuje upravo suprotno, naime da se bojom zbilja može iznutra graditi oblik, koji stoga nije ni nametnut izvana

nekim «sistemom» ni vještački proizveden u laboratorijima proizvoljne i nepažljive svijesti - oblik koji je srastao s cjelinom zato što je i sama ta cjelina suvislo oblikovana i sama po sebi značeca (kvalitativna je, ima vrijednost ili intenzitet). Upravo je na to nekad upućivala riječ organsko, naznačujući temeljno obilježje svakog života utoliko ukoliko je on doista živ, što znači nutarnje oblikovan i samosvojan i istovremeno u neprestanoj interakciji s onim što ga okružuje i s onim što ga nadilazi; ali u vladavini sistema kao jedinih zamislivih i prihvatljivih cjelina, i vladavini vizije svijeta u kojoj je jedini život biološki opstanak mehanizama koji se konvencionalno nazivaju organizmima, to je značenje dakako zaboravljeno i poništeno.

Upravo je to, vjerujem, razlog zbog kojeg je Kušević jedan od rijetkih mladih slikara koji može izbjeći opasnost neprestanog traganja za novim motivima ili - to je samo druga strana iste medalje, iste napasti - neprestanog nadopunjavanja odabranih motiva kojekakvim izvanjskim elementima. Njemu je dovoljan, zasad, samo jedan motiv; a kad bude odabrao neki drugi, to neće ništa bitno promijeniti na stvari. To će biti samo povod da nastavi i produbi svoje kreativno istraživanje organskog života boje, u neznanim i nepredvidivim smjerovima. Isto tako, sasvim je bjelodano da slikar preže pred svakim tipom čisto tehničke «inovacije» koja bi izvana dinamizirala njegov ustaljeni način rada - svjestan po svoj prilici da bi se takvo dinamiziranje lako moglo preobraziti u potragu za efektima i narušiti jedinstvenost vizije odnosno ideje. Posebno je bjelodana u tom pogledu odsutnost dvaju kod mladih slikara možda najučestalijih napasnih tendencija: narativne i fotografske. Kuševićevi pejzaži ne pričaju nikakvu priču osim vlastita života, i ne pokazuju nikakvu težnju prema fotografskom objektivitetu. Pritom je, dakako, posve sporedno jesu li oni nadahnuti fotografijama ili nisu, i treba li se slikar nadahnjivati fotografijama ili ne. Bitno je to da je objektivitet za kojim slikar traga (jer već je i iz dosad rečenog jasno da se ovdje ne može govoriti ni o kakvom subjektivističkom ili intimističkom slikarstvu; upravo suprotno) jedan objektivitet koji proizlazi iz trajnog kvalitativnog otiska objekta - njegovog značenja ili vrijednosti ili intenziteta - u njegovu kontaktu s aktivno opažajućim subjektom, a ne objektivitet koji je posljedica tehnološki posredovane i bez-značajne zabilježbe objekta na desubjektiviziranu i stoga pasivnu i čisto apercepcijsku svijest, kakav je onaj fotografski. I s druge strane (iste medalje) bitno je

to da slikar izbjegava, u istom zamahu i zbog istog razloga, opasnost narativnog subjektiviteta koji je ustvari protuteža i komplement fotografskog objektiviteta. Nije nimalo čudno što umjetnici danas redovito podliježu jednoj od te dvije napasti, ili i jednoj i drugoj u isti mah: u onome što se naziva današnjom kulturnom sferom općenito čini se kao da je fotografsko - u najširem smislu te riječi - zamijenilo staru «prirodu» i «objektivno», dok je narativno - u specifičnom smislu koji je ta riječ dobila u modernim filozofijama - zamijenilo «kulturu» i «subjektivno»; i umjetniku kao da ne preostaje drugi izbor osim onog između proizvodnje objekata-odraza jedine i dalje značće stvarnosti koja je stvarnost društvenih zbivanja, i proizvodnje kulturnih komentara na tu stvarnost u obliku objekata «s porukom».

Ovaj slikar, međutim, odolijeva tim gotovo neizbježnim diktatima suvremenosti na vlastit i neočekivan način - niti se vraća u prošlost u potrazi za obnovljivim modelima, bilo «figuracije» ili «apstrakcije», niti se upušta u neki svoj specifični avangardizam koji bi mu mogao pružiti «liniju bijega» (Deleuze) iz zadanog i nametnutog okvira struke. Naprotiv, on ih jednostavno - rekao bih, elegantno - zaobilazi. Kao da nema vremena, zaokupljen svojim radom, baviti se još i time. Kušević je *slikar koncentracije*, koji gradi svoje slike više u zadubljenju i pomno biranom paletom nego u ekspanziji i paletom širom otvorenom izvanjskim zahtjevima trenutka ili materije; njegova slikarska arhitektonika lišena je svakog dekorativnog svojstva, i više je skulpturalna nego dizajnerska. Na njegovim slikama boja stječe voluminoznost koja uvodi pogled u sam višedimenzionalni prostor slike kao u prostor u kojem se može i treba kretati, nalazeći vlastite staze i orijentire, umjesto da ga uvodi u isplanirani prostor s naznačenim i ograničenim mogućnostima kretanja. Ovdje nema nikakvih utvrđenih faza kroz koje bi pogled trebao proći da bi stupnjevito postao uvidom i dosega viđenje cjeline, a onda spokojno otpočnuo u jednoj točki izvan slike. Cjelina je i sama već data, u svoj svojoj otkrivenosti, u svem svojem otvorenom objektivitetu, prisutna u dijelovima ne kao ono što se u njima statički od-ražava, nego kao ono što se u njima dinamički iz-ražava u neodjeljivim i kontinuiranim varijacijama. «Fiksne točke» dakako postoje, ali one su posve očevodne, gotovo spontane, u isti mah jasno utvrđene i neobično gipke i glatke (zahvaljujući uglavnom spomenutom, inherentno kumulativnom načinu oblikovanja konture). Zato u tim pejzažima nema nikakve hotimične,

«ludičke» raspršenosti, ali s druge strane nema ni nikakve unaprijed konstruirane varke za oko, nikakva kolorističkog senzacionalizma ili iluzionističkog poigravanja s perspektivama. To su pejzaži koji žive isključivo životom boje i pripovijedaju taj svoj život samo vlastitim kompleksnim krvotočjem, u potpunoj odsutnosti i kulturno-simboličkih i novonaturalističkih (ili, ako se baš hoće, novorealističkih) grafija u isti mah. Zbog tog dubokog i izrazitog antigrafizma, koji ne popušta ni pod pritiskom «subjektivnog» vizualnog pripovijedanja ni pod pritiskom «objektivnog» vizualnog prepisivanja-opisivanja, dok gleda te slike promatrač ima snažan i ključan dojam bezvremenosti - ali koja bezvremenost nije odsutnost kretanja nego, suprotno, bezvremenost krajnje zgusnutog i mnogostrukog kretanja. «Obezvremenjenje» ovdje nije postignuto niti defiguracijom niti geometrizacijom, već upravo tom koncentriranom nutarnjom neprestanom mobilizacijom boje-oblika.

Taj dojam bezvremenosti, ključan i dominantan, stoga nema nikakve veze sa «zamrzavanjem» u vremenu: Kuševićev pejzaž nije nimalo statičan, nikad nije ukočen, u sebe zatvoren. Naprotiv, čak i kad je prema svim uobičajenim mjerilima dovršen, on redovito zadržava neku opazivu mogućnost daljnje dorade, stanovito obilježje nezavršenosti. Valéryjeva maksima s obzirom na poeziju, da pjesma nikad nije završena već je uvijek samo napuštena, izgleda bi se dala upotrijebiti i za slike o kojima je riječ - i to izgleda proizlazi iz same slikarove temeljne ideje onoga što slikarstvo ima biti. U svakom slučaju, dojam bezvremenosti kod njega nije posljedica vještačkog ukidanja vremenskog, sustavne statizacije kretanja u proizvoljno dokončanoj formi, nego krajnje zgusnutosti kretanja kojoj je svojstveno da *uopće ne gubi svojstva kretanja, već ih pounutrašnjuje*. Otud i neodređenost, ili točnije dvostruka vrijednost tog dojma i te bezvremenosti. Tako je Scully nazvao Kuševićeve pejzaže «apokaliptičnim», kao da slikaju kraj vremena; ali jednako bi ih se valjano moglo nazvati i «primordijalnim», kao da slikaju početak vremena. Krajnosti se podudaraju, ali ne uslijed pukog odstranjivanja ili anesteziranja uobičajenog doživljaja protoka vremena, svekolikog sporog zbivanja između početka i kraja, kao na elektroničkim ekranima, već zbog toga što su taj protok i njegova doživljanost kao takvi zamijenjeni nečim drugim što izmiče ekranskoj trivijalizaciji - kretanjima i opažajima boja koja «nešto znače» i imaju «bit» koju se slikar trudi otkriti i iznijeti na svjetlo dana,

kao što je taj proces opisao Per Kirkeby. I kao kod Kirkebyja, i kod Kuševića je također na djelu određena slikarska geologija - ili geopoetika - kojom on zamjenjuje utabane i udobne staze svakidašnjeg opažanja, uobličnog i uvjetovanog ljudskim, suviše žurnim historicitetima. Umjesto faktičke i stati(sti)čke ljudske povijesnosti, organska i dinamična povijest zemlje; umjesto potrage za historijski uvjetovanim strukturama, potraga za zemaljskim *organizacijama*; umjesto boje kao sredstva reprezentacije opaženog, boja kao sredstvo prezentacije opazivog; umjesto poteza koji oblikuju u skladu s modelima kulturno posredovane apercepcije, potezi koji oblikuju u skladu s modelima čiste percepcije. Tim supstucijama Kuševićevo se strpljivo slikarstvo oštro odvaja od tendencija umjetnosti koja svakim danom sve više popušta pred nestrpljivim, a onda nužno i netrpeljivim imperativima tehnologije.

Dakako, nijedan umjetnik pa tako ni ovaj nije pao s bezvremenog neba u vrijeme povijesti, odriješen darom Muza od prijekih zahtjeva svog doba i trenutka. Ali kao što je isticao Malraux, ako umjetnost želi imalo zadržati svoj pustolovni karakter, onaj «poriv za nedohvatljivim» koji joj je svojstven, onda ne smije zaboraviti da je «svaka inovacija određeni *odgovor*». Taj odgovor, i odgovornost koju on podrazumijeva, nemaju nikakve veze s pukom reakcijom na suvremenost, kao što nas se često želi uvjeriti, i slike o kojima je ovdje bilo riječi to jasno pokazuju (osim ako se i samo slikanje u ulju neće smatrati reakcijom i nečim reakcionarnim). Svaki umjetnik pruža odgovor na pitanje o smislu umjetnosti, znao to ili ne znao, i to pitanje nikad ne postavlja sam u četiri zida svog ateljea - ali na njega odgovara sam, slikajući. I odgovor slikara Luke Kuševića treba stoga tražiti u samim njegovim slikama, ne drugdje i osobito ne u verbalnim komentarima. Ali vjerojatno se može reći, onoliko koliko je moguće riječima ocrtati taj odgovor, da se on očituje ponajprije u težnji prema oslobođenju njegove umjetnosti od okova brzine i utilitarnosti koji je svakim danom sve više stješnjuju - u, da se vratimo na kraju Mandeljštamovoj sinesteziji kojom smo započeli, podešavanju akustičkog oka te posljedičnom odbijanju potpunog raštivanja instrumenta koje mu tako očito i opasno prijete.